

Eskualduna

1885. 1. 1.

"Babuar" ditbu Salbaiak

Nihil obstat

Baiona die 3° Aprilis 1934

A. Larralde

Censor

Imprimerie

Baiona le 4° mai 1934

J. Lassery

vis. sup.

A. M. D. G.

„Baknar“ deithu Salbaiak.

Olita P. Douristbowiek egina,
Jean Elisalde ophezak estkuararatuia.

Messis quidem multa!

"Baknar" deithu Salbaiak

zur 17 erian
Wp 10 Ekin

Lehen Kapituluua.

Bastapenak. — Do diahrea tokien ikusterat badao.

Jainkoa lehenik, Nere Jaun Cuenot, Metellopolis derizan hiriko apherpikua gero, horra Cochinchinako eskualde salbai batetan misionoak sor-arazi eta finkatu dituzten bi langile handiak. Ez dago niri jaun apherpiku horren espantuen egitea eta ez ditut eginen, bainan ez naileke hiltz batzu erran gabe egon, gero errateko ditudanen aditzeko baizik ez balitz ere.

Nahi zuena nahi zuen Nere Jaun Cuenotek eta etzen aise lotsatzen direntarik. Berbeit ongi pisatu eta hastoan hartu zuelarik, etzen trabarik ez bertzerik hura gibela zezakemik; kandik edo hemendik bururatu behar zuen. Denik ere, bururatzeko errabia gehiago ematen zioten trabek behotzean!

Laurzaportz aldirz hasi lara utzi behar izatu zuen: etzuen ukho egin kalere. Pide bat hetor-eta, bertze bat hartzen zuen. Hau ez bazen ona, hirugarren bat hartuko zuen urrunago. Etzen gelditzen, buru bururat heldu-eta baizik.

Haatik, errech da asmatzea zoin den here Jaun Cuenotek han gaundi kausitu duen trabarik handi-kandiena: sinhestearen hedatzaileeri ^{Tonnam}-eko buruzagiek egiten zioten gerla ikaragarria. ^{erresumaren} erditauko eskualdetan hango buruzagi eta buruzagichkek etzioten epherik uzten jainkoaren langile eta mandatariviri. Tore gutiago bakerik. Misionestak etzitarcken ager: gauaz eta gordeka ibili behar zuten beren ordien ondolik. Itcheman orduko, bazakiten zeri zagolzin: hiltzea segur zuten. Pada, ^{Tonnam}-eko erresumari kontra mendietan bizi ziren segurki salbaiak, bainan, bi egun bidetan besteren, herriraino heldu zitzaizkoten Cochinchinako merkataruak, eta mendi horiek ^{Tonnam}-eko erresumarekin ikustekorik ez izanagatik, ez baitziren karen meneko, kambat gaichto han gaundi zabalizan kempotarentzat: etzuten ^{Tonnam}-en beren baino irriske gutiago. Buna zertako.

Europar, erresuma batetik kampo denak, fortzez hartakoa izanik ere, ez du hango legeekin gehiago ikustekorik: ez du hango juseen beldurrik. Asiako eskualde bada edo erdi baratan, ez dire lege berak. Misionest bat atcheman derzatela nun nahi eta ^{Tonnam}-eko burretarat ereman, ^{haronak}

egin du: juyatu (?) eta hilaraziko dute lasterako, hiri-nausiko
karruketan atcheman balute bezen segurki. Salbaictarat
joan ziren tehen misionestek etzuten teraz ongi eta ongi
gordetzera baizik muga ondoetan: bainan barnagoko mendietan,
ere guti agertu behar zuten, delako merkatariek berek ezagutzen
etzizuzten eskualdeitaraino. Eran nahi baita, Tonnam-etik
lauzabortz egun bidetan heriotzea bethi gainean zutela...

Nere Jaun Cuenot horiek guzian jakintsun zen, bainan
etzin horren gutiz lotisatua, eta 1842^{an} bi misionest behotzduneri
manatu zioten, nirendik ahal bazuten, joazin salbaictarat.
Panan, Phu-Yen derizan eskualdean muga iraganik,
jadanik hariasko ziren bita Michel eta bita Duclos, merka-
tari batzuek ohartu zitzaizkotelarik eta estekatu, Tonnam-eko
buruzagiekka bati eremateko. Jainkoak ez bazituen bi bita
horiek beren chedearen bururatzerat utzi eta ez bazen orduen
misionetegi bat Pahnarren eskualdean sortu, bederen
bita Michel eta bita Duclos etzuten beren dembora galde,
ezen Jainkoarentzat edertki eta edertki pairatu zuten
presondegi beltz batzuetarat joanik, hetako zaintzale
basken. Hue, Tonnam-eko hiri-nausirat ereman
zituzten herrestaka, auzitegiz auzitegi ibili, kaiola batzu-
etan ere preso atchiki, zume ukaldika phorroskatu eta
arkenean hiltzerat kondenatu. Heriotzearen beha
zagotzin bi bita dohakabeak, Heroine frantses untziko
soldadok salbairen aptaparretarik atzeratu zituztelarik:
1843^{governen} withea zen eta martchoa.

Ondoko urtheetan Kuangai eta Kuangrameko
eskualdearik sartzerat lehiatu zirenak, debaldetan
egin zuten urhatsik, eta ez netzazke ere entseiu horiek
aipha, ez balute oraino hobeki ezagutarazi Nere Jaun Cu-
enoten khotz karlsua. Ez da dudarik Jainkoak kondu
atchikiko diola zeruan.

Pinduneko eskualdean bi zi zen gordea, jaun
aphezpikuak. Hortik aski hurbil da Ton-Ton. Herruekka
huntan batetaratzen dire salbai eta Annamitak beren
sal-erospenetako. 1848^{governen} urthean jaun aphezpikuak
hor gairi hobeki sortuko zirela menturaz egin zuen bere
baitan. Pada, Annam-eko buruzagiek arrazoin bereziak
bazituzten Ton-Ton ez begi onez ikusteko, behentchago
Gualaiong erregearen kontra han phiztu asaldura
baten gatik. Errege horrenak egin zukeen, Frantzia alde
eman ez balitzai. Dena dela, geroztik debekatua
zaiote alde batetik Annamiteri salbairen artean bizitzera,
eta bertzetik salbaieri Ton-Tonetik haratago joatea Tonnam-
eko alderat.

Horrengatik Annamitak aski zurutzatzem dire
salbaiekin beren tratuetako eta salbaiek noiz-nahi, beren
egitekoentzat, An-Toneraingo jausten. ~~anna~~
Sinhestearen hedatzaiteeri gerla egiten zioten demboran
misionestik etzitzen mentura Ton-Tonetiko bidetan Deus
orik egitekotz Annamitak bati behar zitzaion ^{beraz} behenik
bidea zabal-arazi, merkatariek zabiltzan bidetarik
urrun, eta urrun-urrungo salbaiekin berreak hola ikasi.
Guzien buruan urrungo salbaiek iduri zuten hurbil
erechenak misionestentzat. Horra zer ibilia zuen
buruan jaun aphezpikuak.
Hain chuchen iguzkialetako (Chinchanan orduan bazen

aphezgeri bat hango berekoa; Do zuen izena. Gain-gainetik
dohatua zuen aphezgeri hori jainkoak eta iduri zuen
irristkuan ibiltzeko sortua. Julo-Jinangeko aphezgeritiki
ethorria zen, zazpi urte ikasten arizan ondoan, gero bi
urtez, irakasle-tagun egonik. Nausi ohiek etzizoten espan-
turik baizik egiten jaun aphezpikuari beren aphezgeriez,
arras jainkoari zagoela orotan alde baretik, eta ezin
lotsatua zela bertzetik. Nere begiz irristku ikaragarriaretar
ikusit dut gerortik eta etzuen ohean baino gehiago bururik
galtzen.

Nere jaun Cuemotek Do hautata zuen beraz bihotzean
zuen lan haren eginarazteko. Goy balez deitue zuen eta,
zart eta zart huna zer erran zion.

— Salbaitan lehenbailehen sinhestea heda dezagun, behar
daukuk Jon-Jonen gaindi hetaraino bide bat ideki.

— Eginen dautzut, jauna.

— Hola jokatuko hair, bada?

— Eginen naiz tratulari, eta tratuan bezala, joanen bertze
tratulari guziak paiten diren baino urrunago! Oro ongi
ikusit eta ikusi ondoan, bertze itzuliko naiz hunat, hila
bat hartuko dut, eta hida irakutsiko diet...

— Ederki duk, Do. Orai hiri nagok osoki. Pavian hire
laneko indar hainitz, beharko baituk, nik emanen
daiat, diakregoarekin. Hota, egizak othortz eta bidu-
tasun handienear ago zenbeit egunez jainkoak egiten
daikan grazia handi eta ezin erranezkoaren beha.

Handik zortzi egunear buruan, Do, diakre
berria, Jon-Joni buruz, jaun zanpa-zanpa jauntyz tzar
batzu soinean. Eratuan nabiko zuen ari segurki, baiman
hortako, etzuen zerbeit behar eta eskas: Jonnam-eko buru-
zazien baimena. Nikolaz etzuela baimen hori ukhanen
bere baitan eginik, tratulari handi baten muthil sartu
zen berehala. Cheriak eman ziozkaten zaintzeko eta
arthatzeko, bertze ordur haur prodigoari bezala. Bertze
bati gaitziteko zitzaion: hari batere. Loria handi bat
bihotzean eta kantuz ari zen cherrien phazkatzen.

Nausiak etzuen segurki amesten zer muthil zuen:
etzakien Do girichtinoe zela ere. Pavian bere lanak
hain ongi eta halako amodioarekin egiten zituen gure
diakreak, nun arras begi oner behatzen baitzuen nausiak
eta laster kargutan goratu baitzuen: cherrien phaz-
katze orde nausiaren harteko, hoinari ezarri zuen,
eta hola, gerochago salbaiten gurutzatzeo sasoina
ethorri zelarik, Do nausiari jarraitki zitzaion herri
herri saski handi bat bizkarrean, eta saski hortan lupina,
zenbeit gophor eta sukalde batean behar diren gaine-
ratekodk...

Hainbertze lagunear jatekoaren egiteko, etzuen le egon
behar dok: baiman eskuak ari zitzaizkon, ez gogoe.
Hau eltzekari eta bertzetarik urrun zuen. Hlegia eta
deus ez, salbaiteri mila galde egiten ziozkaten beren
mintzaira eta oiturez, mendial-aldeko lurrez, hango
bizitzaleez, eta bereziki hango mintzairako hitz batzen
buruan kokatzen ari zen akal bezenbat, baitzakien
egun balez mintzaira hortan beharko ziozkatela salbaiteri
jesu-krichtoren erakaspennak eman... eta salbaiter
etzuten segurki amesten zer chedek zabilkan!

Sei ilhabeteren buruko aski jakintsun zen Do, norat-nahi
bakkharrik menturatzeke. Etzuen beraz gehiago muthil
egoterik eta nausiari agur erranik izuli zen jaun
aphezpikuaren ganat. Bere gain tratuan has zitakeela
iduretzen zitzaion nkundik eta nola, bere nausi, kubi
etzituen salbaitaraino hel baitzitaken aiseago, baimena
galdetu nahi zion jaun aphezpikuari. Baimena ukhan
zuen ... eta sal-erospentako laur lagun.

Kastean gauaz ibili ziren bortz tratulari berri hauk,
traba handirik kausitu gabe, eta nihor oharitu gabe
nihun Ba-Drong direlako zende baretarat heldu. Etzen
gehiago kozinari itpi Do, bainan tratulari handi bere
meneko eta guzuekin. Bannan ez da bethi robe handitzea!
Kozinari zeno, nihorik etzion behatzen: orai dirua sendi
diotelakotz, hil nahi dute. Behin zenbeit salbaiek hitzartu
zuten gau hartan berean garbituko zutela zituen guzien
ebasteko eta lagunak esklabo bezala Laosterreri saltzeko.
Jaunkoa ez dago behinere lo: zerbeit gisaz tratulari
gaichoeri chede gaichto horiek jakinarazi zituzaten, eta,
gauerdi alderat salbaiek ichtika ethorri zirelarik Do hil
beharrez, hau eta hunen lagunak, phuska guziak han
utzirik arinago ipaiteko, harasteko joanak ziren ihesi.

Etzen guti salbatzea bainan gaichoek edorrik ikusi
behar zuten bidean lauzpabortz egunaz. Alabainan jalekorik
etzuten ez eta jateko zerbeitekin truka zezaketen deusik!
Beren aringeru begiraleek etziturten utzi uruski: nolazpeit
aphezpikuegaraino heldu ziren firirik eta osorik. Eta han
badakizue zer galdetu zuten lehen-lehenik? Berritz
lekhu beretarat itzultzea.

Do etzen dembora nola-nahi galtzen dute netarik
segurki eta halere. Salbaien artean iragana zuen dembora
puchkan, jadanik guti edo aski hanga mintzaura ikasia
zuen ... eta bereziki mendiz mendi bidechka bat atche-
mana zuen nihor oharitu gabe ibil zitakeena. Egia erran
bide hori bortitza zen, avras bortitza, eta bertzeak baino
luzeago, mendeal alderat itzuli luze bat egin behar
baitzen, bainan nihungo tratularirik etzelakotz hartan
egundaino menturako, etzuen iristikurik. Guzie buruan
bide hura hautatu zuen beraz bere jaun Cunotek bere
misionesten salbaitarat igortzeko ....

Bigarren Kapituluua.

Itita Combes eta Itita Fontaine.

"Bahar" deitua salbaieran egiazko sinhestearen hedatzerat abiata ziren lehen lehen bi misionestek Combes eta Fontaine zituzten izenak. Iti-ko diosesakoa zen sortzez Itita Combes. Garterik oraino Pariseko misionestegian apheztua, 1849^{zarran} urthean Cochinchinan hasi zituen misionest lanak: salbaierarat joateko hautatua zen haatik jada. Garte izanagatik, edozoin zaharrek bezenbat zuhurtria bazuen. Etzen bethi ametsetan bizirik diren hetarik eta deusik etzuen ongi eta ongi pitaturik baizik egiten. Esku-lanetake ere arras artecha, zerbeit hasten zuenean iduri zuen etzuela egundaino bertzerik egin. Kartuenetarik bertzalde. Eta nola alegiantzia othortzaren amodiak lagun baitu, bethi irria erpainenetan zuen harekin bizirik zirenak kutsatzeke keineraino. Oro ihun eta beltz zirelarik, kura irriz ari zen oraino, bethi oihu hau erpaenen puntan: «Blegera gaitzen ... halere!» Baiman zertako behar dut gehiago mintzatu Itita on eta lagun maite horren alde: ikubiko duxue nola mintzatuko gaurkitzuen horren egintza eta urhats guziak...

Debruiak etzuen begi onez ikustean Itita Combes eta salbaieraraino heltzerat ez uztako hametka traba eman zion bidean. Beha Singapour derizan hiri handian atehemanik Itita Fontaine, hau ere salbaierarat joana, untzian sartu zen Itita Combes lagun horrekin. Ondikotz, untziar bidean jabetu ziren Chinako iltas-ohor batzu! Tongles bat iduri zuen Itita Combesek bere ile zuriskarekin eta Chinatarrek ez dituzte Tonglesek begiko zikhina baimo gehiago ikusi nahi. Ohoretarik batak erpatakaldi bat berehala eman zion beraz Itita dokakabeceri, eta hil arte joko zuen, Ititak ez balio erran Frantsesa zela. Bizirik utzi zuen orduan, baiman soinetoketaraino zituen guziak ebalsi. Eta hitz dauzquet gerochago, bere Jaun Cuenoten aintzinean agertu zirelarik, etzutek erarra handirik eslite bi. ^{Itita} suneko ederregiak zituztela! Erdi beluz ziren! Horra nola hasi zituen beren bizirik berria gauchoek...

Doidora zenbeit ithabete zuen Cochinchinan zirela Itita Combes eta Itita Fontaine, lehen kapituluuan aipatu itzuli hartarik itzuli zelarik Do. Badakizue nola hunen erranetarik sphaerialdeko bidea errechago iduritu zitzaion jaun aphezpi-kuari, hanga harroka, leze eta basu-abere mota guzien gatik. Dok zion bezala: «Misionestentzat hobeak dire mun-

duko bera gathu eta elefant guziak „gizonak baino!”
 Annam.eko azken herrichka Erango da. Ez da mugatik
 hain urrun. Herrichka hortan baitzupade etche bat behar
 ginuela orok baginakien, tethi gordeka ibili beharko baigi-
 nuen salbaitararot joaitcan. Etche bat erosi ginuen beraz eta
 han ezarri adichkide luial batzu. Tlabaianan Erangoan etzen
 paganorik baizik eta ez gintozken bat bakharrari fida:
 laster salduko gintuzten.

Delako elcherak jaun apherpikuak igorri zituen lehen
 adichkideetan sendagile bat bazen arras jakintsun eta
 trebea. Sendagile horren jakitate eta bihotz onak herri guzia
 laster adichkideitu zaukuten, eta geroztik Erangoako etche
 herri gerla egin badiote zenbeitetan paganorik, Erangoatarrek
 behinere ez diote pagano horieri eskurik eman!

Dembora hortan Do etzagon le: Bakharretarako bidean
 ziren herri eta herrichka guzietan bere salb. erospenen egiteko
 baimenaren ondotik zabilan. Herbeit gisaz eskuratu zuen
 azkenean.

Oro prest ziren beraz lanari lotzeko. Nere Jaun Cuenotek
 manatu zioten Jhita Combes eta Do duakreari abia ziten
 berehala. Jhita Fontaine berekin atchiki zuen behin, per
 gerta ere. Gothi derujan herrichkan zulu bere egotiza
 Nere Jaun Cuenotek. Handik Erangi-rat bi egunen
 bidea da. Nahi-eta ez gauaz ibili behar zuten Jhita Combes
 eta Dok, han gaurdiko jendea laster harrituko baitzen
 arrotz bat, guziz churia, ikusi-eta.

Nahi izanik ere, lehen itzuli hortaz ez dezaket cheke-
 taturu handirik eman. Tilde batetik etzuen ondorio han-
 dirik ukhan, eta bertzelik guti mintzatu zaurkit hortaz
 Jhita Combes eta bertzeak. Hau erran dezaket baxhar
 bakharririk beldurten itzulia deitzen zuela itzuli hori gero
 eta gero Jhita Combesek. Thunaren ihurak ez omen
 zituen gau batez utzi zenbeit elefanten ikusterat, bainan
 elefanteak ikusi zituzten gizonak eta batek muthil
 gazteetarik bati muthur ukaldi batez sabel hezur bat
 hautsi zion. Jhita Combesek ez omen zuen chapela baizik
 galdu. Horrengatik aintzinago joanen ziren segurki,
 bainan dembora tzarra sortu zitzaioen, errekarak loditu
 ziren, eta nola nikun ez baitzen oraino zuberik, gibelat
 itzultzea zuten koberran: hala egiten zuten.

Egia hau omen da: batzuek eta bertzeek etzutela
 espantu handirik, jaun apherpikuari horiek kondatzean,
 eta, izan balute, laster sartuko zitzaizkoten haren kopeta
 zimurtzen ikusi-eta. — u Jaurrak, jada ez balinbadakizue
 nahi dut hemen ikas dezazuen munduan ez dela trabarik
 misionest bat tere bidean gelditu behar duenik! Bainan
 oro tzarra denaz, geroz oraino, eta zuek oro tzarrak
 lotatzen baitzaituzte, hamabortz egun ematen dauz-
 kituzet pausatze. Bainan bigarren aldian ez duzue
 hola ukho egin beharko! „Eta hortaz segurago izai-
 teko, Jhita Fontaine ere heyetun igorriko zuela aldi
 hontan hitzeman zioten.

Hamabortz egunen buruan bide berari lotu
 ziren beraz Jhita Combes, Jhita Fontaine, Do eta zenbeit gazte.
 Dok gauak ez duela deus onik adiarazirik, egunaz ibiliko
 zirela egin zuten guziek; bainan bi biten tarru churiari

paganoak ohart eziten, zerbeitakin belztu zituzten, chapel berezi batzuekin buruak gorde ziozkaten eta eskezala batzu bezala jauntzarazi. Gisa kortan bide gaichloena egin zuten nikor ohartu gabe. Elefantik ere etzitzaioten agertu. Nekhe eta gaineratekoak ez dire konda holakoetan. Misionestak badaki askoren berri.

Ehen geldialdia Baham delako baten herrian egin zuten. Eremu hetako nausi bakharra zen Baham hori. Herritar eta Annamitak, oro lotsatzen zituen. Ohoi hutsa, bipheldu eta larrutuak zaduzkan oro. Bizpahirur emazteekin jonsia bizi zen bertzalde. Erran gabe dola misionest gaichoek mila aldi, nahiagoko zutela holako chori baten menexen gelditu gabe aintzinago joan: baina Bahamen herria bide-bidean zen eta nikundik etzitatok huts egin. Halere gaitz guziak baslute beren ora: Bahamen heldurrak Annamitak handik urrun atchikitzen zituen eta horrek etzuen guti bali misionestentzat.

Bitia Combes eta bitia Fontainek batere etzuten bururik galdu ohoi baten gatik. Bertzerik egin egin, harekin orochikidetzera bilhatu zuten. Alhabet bat oso-oso iragan zuten haren etchean ... eta etzizozkaten Bahamek oro elatsi. Ordu arte etzuen Annamitik laizik ikusi kan jaind. bi bita misionesten larru zuri eta bizar handiek lotsatu zuten guti edo aski eta etzuen heyeekin espantu handirik. Akusten ziotenatarik zerbeiten gutizua zuenean, etzisten ebasten, baina poliki galdetzen. Beraz, ilhabet baten buruan handik joan zirelarik, Bahamek etzitzen bertzeak bezala larrutuak! Hainitz aldi, Bahamen erremuetan iragan dire misionestak edo misionesten laguntzaileak geroztik ... eta ohoiak ez dituz betki hoin guti khendurik aintzinat utzi. Kenbat aldi ez dituz gure saski guziak arzikoz, gora itzuli, barnean zen zen ikusteko ... eta hetarik zutuko zituen guziak hartzeko!

Baham dagon herritik Po-tu deitue herrirat egun baten bidea da. Bizgarren geldialdia han egin zuten gure bidekariek eta han ere ilhabet bat egon ziren. Baina Bahamen herritarrak Baham idurikoak balin-baziren gutiz gehienak, Po-tuko jendea arras estia da begitarte onkora eta maitagarria. Urtheak eta urtheak baditu misionestik ez dela gehiago Po-tutik iraguten, baina ez naiteke ora ere egon zoin orok izate deren guretzat erran eta errepikatu gabe! Gaicho jendeak! Jainkoak lagunt detzala segurki ...

Ez dut ueste aiphatzea merezi duenik bidekariori Po-tun gertatu zitzaioten: egia erran, ni ez nintzen han go goan hartzeko. Bena dela handik bi eguner joan ziren Konpharrerat. Etzen Annamitik urrunago joaten. Beraz hatsa aisechago har zezaketen. Tokhako kasik nekhe eta buru-kaustak! Alabainan erran zitaken bururatuak zirela eta bihotzak jauzika ari zitzaizkoten, laster sinhestearon hedatzen hasten ahalko zirela! Ondikotz, zerbeit gertatu zitzaioten orduanteko ederki lotsatu zituztena. Bai, ueste izan zuten heyeak egin zuela aldi hartan!

Hirugarren kapitulua.

Kiem buruz-buru egiten dute bidekariek. — Do eta Kiem adiekkidebyen dire.

Misionesteri bidean gerta zaizkieteken guzuz jakintzun zen Nere Jaun Eucnot eta errana zioten, nikundik ahal bazen, huts egin zezatela Kiem zelako bat. Tama handiko bahnar bat zen Kiem hori. Norat-nahi zoon, etzen agurrik baizik harentzat. Egia erran, etzen nor-nahi: Tonnam-eko mintzaira errotik bazakien eta inguru hetan etzen tratulari handiagorik. Bertzalde bahnar eta annamitek beren tratustan makhurrik balinbazuten, Kiem destrukto zuten bethi auzjaren trenkatzeke. Tonnam-eko buruzagiekkek berek holako gizon baten beharra egun batez, ez bada bertzean ukhan baitzezaketen, beren erregeari paper bat eginaraxia zioten Kiem bahnar guzuz naustizat ezagutzeko. Dikotya arras atxekimana zioten beraz Kiem Annamitek. Horra zertako mila aldiz Kiem huts egitea hobe zuten misionestek, eta, jaun aphezpitkuak ipharraldeko bidea manatu ziotela misionesteri, bazakien zer ari zen! Jaunkoaren nahia! Ko. Sun sartu orduko nor atxekimaten dute? Kiem. Bainan kauntbertze kalte egin jizoketen gizonak, ez diote ongirik baizik eginen misionesteri eta misionesten lagunerri. Ez baita froga hoborik jaunkoak ongi eta ongi nahi zuela eskualde hetan sunkestea kedatzea!

Kiemek esklaboak barjituen eta zombait egun lehentchago ihesi joana zitzaion bat Do. Surat. Haren bilha ethorria zen beraz herri hortarat hirur egun bide eginik. Bainan bertze orduz kis bere aitaren astagnen ondotik zabilalarik, profetaren aintzinerat ereman zuen jaunko berak ekharri zuen Kiem misionesten aintzinerat, heyen gidatzeke eta laguntzeko. Nola lotsatu ziren kaatik bi bitak buruz-buru agertu zitzaiztelarik! Lehentchago jakin balute han zela!

Behinere kiernek etzen holako gizonik ikusi. Holako bidetan ibiltzeke etzirela begurki nor-nahi egin zuen bere baitan. Bainan nor othe ziren? Beren herrietak ihesi zozain gizon handi eta botheretsu batzue menturaz! Misionesten begitarteak halako bat egin zion barnean eta galdetka hasi zitzaizoten nor ziren, norat zozain: « Ez duzue nor-nahi iduri! Dudarik gabe urrundik, arras urrundik heldu zaizte? Ez dute behinere zuek beren gizon ehuririk ikusi! Berbeit egiten daut holako herrialde itusi eta galduan zuen ikusteak! Mintza zakizkitet lañoki, jada maite zaituztet eta hitzematen dautzuet bahnarren artean ongi ikasiak

izanen zaiztela. Hemen errege bezala naiz: Annamitek berak ez dauzute deudik eginen, ni alde nauzueno, ...»

Misionestek etzertaketen orai gibelat egin. Konbat aldiz ez dire heldu direnak heldu diren bezala hartu behar! *Pi* bitak etzuten beraz, Kiemi ihes egiterik buruan ragan: othortzean hasi ziren.

Hameka egin ahalak egin ditugu Kiem nahun ez ikus-teko, zuen aphezpikuari izorri guthun batean *Pita* Combesek, bainan, iheska ginabiltzalarik, chori batzu bezala ederki estruetarat erori gitzauo. Nork daki haatik ez daukuan Jainkoak berak biderat izorri?»

Berriak ederki lotsatu zuen Nere Jaun Cuemat eta odol gaichto frango egin zuen zenbeit egunez. Hain chuchen ni haren ondoan nintzen orduan. Gutxuna irakurtu orduko, nola zurutu zen! Bainan Jainkoaren ganat itzuli zen berehala: «Guzien buruan, Jainkoak bere egitekoa du eta nahi badu, deus ez da galdurik! Nik halako gutzia nuen haatik nere misionestak Bankarren erdian ikusteko, nun hil arte lotuko nauen lotu bat kede hortarat eginat baitut ...»

Horiek hola, itzul gaiten gure bitakitan ganat. Kiem laster ohartu zen lan handitan emanak zituela eta kalere etzuen hori bilhatzen. Onez onean mintzatu zitzaioten. Berriak itzuli zitzaioten: «Ez duzue zeren lotua: ni zuen zerbitzuko naiz: galdetuko dauzkidatzuen gizaak eginen ditut gogo onez, ... eta uste izan ez dezazuen gezurrez mintzo naizela, adichkidantzak egun berean nahi ditut egin zuentkin ...»

Dada, toki hautan huna zer den adichkidantzaren egitea: hitz ematea ez dela elgarri gertarik eginen ez eta deusetan kalterik ekharriko. Hitz hori emanaz geroz, jatea, zorizaitzaren ondotik ibiltzea da. *Pi* adichkideek egiazko kontratu bat egiten dute. Huna nola.

Adichkidetzeko solasetan direneri ararteko batzu joaten zaizkote beren etxetarat, ez tekin, bainan gehiagotan, euan egiazki bihotzetik mintzo diren eta ez ezpainen puntatik bakharrik. *Paietz* ihardesten badute, bakhotchari galdetzen zaio, oilo batekin, untzi handi baten betho arno. Oilo horietarik bat erretzen da berehala eta bi adichkide beharri partitzen. *E* ditakun jan, edan gabe. *Pi* sekta muthur arnoan pulunpatzen dire, bi adichkideek batean edateko. Bainan lehen chorta ahoriatu duten baino lehenago, arartekoetarik bat predikuan hasten jaioa: «Belki orhorte beharko duzue egundik gort adichkide zaiztela. Baten adichkideak ere bertzearen adichkide izan ditela; baten jendeak, bertzearen jende. Eta egun bator bizetarik batek hitza jaten badu, ortziak ere dezala ... edo esklabo ereman depatela nunbeitko tzarrek! Behar gorrian leher egin dezala eta haren gorphutza jan dezatela urean arrainek edo oihanean beleek! ... Bertze ahopaldi frango ere atheratzen dute kolakotan: prebostaria nolako den! Orduan hasten dire edoiten bi adichkide berriak. Bainan hau ere ez dut akontzi behar: tzarren oitza eta bertze arno untzia ... arartekoentzat dire ...»

Dadire oraino handizkeago adichkideetzen direnak, hauk basurde baten hortz handiak, burdinazko bi ezpata eta zenbeit saeta puhkanpatzen dituzte arnoan, paretan ditindan ezarririk pozoinki zerbeit, sskak eta ... suge buru bat. Eta orduan ... oro predikari, ederriki atheratzen dute!

Behin edo bertze hau ere egiten dute adichkidantzak hobeki finkatzeke: adichkide-gei bati besotik zenbeit odol chorta khentzen diotzate arnoarekin nahasteko. Horrek erran nahi du bi adichkideak haurridetu direla osoki eta deusek, deusek eta deusek ez dezakela hauts adichkidantzak hori.

Kiemi sobera ohore handia zitzaion bi hitetekin adichkidantzak egitea: Dorekin adichkidetzera galdetu izuen: «Di aitatchi horiek nere aitak izanen dire, do eta ni adichkideak».

Hitetik jakin balute adichkidantzak horrek zer ondorio onak ekharri behar zituen, etzuten kaintz dudatuko. Duda guzuen gatik, do eta kiemek egiten zuten beren kontratua. Eta hau erran behar da: Kiemi bethi teial egon dela, egundaino deusetan ez duela hitz jara. Kenka gaichtoetan nihork ez gaitu hobeki lagundu. Erran dezakegu harek utzarazi daukula ipharaldeko bidea, harek alteratu gaituela beraz Ba-hamen aztaparretarik. Hura izan dugu bethi hitarte-korik hobereana Annamerat zerbeit eremalako ginuelarik edo Chikinchinatik zerbeit ekartzeko.

Kenbeit demboren buruan Annamitek nunbeit ikasi baitzuten gure berri, nihundik nahiko gintuzten bildu eta kiemi zer-nahi eskaini zitoten gure saltzeko. Debaldetan: kiemek ez gintuen saldu!

Herortik, ahalak jantcherik, kiem herri hautarik urrundua da. Ez du guretzat deus egiten ahal den lekuan: gure bihotzetan chokho bat atchi hitzen diogu halere, sekulan ez baitugu atchi erranen zer diogun zor.

Her diren haatik jainkoaren chedeak! Nola antha hartzen duen sinhestearen kedatzek dabilizanez! Horra beraz gizon bat ikusi nahi ere ez ginuena: uste gabeen biderat agertzen zauku Adichkidantzak egiten ditugu, adichkidantzak horren behar gorri-gorrienean ginelarik! Hura fere beharrak bertze norakait erematen duelarik, jada ez dugu gehiago haren behar handirik onnamen ez baititote gerla handirik egiten orai sinhestearen kedatzailerik eta nihor gabe edozoin bidetan ibil bagintazke!!

Et da dudarik jainkoak berak igorria zuela kiem misionesten biderat. Hura gabe nihundik eta nihundik etziren urrunago joaten ahalke, bertze nihork ez baitzuten gidatu nahiko. Misionestekin ziren muthil gazteen begitartekak jada han gairdiko salbaia guzjak harrutzen bazituen, erran ditake misionestek arrunt eta arrunt lotsatzek zituela! Siburu huntan behin baino gehiagotan ikusiko duzue debruak zer amarrua duen eta nola balatu den

gure larri zuriaz gutarik salbaiak urruntzeko.

Annamitelarik hurbilegi zirela oraino kan idurriturak, Doren adichkide beruari galdetu zituen eia urrunago gidatuko zituen eta gizagaztoak, berak aste kantuz ekuelakotz, Kolangeko bere adichkide bati fidatu zituen harek nahi zuten tokiraino bidea erakutsi zezoten...

Kiemen adichkide horrek Bliou zuen izena. Nola hornbertze lagun ez baitzezazken aise gorde bere etxean, oihan batelarat joanarazi zituen, bertze egoitza bat urrunago atcheman arte. Etzitarren kampean bizi bi Atak eta bertzeak: lanean hasi ziren beraz berehala eta arratsko bazuten, ez segurki fauregi bat ez-eta ere etche bat, larrin... herbeit. Herbeit, eskuaraz, etchola erraiten zaidona. Ur eder bat kantuz barzoan ekholaren aintzinean. Eskuin eta ezker, aintzinean eta gibelan, oihan beltzaren beltz ederra. Urrunean mendiak. Hovra nun bizi ziren Aita Combes, Aita Fontaine, Do eta bertze lagunak, goz batez, tapa-tapa Aita Desgouts eta ni bizkammerat erori ginitzairziotelarik.

Laugaren Kapituluia.

Abita Desgouts eta Jbita Dourisboure bidean

Nere Jaun Cuenotekin nintzela bakakizue Jbita Combesek jakinarazi ziolarik nola buruz-buru egin zuten hem. Etzen guti harritu jaun aphezpi^{ku}a!

Parisen aphezpi orduko, nurbetik ikasi nuen ni ere naski salbaieharat igorriko nindutela egun batez eta jada maite nituen beraz salbaiak. Untzian nindotarik, kameta aldez othoiz egin dut kezentzat!

1849 garreneko urrian Nanitosen untzian hartua, zortzi ilhabeteren buruan heldu nintzen bakharrik Nere Jaun Cuenoten egoitzarat. Jondoni Joan Batichtaren phesta bezpera zen. Jaun aphezpi^{ku}ak berchala erran zautan, nahiz Bahnarretarat nere igortzeko chedea zuen, stjakiela ez othe ninduen egun batez, zerbeit arriazpinez, Bonnamerat deitue beharko, beraz zer gerta ere hobe nuela berahala Annamiten mintzaira ikastea. Hortoz eta kaginez tanari emanik, hirur ilhabeteren buruko kofesatzien hasteko gei nintzen. Painan bihotzaz igurikatzen nuen manua aski laster ethorri zitzauntan: Jbita Desgouts lagun, Joan nadin Jbita Combes eta Jbita Fontaunen ganat. Zer zoriona!

Hitz bat lehenik nere bidets lagunaz. Un de sainduekin bizitzea: helaz orhoitzea ere ba. Sainduez orhoitzen denak ez othe du San Agustinen boza hura bera laster bihotzean adituko: «Eta ez othe duk hik bertze batzuek egiten dutena egiten ahal?» Sinhesten ahal duzue deus ez dela hoberik norbeiti berchala sainduta^{mu}neko bidea har-arazteko....

Jbita Desgouts saindu bat zela erran ditake. Etzen jada garte-gartea, ez-eta ere Frantziatik ethorri berri-berria ni bezala, ezen itsaboa iragan baino lehen urheak lanean iraganak zituen Frantzian Touch-eko diosesan. Painan martirigovaren gutziak bere diosesa utz-arazirik, Cechinchinan zen aspaldi. Gaicho Jbita Desgouts! Petri orhoituko naiz nola erran zautan behin: «Ni, ez naiz bekhatoro handi handi bat baizik! Beraz nola nahi nuken nere sinhestearentzat ezpatakaldi batez lephoa moztan balautet hemen gairi!» Perrogoita kamar urtheren gainean zitaken jada orduan. Nik baino hogoi bat urthe gehiago bazuen beraz, bainan zaharrago iduri zuen oraino: jada kraskatua zen, eta gutien-gutienetik hiruetan hogoi urthe emanen ziniotzkatzen orok.

Ona zen Jbita Desgouts eta etzen ona baizik.

Gure artean ez dugu egundaino «Aita Desgouts» erran, bainan belhi «Aita Desgouts ona». Etylaken apha, ona zela erran gabe.

boin icheil eta gordea, bertzalde! Eta belhi bertze gurjek baino beherago nahi! Gaikoa! Bahnavretan bertz Aita laginen elgarrekin: kura zaharrena ... eta kalere kura, gure muthila karik! Behinere etyuen hitz bat bertzea baino gorago erranen. Etyakien kechatzea zer den, zerbeit eta zerbeit aldiz kechatzekoa izan duelarik segurki gurekin eta bertzekin! Haren lanotasuna orok maite ginuen bai eta haren zuzentatuna. Bainan asti erranik badut hola, geroak ere zerbeit erranen batur Aita Desgouts onaren alde.

Misionetako lanak kuangaiako eskualdean hasi zituen nere lagunak eta han zen ordaino jaun aphez-pikuak manua igorri ziolarik Gotherainoko bat berekala egin zezan, zerbeit baziola errateko. Eta bada-kizpe zer erran zion: nerekin salbaictarat Joan behar zuela. Salbaictan guk sunkstearen kedatzen ari behar ginuen, Aita Desgouts onak aldiz ikastegi berri batean aphezgeien plegatzen! Ikastegi hori etzen kaatik zabaltzeko helnean ordaino ...

Gotherat hazilaren behen egunetan heldu zen Aita Desgouts. Jsideari lotu baino lehentzago Aita Combes eta Aita Fontaineak hitz bat hel-arazi zautkuten: nola atseginekin, atsegin handirekin ikasi zuten heyan ganat laginoazila. Dembora berean chehe-cheheki ematen zautkuten kolangeko berri guziak. Etyiren kaatik oro hoberenetarik. Kala nola hau: bat eta bertzea sukhar gaichte batek burriari josiak zautkala aspaldiskoan, eta laguntzaila gurjak bardin eri zituztela! Horrengatik Aita Combes etzen arras lotsatua, ezen, hitza bururatuzke, belhiko orhua egiten zautkun: «Blegera gaitzen ... kalere!» Jainkoaki nola dakien noiz zer egin! Misionetak azkartu nahi dituelarik, beharrietarat berri tzarrenak hel-arasten diozkate: han gerla dela, hemen ezurritea, karatchago iriisku handi bat, nunbeit hotza edo beroa edo gosatea edo bertze zer-nahi. Eta lotsatuzke orde, kolako berriek: errabia on bat hitotzean ematen diete misionest gurzeri ..... Su berri bat lotzen zaute ....

Ongi orhoit naiz ordaino neroni Larresoroko ikas-tegi maitean iragan ditudan urtheez. Bauru hotz bat baizik ez nintzen. Eguerdi batez, oro faten ari ginen demboran, lagun bat gora-gora irakurtzen ari zen. Misionest baten berriak ematen zituen liburuak, eta gehiago dena preso zagon misionest dagon batena. Gosea ahantzia, irakurtzaitzari nindagon nere begi eta beharri guriez. Behen alditotz orduantche aditu dut jainkoaren deia: «Hik ere egun batez misionest egin beharko duk!» Bagoi urthe badeu ichtorio horrek, eta egungo egunean ordaino, orhoitzan, ngarra heldu zaut begirat! Oi, benedikatua izan bedi segurki jainko ona! Jesu. Krichtok gurutzeta bizkarrean hartu duela kotz, gure gurutzek arinago dire. Gure min.

guzeri beren kiretasuna khentzen diote zeruko Aita onak,
eta zorizaguzaren aldean bethi hanteka da zoroena ....

Ikuntze batez lotku ginen biderei Aita Desgouts
eta ni. Bazilaren hametka zen. Bi gau luze urez ibirik,
— alabainan egunaz ez ginuen agertu ere behar — untzitik
mendi handi baten ondoan alkeratu ginen. Poagnakuen
irrisku frango kausituko ginuela, baiman untzitik alkeratu
orduko urruntchago zenbeit gizon elheketa entzunik, nola
harritu ginen! Lotsa baino atsegin gehiago zuen kaatik nere
lagunak eta amets gozoena berehala egin zuen: «i Aidi hontan
nahi nuena badut! Mantu hilen naz, oraitoan bederen!» Daduk
hoberik: mintzatzaileak, gure biderat heldu ziren! Gerotik
zenbeit aldiz irri egin dut Aita Desgouts onarekin huts egin
ginuen martirgo hortaz, baiman egia aithortu behar dut:
demboraren buruan ere halako urriki bat bazuen
gaichoak ahoko choris kola eskapatuik!

Mendiz etzen biderik eta gauerdi arte ederki
pekatu ginuen hango patarrelan gotti. Orduan paubatu
ginen lehen aldikot, eta pokado bana jan, egundaino
bezala mendiarri lotzeko berritz. Urruntchago elefanten
orroak entzun gintuen, etxiren arras gure bidetan.
Erdi eta ahuntzen ondotik haurrean ibilia, nere
hogota hamar urte ederrak zamari, ni erdi aise baiman
doan patar guzien gatik: baiman ikusi bazinute nere
lagun gaichoa! Her kalbarioa iragan zuen gau
hartan! Gurekin gintuen lagunetarik bat bidan erori
bitraukin, indar guziak joanik. Egunak ez atchema-
teko, hanteka berean utzi ginuen gizagaixoa bi lagu-
nekin, ahal zuen bezala eta ahal zuenean jarraik zakizun
Erangon ederki izertuik jo ginuen argiko eta hango
adichkide baten etchean gorde, nihork ikusi gabe. Egun
bat bazinuen loz eta jatekoz pasetzeko. Hitz deutzuet
ederki baliatu ginuela. Poainan iguzkia mendi gibe-
lean gorde orduko, makhilak eskuan eta zakuak
bizkarrean ginauden aintzinago joateko.

Hamabortz ginen orotarat. Do diakrearen
ancaia joan aintzin-aintzinean. Ezpata bat bazuen
traba guzjen baztertzeko. Gau hartan deusek ez gintuen
gelditu behar: basa-gathu eta gainerateko guziak norapeit
joanak zitazken! Dordora zenbeit basa-ahuntz eta orkatz
entzun gintuen han-hemonda, ... baiman guk lotsatu
gintuen hek.

Gorutze handirik ez duenak, ttipiak bederen
behar ditue edo lokhartuko da. Guk ez ginuen lokhartu
behar: zer-nahi ikusi ginuen beraz gau hartan chinawri
larri batzuekin: ko-tu deitzen diturte han gaindi. Hamar
bezala lotzen dire chinawri horiek larruari eta khendu
nahi balinbadire, eztena larruan sartua uzten diote oraino.
Michteriozki bada korietarik eskualde zenbeitetan eta
bioteko deus ez da okharzagarruagorik....

Gauerdi gabe Annamete muga iragana ginuen
halere: beldur gutichagorekin egin ginuen beraz
goizaldetako bidea. Eguna gabaldi gabe berritz gordeak
ginen kaatik orain beltz batean, salbu gure lagunetarik
Gizpahirur. Hauk eskuin eta ezkerreko khurriketaraino

segitu zuten, nun zer ageri zen ikusteko, guziz han gaudu
bizen Annamitik jakiteko.

Sasipean ginaudelarik, nere lagunak izpiritua
nunbeit zuen eta huna zer erraiten zautan akapelik:
"ker bizi egin sikhelna deramagun, adekidea! Jain-
koak egin ditu manamenduak eta gut manamendu
horiek ez ditugu segitzen! Gauak egin zituen lotzeko,
egunak iltzeko" eta beka zazu zer egiten dugun!
Mitaka aldiz zuk eta nik erreplikatu ditugu Daliden
hitzak: Jauna, ihuna igorri duzu, gaua ethorri da eta
eta orai abere gaichtoak atkeratuko dire jainkoak
bidean ezarriko dioten jatekoaren bilha. Gero jekiko
da iguzkia, orduan gordeko dire abereak, eta atkeratu
da gizona bere egilekoatarat berriz, ihundu arte. Hitz
horiek zer erran nahi duten ikusten ez duena ihua
da eta bizkitartean iduri luke zuk ez dugula ikusten,
abereak bezala gauaz gabiltza, Annamiteko jauntxo
bihotzgabe baten gatik.

Horte hortan, urrunago joan lagun bek itzuli
zitzauzken, nihun Annamita baten itzalik ikusi
gabe. Pulharrak jabalik halsa hartzen ahal
ginuen beraz eta berriz bideari lotzen: ez ginuen
hainitz luzeatu.

Soratsari buruz zer harriztea haatik bidearen
erdian Annamita bat agertu zitzaunkularik betbetan!
Lurraren barnean gordeko ginen, ahal izatu baginu.
Lurra gainerat ethorri zitzaunkularik epagutu ginuen
bakterrik: Do diakrea ginuen. Lau egun bazuen
bidean zela gure atxematuko. Forietan jauzika hasiko
ginen hura ezagutzarekin, baina inriak laster
sartu zauzkun nola eta nun bizi ziren erran zaku-
larik. Baina misionest guzuek badakigu gurutzearan
garhaiaheko egiten dela misionest eta bihotzak jain-
koari altchatu giniozkam, Fiat! erranik.

Ondoko bi egunak Pooham lotsagarri haren
etxean iragan gintuen. Hski gizonen zen eta
gure saskiak etzauzkun arras heste. Handik Dourat
egun baten bidea da. Per bidea haatik! Mirakulu
da Hita Desgouts ez bazitzaunkun hamarretan hil!
Mendiak hain chutak dire nun elgar tagundue behar
baizginuen eta noiz nahi, elgar utzirik, zuhaitzen
erroeri aytaparka lothurik aintzinate! Baina
gero punta batzuetarat heldu eta berriz beherte abiatur
behar zelarik, bizkar hezurra hausteko leze batzuetan
barra! Jainko maitea! Drains bezetan dut nere lagun
chakar gaichoa, bi makiletan finkatua belhaunak noiz
nahi huts egiten ziola kotz! Berrestan eginen zituen
hamar metra, gero hogoi gibelka irriskua ikusi nahi
izan ez balu bezala! Eta gero behererat heldu orduko,
berriz egundaino bezala haste! Hainik etzuen gehiago
arratzen eta tiroka ere ez ginion urhats bat eginara-
ziko. Egiarki urratua zen Hita Desgouts. Salbai batzuek
bizkarrean hartu ez balute, etzen helduko. Ni aldiz ez
nintzen hala nekatur. Di, gauza ederra da garzota-
suna!

Dolun ginen. Hango jendea ez da aberatsen, bainan ederki lagundu gintuen halere arrats hartan. Eguberri zen biharamunean. Gau hartako nere ametsak eta ametsak: «Mundu guzian zer alegantzia gaur! Aphrezekek hiruna meza ematen dute, eta nik bat bakarraz egun eman! Hiruetan Jesus maitea behotzetarat jautziko zaiote, eta nori behinere! Ezen ni salbuen erdian naiz orai! Duela urteak untzian nintzen oraino! Añian egun hobeak ethorriko ahal zaizkut noizbeit!» beruan bederen!», hita desgouts nekatsuegia baitzen berehala bidcan emateko, hirur egun handi egon ginen Dolun.

Handik Konpharreat joateko berrogoita zortzi oren behar dire. Izardi ederrik igorri ginen bidcan, negua izanagatik, bidcak terra baitziren. Elhurra egina zuen eguberri. Irina erori zela erran zaukuten han gaudiko salbuek.

Abendoren hogota hamekak orhan bethean atcheman gintuen gauak. Gidariak, abar batzu han eta hemen bidduak, etchola tchar bat egun zaukuten berehala eta su handi bat erdian phiztu. Nekhearen nekhez hita desgouts etzitaken gehiago mintza. Zabal zabal turrean etzan zitzautean beraz eta lokhartu. Biraka iratzar-arazi nuen biharamunean («urthe on» errateko: «hita, althea bihotza! Bi egunen buruan ikusiko eta besarkatuko ditugu hita (ombes eta hita Fontaine!»)

Do gidari, bidca hartu ginen aski goiz, bainan ez gintuen ehun urrats eginak, orre bat ikharagarria egun zaukularik dok: «Kolpatua naiz! (Bainan laudate Dominum!») kanabera punta zorrotz bat ondoraino zangoan sartua zuen.

Hauek erran behar dautzuet, orai eta gero jakin dezazuen: han gaurdi etsuen kontra herri bat zaindu nahi dutelarik, kanabera puntak landatzen dituzte inguruz-inguri, ongi zorrotzurik. Padire zehe bat luze direnak, eta itzea baino chorrotchago. Kerbat salbai ez da kiltzen, horiek zangoan kolpatuak! Do hirur ilhabe handi egon zitzaunkun kolpe hortarik gelditua...

Urthea ongi hasten ginen segurki, ... balaitzketoz, urtheak kola kate behar baitu!

Odol hainitz bazoakion diarre dohakabevri eta mihise bat bezen ehuri egina zen. Etzen lotsatua halere, eta erdi urriz erraten zaukun: «Denedikatua izan bedi segurki Jainkoa! Urthea ez nezaker hobeki has!»

Laguntzailetarik bizpahirur lasterka joan ziren lehen herrikerat hango jendeari erraterat zer gurtatu zitzaunkun hezen eremustan eta zatorzkeguz laguntzerat. Herri guzia han ginen ondoan gerochago. Oro ikharan zauden haatik. Su bezalako gizonik egundaino etzuten ikusi eta azkarrak izan gintazken alde batetik, eta do kolpate baren, hezen gatik egun zen, bertzetik. Gogo onez lagundu gintuzten beraz: «Ez gintuen segurki zuen kontra landatuak punta horiek! Hortik iraganein zinetela jakin baginu, ez ginen biderik heluko. Ez gaitzazuela beraz madarika!» Do bezen herriat airean ereman zaukuten, han arthatzeko...

Gertakari horren gatik ihuneko Pharrerat helduak
 ginen. Handik Kolong zenbeit orenen bidetan da bakharrik.
 Freskoan kolpeak etzian kalako mina egiten deakreari eta
 aski aise jasan zluen bizkarrean zabilkatonek bide tzar
 hetan eginarazten ziozkaten jauziak. Mainan bixaramusean
 deus etzizaken jasan eta Pharren gelditu zitzaunkun. Giza-
 gauzoa etzen beraz gurekin beta Combes eta Rita Fontaine
 eguerdi alderat bedarkatu gintuelarik! Zenbeit egunen
 buruan ethorri zitzaunkun bakharrik, Pharreko salbai baten
 bizkarrean istapeka.

Bortzgarren Kapituluia

Kotangen.

Nihork ez du ahantzia, bita Combes eta bita Fontainen egoitza zer zen: oihanaren erdian etchola tchar tat. Gizonik etzitzaiolen usu heldu ikusterat, ba kaatik Jesu-Krucho gure Jauna. Egun guziz ez bada, bederen aski maiz. Sukharrak etzituen ordi arte belki utzi meza sainduaren erraierat. Misionesten etsai handia sukhar hori da: indarrak laster khentzen ditu eta urinak urtzen. Gu harat heltzean, bita Combes etcholatik agertu zaukularik, ez nuen ezagutu. Bizkitartean aski dembora elgarrekin egonak ginen Parisen eta etzuen urte bat baino gehiago ikusia nuela! «Zu zurela bita Combes? Ez dezaket kasik sunhets!» Hitz horuek erraierat, jauzi batz etche aintzineko erreka iraganik, bi besoak zabalditak neozkan gizagaizori. Iriz ikardetsi zautan: «baude, adichtidea: ikusiko dugu eia sei ilhabeteren buruan horren aise eginen duzun oraino jauzi zuk ere! Bauran alegera gaitzen halere! Eta benedikatua izan bedi egun hemen biltzen gaituen Nausi Ona!»

Nun othe zen bita Fontaine nindagon, barnetik oihuka hasi zaukularik: «Ni jaun handiegia nauz zuen biderat ethortzeko: zuek zatorze hunaraino!» bita gaichoa! bitzineko egun batz kolpatua hura ere, etzama zagon, ichter guzira belytua. Minak laster gaichtatzen dire toki hetan.

Horia beraz lau misionest elgarrekin etchola tchar batean, gizonen egoitzetarik urruen, eta Jondoni Patichita bezala abere gaichtoen erdian!

Oihaneko aireak etzion on egun bita Desgouts maiteari, berehala eritu zitzaunkun. Tuk ez nuen luzamen puchka tat baizik, bita Combesek lehen egunen errana frogatzeko. Hamabortz egunen buruko sukharrek hartu ninduen! Ez nuen oraino hoven berri: ez nuen beraz amor eman nahi izan berehala. Orduan ikaragarritzko su batek burutik zango puntetarar hartua, eta nere laguneri deus erran gabe, mainhatzerat joan nintzen. Ber haurkeria! Urerat orduek, odol guzia hormatu zitzaunkun eta ez nintzen aise atheratu uretik ez eta etcholan sartu, zabal zabala etzateko. Ezkarrari gaitza oraino arkonkiago lotzen baita, ez da sukharrekin nik ikusi ez nuenik. Sendatuche eta ere, nere meza ez nuen hasi eta belki segitzen ahal, hala aruldua baurintzen!

Guzien gatik, norik erran etchola hartako zoriona! Jainkoak berak harat bilduak, har gincauden bertze orduz Jesus Pitlemeko etcholan bezala. Mehide

beraren gainean etzanak, laukak su berari so, kantuz eta othoi-
tzean gineraman dembora, artetan pipa on batzue errez, goiz edo
berant Jainkoa urrikalduko zaukula. Bertzeak baino hobeki
zena, oihanerat joanen zen jateko zerbeiten telha. Oro on dire
bertzerik ez denean. Iratze erro edo belhar batzue baldurik,
ekharriko zituen, egosiko... eta, irrisarekin nahasirik, janen
zituaten etcholakot eriek, bertze batzuek bertze nunbeit ephernak
jaten dituzten bezen gozotik.

Egunak hola zoazin. Behin sekulako phesta bat egin
ginuen haatik. Beha. Jutarik batek errekan arrain bat
atcheman zuen... chardinaren heinekoo, eta, Aita Combes
baginuen nautsi, chardinaren keinekoo arrain hori lau parte
egin zuen... eta bakotchak gure partea jan ginuen! Xer phesta
guretzat! Pannan gertatu zauku ederki barur egitea ere, eriez
uzanez, oro jatekoaren telha joaitiko!

Osagarri onean delarik eta apetitua chorrotch, asti
errek da irrisaren irestea, idorrik ere. Sukharrak hartzen
zaituenean, irrisaren usainak berak lotsatzon zaitu. Eta
bertzalde haste hetan bederen ez ginakien bethi jatekorik
ukhanen ginuen ere. Pannan jainkoak adekikide batzue
zgorri zaukun lasterko: Kontomo derizan herruko sende
gaichoak. Kolangeko oihanen iragam dugun demboran, hek
ekharri daukute gure irrise guzia.

Gu han kokatu eta laster, badakizue nor ethorri
zitzaunkun ikusterat? Niem. Eguerditan bazkaltzete gintu-
en iratze erroak ikusi zituelarik, negarrez hasi zitzaunkun
... eta handik bi egunen buruan haren muthilak etcholarak
ekharri zauzkuten bi basa-idi, cherri eder bat eta zenbeit oilo.

Sukharrak uzten gintuelarik, ez ginen le egoten:
inguruetakoko herrichketarat joaiten ginen lasterka.

Bere ichterreko mina etzuen arras sendatua: horrengatik
itzuli horietan gurietan gurekin jabilan, jada. Behin
Aita Combesek ere minhartu zaukun, kanabera punta bat
zangoan sarturik Dok bezala: zauria etzitzaiion haatik gaich-
tatu eta hamabortz egunen buruko sende zen.

Itsteak bazoazin anhartean, ilhabetiak ere be, eta
Pliou dakizue nari debaldetan galdetzen gion urrunago
chokho bat atcheman zezan nunbeit guretzat. Itzul jadian
estuin, itzul jadian ezker, orok beltzuri gaichtoa egiten
omen zioten: nihork nikun ez gintuen gu nahi! Ez gintay-
ken bizkutarlean bethi etchola hartan egon: hurbitegitik
zabilzan tratulari annamitak. Pliouk terak errana
zaukun, goiz edo berant, azkanean ohartuko zauzkula. Eta
egin ziren! Zenbeit Kolangeraino ethorri zuren, beren bagiz
fogatzeke, bainan nihork ez gintuen saldu. Ethorri bide-
tik itzuli ziren beraz Annamitak.

Pegriak ez ginetzazken gehiago hats: lehen aldian
ez bagintuzten atcheman, atchematen ahal gintuzten
ligarenen. Bertzalde gure oihana etzen osagarriaren-
tzat hobere netarik bere umidura eta aire eskasarekin.
Jada muthil bat burutik joana baginuen: noiz-nahi teluz
gorri-goria oihanaren erdian atchematen ginuen, somekoak
zuhaitz baten puntan. Bldi batzue hirur egunen buruan
atcheman ginuen bakharrik, nunbeit: belhar jaten ari
zen gosearekin. Gerotik hobekitu da segurki, bainan oraino

hilo bat bade turuan. Sukharrek ez baigaituzte geroni hortaratu, eskerrak zor ditugu segurki Jainko Onari!

Nigararak begietarat heldu jauzkit Kolongeko berriak hemen ematean. Abegin eta zorionezko negarrak dire haatik! Baginuen segurki hainitz jasaitako, hala da, baina Jainkoak ez othe daki zer-nahi landareri usari onaren ematen? Gaua baizik ez baginuen begien aintzinean eta ez baginahun norat joanen eta zer bilhakatuko ginen oraino, bederen hau ez ginuen ahazten: Jainkoarena dela lur guzua eta beraz, nun-nahi izanik ere, telki Haren geruzan gindela! Hiritako lotsa beraz? Apostoluak lotsatu ziren eta berehala Jesussek larderiatu zituen....

Oren beltzak bagintuela horrengatik ezin ukatua da. Kalako batez, hura zer erraten zautan Jeta Combesek: «Eli, hil baino lehenago lauzpabortz paganoaren batzaitzeko zoriona banu, edo bederen haur batzueri kati-chima puchka bat irakusten ahal banote, zori aise joan nintaken mundu huntarik! Eta zori gogotik kanta nezaken Nunc Dimittis!»

Jainkoak hitz horiek aditu zituela iduri du, ezen Jeta Combes hola mintzo zitzaudalarik, jada bidean baren gizon bat, Blouren jendekitik. Hura izanen da gure lehen-lehen ikaslea: Hemur zuen izena eta Kocam deitu herrikoa zen. Nikork ez gaitu eskualdeketan sinhestearen hedatzen gehiago lagundu hemurrek baino. Baina Jainkoak edertu aritatu du: Balmarrik ez da batzariko urak lehenago garbitu duenik....

Seigarren Kapituluua.

Koxamen. - Debrua sinhestearen hedatzaileen Kontra.

Hemur Kolangen ikusi ginuelarik nungoa zen erran zaukun berak, eta guk berehala galdetu ginion, Koxamerat poiten baginen egoterat egun batez, zer begitarte eginen zaukun hango jendeak. Etzakiela ihardetsi zaukun, bainan, bere herritarrek mintzaturik, hek erriana helaraziko zaukula: si Nola nahi, Koxamerat Pliourekin itzuli bat egin nahi baduzue, atherbea eta jana lorietan emanen dauzkitzuet, nik v. Etzen gauzke, eta berehala hitzeman ginion ondoko egun batez joanen ginetzavola ikuslerat.

Hemurren herritarrek behinere etzuten kampoarrak ikusi. Behar gabe ez lotsatzeko Koxamarrak Pla Fontaine eta Aita Desgouti gure etxolan utzi gintuen laguntzaila gehientsuekin, eta Forte Combes, Do, ni eta bi era-kerale lotku bakharrik bideari.

Kolangetik Koxamerat egun baten bidia da, zazpi zortzi herrichketan barna. Herrichka horietan gu ez ginen sartu. Bainan horietan ez sartzeke, gure bidia sasiz, sasi egin behar ginuen. Her izerdiak izorri gintuen! Bainan ihuntzeko Koxametik oren erdi baten bidian ginen, Ponang deitxu bertze herrichka baten alde-aldean. Hain chuchen phestak zituzten Ponang, eta herriko jende guzria plazarat bidia, asean eta bethean zagon. Norbeitak ikusi gintuen halere eta bertzeak ohart-arazi. Ustoz etsaiak ginen, orroaz hasi ziren oro. Bainan ez giniotela behatzen ere eta aintzinat ginoazila ikusirik, ichildu ziren eta ... dudarik gabe, berriaz phestari lotku.

Gau ilhuna zen Koxameko tehen etxetarat heldu ginelarik. Pliou hasi zen Hemurri oihukta. Bainan humak ez gintuen herritarren baimenik gabe her-arazi nahi. Bidle zituen barne batetarat, erran zioten nor ginen eta nola haren etxerat ginoazin. Hemur herriko gizon handiskoemetarik baitzen, nihork etzion deusik ihardetsi, eta Hemurrek terro-terro ereman gintuen bere etxerat. Kan egin ginuen le gau hartan.

Koxamerat sartu gabe bada ibai bat jada aski maiz aipatu duguna: Pla deitzen da. Ipharral-detik heldu da, bainan Koxamen betbetan mendial alderat hartzen du. Askiz zabala da, eta guzuz oldere handian doa. Udan ur guti dabilka haatik.

Nere Jaun Cuenotek nunbeitik bazakuen Bagnarren eskualdetan ibai handisko bat bazela, Saoseko ibai handirat bere urak zeramaizkama: Dla hori da delako ibaiak. Bita Combes Bagnarrekin egotekoa zen: Bita Desgouts ere ba, gerochago apherzeitegi bat idekitzeko. Bagnan Aita Fontaine eta ni, ibai hori ateheman orduko, horri segi urrunago joatekoak ginen. Apherzeitegiak kala manatua zaukun eta liburu bat emana zaukun hango mintzaurari oharitzeko.

Bagnan chedeak ez dire beñi bururatzen. Behinik behin, hori ez dugu behinere bururatu. Eritasunak sobera langile janen zola kusirik, jaun apherzeitegiak jakinarazi zaukun etzuela balio urrunegi joatea: « Ibaia atehemanen, duzelarik, urrunago joan gabe, hoka zaizte aldeko herrietarik batean, eta han berean loth lanari .... »

Santeginat helduicheak ginen beraz. Denik ere beherachago lautsi behar othe ginuen, eskualde arnago baten bita? Dema dela, ez ginuen gehiago buru-hauste handi handirik ....

Bikaramunean gure begitarte churiak Hoxameko salbaireri agertu giniozkatelarik, nola eman zauzkun beha! Korizaitzez bat bakharra etzaukun ondorat menturatu eta inguru herriez ez ginuen cheketasun bat ere ukhan. Funtzean bat ethorri balitzauku ere alderat, nola adituko ginuen elgar? Heye mintzaura ez gindakien, salbu dok zenbeit hitz, eta erran gabe doa berena lauzik etzakitela. Ez ginisten beraz urrunachago joateko laguntzarik galdetzen ahal izan.

Ibaiazen ezkerretik da Hoxam. Ekherrean mendi handi bat oro gordetzen zauzkuna. Beharra eragile handi: puntaraino joan nintzen ahuntz bat ezan zalku, Aita Combes beherean utzirik, nunbeit zerbeit ikusiko othe zen handik. Puntaren puntan zuhaitz bat bazen hain chuchen. Urrunago ikusteko, hortaral izan nintzen azlapartea. Bagnan izan banintzen izan gutik egin zuen Ez banuen hantche izkar kezurra hautsi. Alabainan izerdia uretan nintzen. Zuhaitz haren puntan hotzak berehala hartu ninduen eta indar guziak belbetan joan zauzkitan. Ezagutya ere ba naski. Horras nerebaiteratu nintzelarik, zuhaitzari bi besoz lothua nindagon, hortzak karrastian. Nola eskerrak bihurtu niozkan berehala jaingo Onari!

Kala lekertu, kalako irriskuan izan, ... eta deusit ikusi gabe abiatu nintzen beheite, ezen nere mendiazen aintzinean bertze mendi batzuek oro gordetzen zituzten. Bita Combes nere beha zagon. Ondikotz, ez non berri onik emateko!

Horrengatik Hoxameko itzuli hori ez ginuen arras debaldetan egin: Hemur etzela nor-nahi baginakien orai, bai eta ondoko egunetan haren gainean kondatzen ahalko ginuela. Hoxamen lehenbailehen etake baten egiteko chedeak hartu ginuen beraz, etcholan utziak gintuen bi lagunekin hortaz mintzatu eta.

Hoxameko etchola hortan maiz eta maiz gure

ikusten ibilea laginuen gizon bat: Diong-dia zuen izena. San eginarekin adichkide, bi besoak gurutzaturik noiz-nahi orenak egonen zen gurekin. Mandatu batzu eginarazten giniozkan noizelik noizerat, eta hortan truk ogi phusta bat edo bertze ematen. Ezuen bizitzeko bertze irabazpiderik.

Koxamerat parteko chedea ginuela aditu zuelarrik, lotatu zen, eta badakizue zer egin zuen gure gibelatzeko? Herri herri berria hedatu, ginaliltzan toki guruztan emazteak ebasten gintuela, eta nahi gintuen gurien hilarazteko mita eta mita sorginkeria bagintuela! Eta ondikotz, salbu Hemur ba, gure alderdia hartu zuen goraki, eta oihuka ari zen nahi zuten gurjieri: « Diong-dia ez da gezurte handi bat baizik. Gizon churuak, hovek dion bezalakoak balire, etziren Bliou famatuarekin adichkidetuko! » Bainan gezurrak laster egiten ditu erroak eta handik goiti aski begi gaich-toa egiten zaukuten salbaich.

Kamar urthe joan dire gutic netik guk gezur horiek hedatu zirela ikasi arte. Odukotz, ezagutuak ginen kan gaindi ere. Bainan ez baginakien gezurrik gure kontra hedatu zitela, aise okartzen ginen bederen zondeak arras ikus egiten zaukula, zegenak ukhan baginu bezala. Gizon edo emazte, nor-nahi kausi zadiela gure bidean, hiru delbruck hauzteko lasterka abiatuko zen zu ikus orduko, orkanak orkanari. Herri edo herriikka batetorrat hurbiltzen baginen, laster atke eta leiho gurziak hetako ziren. Norbeiti barmerat oihu egin ginazola, « dieng » zela ihardetsiko zaukun. « dieng » horrek « ezin hurbildua » erran nahi du, eta « dieng » izan ditake edo eriz edo bertze zerbeitzen gatik. Ez da hemen gaindi haizue « dieng » denari mintzatzia ere. Eta hola herri osoak « dieng » gintuen!

Ez baginakien Diong-diak gutaz deusik erran zuela, Do Koxamerat igorri ginuen etche baten kan egiterat. Denbar lagun ereman zituen berekin. Hemurrek begitarte ona egin zioten, bainan laster okartu ziren bertze salbaich etziturzela begi beraz ikusitxo. Gure Annamiten jaunziak ikusi zituzteneke, herriko emazte gurziak gorde ziren, eta zuzonek etzuten onkartu Do kas zadien herri hartan etche baten egiten, Hemurren bertz egin ahalen gatik. Honek erran zion dori zer chedetan ziren salbaich, bainan etzadin Kolangerat deus egin gabe itzul, chokho bat irakutsi zion oren erdi baten bidean, Bla ibaiari hurbil: « Hau nere-nerea da: zuretzat ematen dauzquit. Etche bat egiten baduzu eta hortarat heldu badire churuak, errozuta nik zaurduko ditudala » Beha Hemur zoin atchikria zen zuri, eta kalere egundaino ez dauku Diong-dia gure kontra mintzatus zela salatu! Zer den haatik!

Dalako etchea chutitu orduko hartan egoterat joan ginen bita Combes eta ni. Mementoan etziren nikorat higitzeko on Aita Fontaine eta bita Desgouts. Ondoko egun batez ethorri zitzaunkun Aita Desgouts. Bidean norbeitak lagundu ez balu, ez omen zen haatik sekulan Koxamerat helduko! Aita Fontaunek etzuen hain aise deliberata bere etchola tcharretik atheratzea, bainan bakharrrik unbatu zen ... eta egun batez makul batean finkatuz ethorri zitzaunkun.

hura ere. Her atsiegina egoitza berrian egun hartan!

Kazpiaren Kapituluua.

Koxamarrekin. — Sua. — Hil nahi gaituzte.

Hona lau hitak egoitza berriuan. Oro ikus, zoin urrikaltzekoak diren haatik! Sinhestea hedatuz, debruari eta haren mandatori guzjeri gerla egiteko hunat ethorriak, geroni debruaren mandatoritzat hartu nahi gaituzte orai! Gaijkiaren erakasterat heldu gitzaiotela derasate laster guzjetan! Oi, zer zimikoa gure bihotzetan gizon bat, emagte bat gu ikus orduko ikhasari ematen zankularik! « Gaichoa, bahaki Jainkoaren dokaina! Bahaki edaterat emateko erratan daukana nor den! Bahaki, nek galde bezoko ur lizia! » Hura zer gogoratzen zitzaiztara, norbeit ikhasi- tzen zautalarik, eta gibeletik oihu egiten nion bihotzaren barne barne netik: « Norat hoo, dokakabea? Oi, ez dakik, ez dakik zoin maite hautan! Ez dakik hure gatik zer egin nezaiken! Itsasoak iraganik, mila irvisku garhaturik, sort-herria utzerik, ama gaicho bati bethikoiz adis erranik, hunat ethorri nauk hure gatik ... eta hi, ikhasi hoo? Heratjat lotsa haiz? Bada, ez duk munduan ni baino adichkide hoberik! »

Bainan bihotzeto zimiko guzien gatik, ez ginen ukho egiteko heinean. Sinhestea duena ez da lotsatzen, ez du ukho egiten. Bertzerik ikusi zuen Jesu-Kristok! Eta, guzien buruan, salbaiek holako begitartea egiteak zer erran nahi zuen? Jainkoak benedikatzien gintuela! Alabainan, Heta Combesek erraiten zankun bezala: « Egun dainokoa da, eta orotakoa: sinhestearen hedatzen hasi diren guziek trabak kausitu dituzte beren bidan. Debrua oihuka ari bada, zalapartaka ibilki bada, froga lotsa dela, oro ez doazkuola nahi luken bezala! Bainan ez da debrurik ez bertzerik, Jainkoari fidatzen dena bururaimo heltzerat gibelatuko duenik! Ez, ez da! Guk ere beraz, gure lekaltu guzien gatik, heldu behar dugu bururaimo! »

Koxamen nitor etzen haste hartan gutarik hurbildu ere nahi zuenik, salbu hemur. Hurra arrats guzjer heldu zitzaunkun ikusterat eta berrien galdetzerat, eta gaur ere noiz nahi gure ethean iragaiten zuen. Ehen gaur gurekin iragan zuenean, ederki lotsatu zen haatik, ilhun ondoan gure laguntzarik guzjak, kantuz bezala, gora-gora othoitzean hasirik! Hainetake ikhara lotu zitzaion, zer othe ziren oihu horiek, eta ikhasi jautkotan zen othoitza bururatu zelarik. Orduan aditu zituen elke eta irriek ez omen zuten segurki karga txarra khendu bizkarretik!

Hemur izan dugu zenbeit ikhabetoz jateko guziaren eskuratzaille. Hirisa gutitko bildurik with hartan herriko landetan, Koxamarrek nihundik etzaukuten gure doia

saltzen ahalko. Urrunago bilhate behar ginuen beraz. Eta
frangotan aski urrun. Alabainan hogobat lagunon harjake
ez da guti behar. Dainan hemur garzou norat nahi joaiten
zitzaunkun lorietan! Bertetan bertze zerbeit ere ekhartzen zuen
edo oilo batzu, edo zenbeit sagu gazitu, edo kolako zer-nahi
gochokeria! Deus handirik atzuen berak ... eta halere egun-
dains ez du bilhate gure bizkarrean aberastea! Zeririk ez
du behinere galdetu egin dauzkun mandatuentzat, eta
zerbeit eskaini diogunean, bethi sobera zitzaion!

Arreba alharguntza bat bazuen hemurrek, bera bezen ora:
harek lehertzen zuen guretzat anaia ekharri irrita: harek
dite azkenean gure ganat kerrike emagte beldurtiak
bildu. Anoiak arreba itsuluki maite zuen, eta nola berak
ez baitzuen haurrik, arrebarena bere gain hartua zuen.
Haur ziren beraz orotarat hemurren etchea: Hemur bera
emagtea, arreba eta huren haurra. Jeng zuen emagteak
izenak, hemon arrebak eta teot haurrak. Horra, bada,
gure bathaiko lituru handian irakur ditazken
lehen-lehen bahnar izenak. Jada horiek ziren gure
adichkerik hoberenak, bathaite auztinezar: hameta
othortz, jaunikoari egiten, ginion lehenbaithehen arzi eta
bil zetran bere arthalde handirat.

Ban gairdi ez ginuela bethi irritarik atchemanen
naski, geroni hasi ginen etche ondoan eraiten eta ez
ginen segurki debaldetan izertu: jaunkoak ederki la-
gundu gintuen eta lehen urthean berean sei ilhabe-
teren irrita selhauruan sartu ginuen. Daino urta
aiphatu baino lehen ez othe nuen erran beharke oha-
naren errotek atheratzen haki ginelarik zer gertatu
zitzaunkun? Ba, ezen aski lotatu ginen. Kerbeit zuhaitz
bagintuen jada bospasei egun hartan turraz etzanak.
Su eman ginisten. Dainan sua eman eta gelditzen
jaken behar da, eta zuk ez ginakien. Sua nauaita zi-
traunkun beraz: gureak eta gure etchearenak egin zuen,
koaxameko jende gurzia lagungerat ethorri ez baitzaunku
eta kontra-su bat eginik gure sua geldetu ez balu...

Ni bederen egundaino ez naiz hala izite! Jainkoak
egun hartan koaxamen sua lotzerat utzi balu, helen gintuzten
salbaiek chori batzu bezala. Bertzalde ere fita Combes eta
ni ederretarik eskapatu ginen. Landaren erdian ginen,
sua nauaita zelarik, harrituak, eta ez ginen oharitzen
zero eta hurbilago heldu zautkula. Zerbeit begiak edaki
zituen, beharrik, nere lagunak. — «Dainan bidea hetua
dugu, hala dourisboue! Baierrat jauzi egin dezagun!» Eta
hala egin ginuen, lasterka panik. Bi, jaunkoak ez balauke
hori gogoratu! E dut uste egundaino be Deum orduan bezen
gogotik kantatu dutan!

Ernan gabe doa debrua etzela lo egon bere abdetik:
gairki-egile batzu fairik ez ginela mar-mar-mar orotarat
hedatu zuen.

Berenaz ez da Bahnarrak baino jende ezti eta
baketiarragorik. Pada, aldi huntan orok hitzarta zuten
gure etcholan kalite behar gintuztela! Bai, debrak zabilz-
kan. Alabainan bere eremuetan mundik orhatsiko zituen
missionestak, hem-krichte beroren mandatarriak!

Huna chehe-cheheki gertakari guzia. Egun batez auzo-herritar batzuekin edaten ari ziren Koxamarrak. Hemurrek emana zuen arnoa. Huren karraz, han ginon Aita Combes eta ni ere phesta hortan. Jada zallutzen hasiak ziren mihiak eta berotzen buruak. Gau hartan kalitzekoak gintuzten salbarek. Bazakien numentik hori gure adichkideak. Berca gogoan joanaraziak gintuen beraz bere phestarat. Bizkarra zen alde batetik, ohe-lari gaitza berzetik: ez da beraz harritzeko zerbeit balinbazon Hemur bere herrian. Chutetu zen beraz betbetan eta orraz hasi lau basterretarat: « Herritarriak, ongi adi nezague: norbeitik erran dautanaz, gaitzi atchematen omen duzue ni Annamitekin adichkide izatea! Kenbeitik ez omen dute ongi hartu egun nik horiek hunat ekhar-araztea! Zertake nahi diote zenbeitik Annamita horieri? Zer gaitzi egin dute hemen gairi? Kuen irrisa jan dutenean, ez othe dautzue ederke ordaindu? Eta funtsean, saldu badizue, ez othe ditzue zuen nahitarat egin? Ba othe da hemen nikor, handi ala thipi, behar ez den zerbeit aditu diotela finka dezakerik? Chuti hortik, ichilkariak! Eia zer ihardesten ahal duzuen nere solaseri? Ni, ez naiz lotsa goraki eta goraki aharrezko! Ba, maite ditut Kampotar horiek, onak eta onak baitire! Korigaitzez ez da bertzerik hemen hori ahortu nahi duenik!»

Eta orduan, jauzian joanik, sutik itchindi bat hartu zuen Hemurrek, zintzurerraino sartu, eta berritz, gure etxaien buruzagiari begietarat so, egundaino baino orro handiagotan hasi: « Suk uste baduk ni bezenbat baharizela, ausikian itchindi hau harturik erradak, Sai erradak higuintzen nautala nik higuintzen hautan bezenbat!»

Bai, basterriak ichiloko zaudela barne hartan orduantche! Nikor etzen atrebizten ahoaren idelkitzerat... Jure etxain bera ikharan zagon bere chokhoan! Gerochago barkamendu galdetu zion Hemurri, hura bere uliekin uztea hobeki zuela iduriturik.

Hango mintzaira ez baizinaikien oraino, hitzik ez gintuen Hemurrek erranetarik aditu. Bizpahirur urkera, buruan ikadi gintuen beraz horiek, gure kontra zirenen buruzagia... bathaiatu gintuen goizean. Delhauneko Aita Combesen aurtzinean, nigarrez eman zauzkuon chehetasun guziak: « Zer dohakabea ni! Zutik zaina du ez baitzaituztek gau hartan hilarazi! Hemenduk goiti ez duzue haatik ni baino laguntzailu handiagorik nikun ukhamen! Lorietan hil nentake zuentzat!»

Mintzagarren Kapituluia.

Aita Desgouts eta Aita Fontaine ithotzer. — Mintzagarren ikasten. — Koxametik Kolangerat, Motongon barna.

Ondoko egun batez, Aita Desgouts eta Aita Fontaine ez baizintuen galde! Aita Desgoutsak nunbeit ezkabia atchamana zaukun eta sukharriarekin etzetzaken le chortarik egin. Mainhoek baizik etzieten on egiten. Hain chuchen Aita Fontainek ere mainhoek behar zituen bere zauriaretzat. Gori batez bigak joan zitzaunkun beraz eta urruntehaso blitzen ur handichago bat, hantartu. Ez batek eta ez bertzeak etzakiten iherrika. Untziak bat hartua zuten uruz bertzaldetat poiteko, han ondoa hobeki unkituko zutela, noiz-eta ere guiak hartu baitzuten eta, Aita Fontainen marinel jakitate guziaren gatik, harroka batzuetarat firrindan eremanik han pausatze "bizkar heruriak hautsi gabe! Jainkoak lagundu zituen halere, eta harritik harurak, kuskako batzuen gatik, urak berak ereman zituen lehorrerat: Aita Desgouts ezkerretako alderat, Aita Fontaine eskuinetarot. Hau atcheman genuen lehenik, eta zer gertatu zitzaieten oraino ikharaz erraiten ari zaukularik, guk jada ithoa uste ginuen Aita Desgouts bertzaldetik oihuka hasi zaukun: «Ehorre gogo duize ala ez chakarraren bilha?» Zer esterrak behurtu gintuen orduan, ere jainkoak!

Haritzaren ari gintuzten ~~an~~ hartean Koxamarreki. Ez gintuen gehiago hainbertze lotsatzen eta dudatzuz, hakiak izeren gure kontra erran ziozkaten gezurrez. Zerbeit saltzako zutelarik, bakhar batzu baziren jada gure egoitzaraino menturatuko zirenak. Beraz, hetarik gehichago hurbiltzeko eguna ethorria zitakela eginik, hemurri galdetu ginion bere etchean chotko gutarik lutzakiruentzat. Esta-kuru ederra ginuen mintzaira ez ginuela han baizik ikasten ahal. Gure galdea gogotik onhartu zuen gauzo gizonak.

Deutik ez da munduan hain gaitz nola mintzaira baten libururik gabe ikastea... guzuz salbaia balinba-ditutzu bakharrik haren irakable. Ba, salbaia batek nor-nahik tezen ongi erranem dautzu begien aintzinean duen zerbeiten izena, bainan bertze deutik! Hukarek behar duzu azkenean mintzaira guzia moldatu. Eta prediki bat nunbeitko mintzairan epin behar duenak, hango mintzaira behar du lehenik errotik ikasi! Padakit: predikari bat ahal don bezala mintzaturik ere, jainkoak egia sar-araz dezake aditzaitearen hitzjean: Favian ez da holakorik ikusten egundavotik: alabainan jainkoak baita

bere chedeak. Mitronestari dago beraz ongi bermatzea eta izertzea mintzairaren lehenbailehen ikasteko....

Beta Fontaine, Aita Combes eta ni joanen ginen Heremura, etcherat. Hoxam guzia lotsatuko ginuen, oro batean joan bagine! Hhuntze guziez, herri guziez, etche batetarot biltzen baitzen, guk ere agerraldi egiten ginuen eta han, Lapitza eskuan, zer aditako ginioten beharriak luzatuak egonen ginen batzu eta bertzeri. Herri murri ere hainitz, galde egiten ginion. Gauaz ikasak beharamunean berritz gogoan ibiliz, hitz larro pollet bat laster buruan kokatu ginuen. Dainan, ondikotz, predike bati lotzeko beharren. Beharrenak diren hitzak ez ginatzen Ken hola kas!

Ez bide duzue ahantzia Holangetik joatzen zenbeit lagun han utzi gintuela hango egotzaren zaintzako. Gure berriketari eta mandataruen pauba lekua han zen, bertzalde. Noizetik noizera geronek ere agerraldi bat egiten ginuen haradino. Holako batez, Aita Combes eta neroniri gertatu zitzaunkunak gain-gainetik ohore egiten baitie Ama Burjinarri, ez nazoke hemon errangabe. Bizgak ginen. Bakhar-bakhar aldian hartan. Gurekin eremanak gertuen gure othortzeko liburuak eta bazkaltzeko irrisa.

Ez da ostaturik lan gairi: bidetari bat ez da beraz behinere bere bidetek baztertuko eta herri batean sartuko aharriren tenoretan, nun-eta ez duen bertze egiteko zerbeit herri hartan. Erreka txhar bat atchematen denean, aldean jar eta jan. Horra hango moldeak! Eta gero aho onarentzat, pipatze bat edo biga ere ....

Hoxametik Holangerat bada bide bat baino. Gehiago: ez ginuen bethiko bera hartu, Motongen baiginuen zerbeit egiteko. Ur kegi batean bazkaldurik eta gure othoz guziak erranik, equerdi ondochean bideari lotuak ginen berritz. Horra nun artho landa batean bidea galtzen dugun. Jo eskuan, jo eger, nikan chendrarik ez gehiago! Urruntchago zenbeit nekatcha ikusten ditugu. Bidea bada kikatela, hurbiltzen gitzaiote, ondotek jarraikitzeke chedearekin. Beditu bazintuzte gaichoan izkiritu eta karrakiak! Larritu nahi izan lagintu, elgarri besarka lotuak etzuten oihu eta orro gehiago eginen! Lastersko ketarik urrundu ginen beraz, zer gerta ere, eta, gehiago galtzeko irriskuaren gatik, bertze aldarat itzuli!

Korrigaitzer, handik laster hotzak hartu ninduen burutik zango puntetaraino, eta urrun ginen oraino. Gogor egin non minari hastean, bainan laster nauzute zitzauntan: «Bita Combes, ez da haratik ez hualatik, hotze sartuta dut!» — «Nun nahi duzu bada atcheman atherberik, hortchet heldu zautkun horren kontua?»

Galerna bat heldu zitzaunkun gainerat, burumban. Jada zerua belyten ari zen alde guzietarik. Ortzjak hazi ziren laster. Eta ni ez ninduten gehiago etulik atchiki nahi nere zangoek! Abal zabala erori nintzen bide bazterrean! Urruntchago irrisa landa batean etchola bat ikusirik, Aita Combesek oihu egin zautan harat joateko: «Egizu oraino indar bat: sukhar korrekin etzaitzke bustian etzanik egon! Menturaz etchola hortan geruza bat badukexu ....» Abiatu nintzen hotzak tinkaturik, bainan hirur

urhats egin gabe berritz erori: « Jainkoaren nahia egin bedi, nik ez dezaket urhatsik egin gehiago, Aita Combes! » Jauts, ahala curia hasa ginuen arte hortan ...! Orduan haucke ethorri zitzauntan zigorat: ta eta zeruko Ama Onari ez niola bere laguntza galbitu! Oihuka hasi nintzaion Eholzaren erditik, berehala: « Ama, ez naiz dohakabi eta eskergabe bat baizik, ni! Bainbertze eta hainbertzetan lagundu nauzu jada eta ahantzi dut! Oarka, Ama! Baina ez dute zure tothere neurrigabeak eta zure bihotz guzuz onak nere eskergabetasunari behatuko: orai ere lagunduko nauzu, eta gaitz hunen aztaparretarik alheraturik, imanen deuta zu berritz tideari lotzeko indarra! » Othortza bururatu orduko, chutik nintzen, sendo baino sendrago. Eskerrak nola bihurtu nituen orduantoko! Nere lagunak ederrik ikusi zuen neri egin jarraikiz, handik karat. Curia ere gelditu zen hainbertzenarekin eta zeru gaina egundaino bizala edertu. Carruraino bustiak ginen haatik, eta sukharra berritz ez lotzeko, zoin kroak hantchet berean bi eskuz, bihurtu gintuen, idortzeko. Alabainan bertze zoin korik ez ginuen eremanik! Hori arte ibili nintzen haatik gero, othortzean eta kantuz!

Mokongen ginen ilhuneko. Han ere ederrearik eskapatu ginen haatik! Bezperan hango gizonak curio herrikoan kontra gerlan arizanik, herritar bat galdua zuten. Hango gerlalan ez da maiz holakorik gertatzen, arloan erratiko. Mokongeko gerlariak doidoia izuliak ziren herriat, elsoia ondotik jarrauriko zitzaionketelakoan herriaren inguru guzian daktuzuen punta zornotzak landaturik. Punta horieri ohariturik eta horietan kolpa beldurrez, oihuka hasi ginitzaioten. Jada oro herriko etcherat bilduak ziren, gurlako jainkoari ohiko eskaintzen egiteko, eta arnoak berotzen hasiak zituen buru gehientsuak. Beraz gure oihukak achta zituztelarik, aste izan zuten elsoiak gainean zituztela eta guri buruz lasterka ethorri ziren berez espata eta saietak harturik. Belhar handi batzuetan gorde ginen berehala, eta handik behinere baino garrarriago oihuka abiatu, gure izenak eta oro erranez. Jada ezagutzen gintuzten.

Fero haatik zer gau gochoa eragan zihuen Mokongen! Diharamuncan baxharrik pan zen kolanzerat Aita Combes: ni sukhararekin nintzen berritz eta zortzi egun luze irauan jautan. Ez naiz orhoit bertze behin ere holako sukhar bertetik ukhanik! Nahasia nintzen eta etche guzua nere ikharak dardaratzten omen zuen! Dena dela, nere lagunak arras eta arras lotatzen hasiak ziren, zurpaul eta mehatua, ilhuntze balez koxamerat izuli nitzaiotelarik. — « Eia Kolangeko errika kura orai jauri balez iragan zinezakez, aita Douris-boure? » — « Beldurtzeko da ezetz, Aita Combes: lagunak telarra da epiazki sukharra? » — « Hlogera zaiten horrengatik, arlich-kidea! Hil arte bizitzen dire oro ... eta orduan ez da sukhar ez bertzerik! Oro sendatzen ditu heriotzak! » — « Balabiz, Aita ».

Bederatzigarren Kapituluia

Bongao — Misionestak bakhoteha bere alde

Benbeit ilhabeto bazuen jada Koxamen ginela. Ez ginakien batere inguruen berri. Dizkitartean jaun aphez-pikuak basterpade jakion nahia zuen gure menditar-tetan zelhai handi bat edo bertze ez othe zen. Pehin errana dugun bezala, Koxamur hainitz ibilia zen, bereziki gurutzat ibiraren erosteko, estuun eta ezker. Buda, bazpahiru aldiz Koxamur beren herrian ikusi-eta, Tobangeko gizon batzu atrebite zitzaizkon ondotek, beren irrisa berak hobeki salduko zaukulutakoan, eta tuma zer erran zaukuten: mendiz bertzaldean, Bida ibaiaren bi bazterretan, zelhai bat bazela guziz edor eta luzea. Ez da hainitzeko Hemurrek ez bazaukun kolakerik erran: salatzea abe-katua zioten, bertzenaz kalituko zutela! Ber atsegina egin zaukun horren ikasteak, nahiz ez ginuen oraino ongi ikusten nola helduko ginen harat! Ordulik, ez ginuen haatik bertzerik kaskoan, joan behar ginuela eta joan behar ginuela baizik. Koxametarreri ez gionoten bakerik uzten gidatu behar gintuztela. Buzkenean batek hitzeman zaukun baietz, eta eguna hautatu ginuen. Dainan zer-nahi erranik herritarrek, hitza jan zaukun. Gehiago dena, ederki zakuan sartu gintuen bertzalde! Bereak entzun beldurroz, bi urte handiz etzaukun begietarat agertu. Gerortik jakina dugu beraz zer-nahi mehoteha aditirik jan zaukula hitza....

Baio othe du aipatzea hautatu egun hartan delako gizonak eginarazi zaurkidan urhats debaldetan nere gurutzefika galdu nuela? Hiruzpalau solbrisik atebeman zuten ur hegian. Erakiten hunkitu behar zuten ala ez. Dainan los zenbutein viabazteko holako padara nola utzi? Eriki puntuz hartu zuten beraz, berehala abar batean dilendun eman, eta lasterka misionestegirat ethorri, nahi baginuen erranen zaukutela nux zoz gurutzefika. Gurutzefikarrik etzitateke ez sol ez erosi gub erranik, aras lotsatu eta gogoetatu ziren zer othe zen beraz eta othortzean hasi zaurkun, nihori makhurrik gertatu gabe, geronek altcha ginezan lehenbailehen!

Beritz ethorri zaurkun, bada, handik laster gure irrisa saltzuteak. Ehen aldian ez bantziren gaizki heldu gurekin, aldi hontan erdi-ak onkantu zaukutan heyon, herrirainoko bat egin ginezan ondoko egunetan. Aita (bubad)

eta Do Joan zitzaizkoten eta ahoaren bethako espantuskia,
itzuli zaurkua etcherat.

— « Ni eta ai! Baiman errazue jaun aphezpekuak ustoa
duen zelhaia hura ateheman duguen? »

— « Ez dugu arras jinkatzon ahal bairtz, baiman bide
onean garela uste dugu kaatik!... »
Ez da meneko choria aratzerat utzi behar. Derchala
etche bat erosi ginuen beraz Pohai derizan herri tipito
balean, Robangetik aski hurbil. Dortz, libera galdetu
zaurkua jabeak eta, bere dirua eskuratu orduko, lekukak
hustu zituen, etche berri baten urrunago egiteko. Dihara-
munean terean Do Pohaiarat igorria gintuen bertze
zenbeitekin, Erochago Joan ginen geroni.

Echenbaieken baterrak ezagutu nahi gintuen. Nahi
eta behar. Abiatu ginen beraz ur hegi, norbeitik
utzi nahi ez bagintuen, urez joanen ginela. Ababainan
ura ez da nikorena, eta ororena da. Jateko harturik,
Aita Combes, Do eta ni Pohaietik urrundua ginen, gordoka
bezala. Horia nun gizon bat atchematen dugun ora bat
gabe, ur hegian. Nor ginen erran ginon lañoki. Hura,
alde herrukka batetaki buruzagia zen. Dere etchean
atkerbe bat eskaini zaurkua bihotz handiz. Tobau zuen
herriak izena. Louak abiatu ginen harat. Harabehago
bidearen erdian baxa-gathu bat bere umearren agorturik
ez dakit gu lauetarik joan lotsatu zen gehiena! Nik
ez dut bethi ukatuko izerdi hotz bat abiatu zautala
kopeta behera eta, zer gerta ere, zuhaitz handi bati hur-
buldu nintzela lasterko! Baiman baxa-gathua bere
bidean joan zen ichtil-ichila eta prestu prestua...

Baxa-gathua sasian gorde zaurkua, bertze zerbait
begiak zabalarazi zaurkua ederki: turdinazko gizon
handi batek. Aras poliki moldatua zen eta zuhaitz
berri baten erdian ezarria. Etxant iduritzen salbarrak
egina dela. Ez othe da beraz hemen gaundi Banharrez
bertzerik ibli?

Gure gidariak Feunk zuela izena jada erran othe
dautzuet? Dena dela, sekulako begitartek ona eta
ongi-ethoni ederra egin zaurkua bere etchean. Dihara-
mun arte nahi gintuen atchiki. Onhartu ginon gogo
onez egotea. Poley-Krongeraino berak segitu gintuen,
askal ondoan. Herri hau Bla eta Po-ko bi ibaiak elgar
ateheman duten tokian egina da. Ur berdintsu da
batean eta bertzean, baiman batetaratu ondoan iduri
dute zerbeit badirela. Ere muak eta eremuak badituzte
oraino iragaiteko Mekong derizan ibai famatuan, eta
guzur itsasoa, galdu arte. Kongaoko zelhaia ez doa
Poley-Krong baino haratago.

Uruinago joateko Cheda ginuen. Hala Joan ziren
Aita Combes eta Do. Ez nitzaizoten jarrauki, Sukharrek
berrit harturik. Jai, Feunk anaiaren etchean gelditu
nintzen.

Huna bada zer gertatu zitzaion ondoko gauetan. Ni horik ez
du ahaztu behar, are gutiago misio est batek, deus eta
deus ez dela Jainkoaren laguntza gabe. Suparterrean
nindagon, etzana, nere saskia aldean. Begiak betriak

nauskalakotz, aldeko jauntoek uste izan zuten lo
nindagola, eta nere saskia berehala iphurduz gora
eman zautaten. Bainan barnekoetarik deusik
etzizaiten gustatu eta ohoinetarik zaharrena
ederki aditu nuen: «Ez du balio hoin gutirentzat
kali dezagun! Bertalde nor daki chuchen nor don
eta zer lottere duen!» Batsa aisechago hartu nuela
handik goiti sunheltuko ote duzue? Argia oihantetik
agertu zenean, ez nuen hezur luzeak egin etche
hartan. Bidean deus etzizautan gertatu.

Gerotik gure gortuz ikasia dugu zer zende den to-Bruon,
ahal denda! Lana baino maiteago du ohointza! Bertze
orduz Pomulus famatu haren herririk bezala, orai
to-Pauerat bilgon dire zazpi eskualdetako gizon nahay,
erdeas eta ohoin guziak... Bainan, jauntoak ez
baitote tzareri bizia ematen eta uzten onen onarentzat
bitzik, ahortu behar dugu to-Pauerko jendeak ongi
frango egin daukegula beraz. Egin daukegula, eta egin
daukula segurki, guziz oraino gurekin nehorik guratzatu
nahi etzuen dembora hartan! Doidoria aphabetua
dautzuegu Junch: ez duzue beraz aharantzia nor den.
Bada, Junch eta dok adichkidantzak egin zituzten egin
balez, bertze balez do eta kiemek bezala. Ez gintuen
segurki adichkiterat utziko, Junch nor eta zer zer
ezazki jakin baginu! Ez da gutiago egia adichkidantza
hori eche ederki baliate zautkula. Bi, zer beso tuzak
dituen jauntoak!

Bi baino egun bat berantago itzuli zen Dohierat
Aita Combes, bainan zer-nahi ikusi eta ikasirik. Rongron
gaindi, laster itzuli ginen beraz lekku beretarat, hango
jendeak oraino hobeki eragutzeko.

«Dahnarrak» deitzen baditugu hango gaindiko
jende mota guziak, zuzen kontra egiten dugu: eskual-
deka badute bertze izenik. Iphar aldekoak bederen
«Sedangesak» deitue behar dire. Ferruntean hank
haua Larrichago dire Dahnarrak baino. Hainitz
ozarrago dire eta mila aldez mihit zikhinagoa dute.
Terras langileak dire haatik. Eugintzako laner bertalde,
zer-nahitako esku ona dute. Sedangesak egiten
diotzate bertze salbueri beren laneko tresnak bai eta
ihizi eta gerlakoak. Burdina, oihalak eta galaxa,
horra eskualde hautako hirur hizipideak. Sedangesak
burdinean ari dire: Rongotarrak oihaletan: Dahnar-
rak gatz tratuan, Annameko aldekoak bereriki.
Dembora balez Jaraitarrak zirelako bertze salbai batzu
baziren beherachago: Madrongarren beldurrez,
norapait joanak dire apaldi.

Berri eta chehetasun hank guziak Nere Jaun Lue-
noti helarazi giniozkalarik, bakhotchari zure chokoa
eman zauten. Aita Fontaine joan zitzaunkuz beraz Jarai-
tarrekin bizitzerat: Aita Combes Dahnarrekin gelditue zer.
Sedangesak neretzat ziren. Jaun apherpikuak betki
bazuen bere gibel-armua: apherpegi baten nunbeit egiteko.
Horra zertakotz igorri zituen beraz Aita Desgouts eta do Ron-
gotarren erdirat. Apherpekuaren manuskriptuak jauntoarenak

dire apezarentzat. Pakhotchak lorutan hartu zuen beraz bere bidea... edo hobeki bide horren hartuko chedee...

Bainan bita Fontaine eta ni nola hel gure tokietarat, eta guziz, nun koka, karat heldu ondoan? Eta hainbertzenarekin horra nun atherat heldu zaukun Kontrangeko etcheko jaun handienetarik bat. Kontrang korrika gothor bat da, Sedangesen eskualdean. Sedangesen mintzara beka duta Kontrangen. Ez dautzuet haatik errana Sedangetik eta Jaraitarrek bi mintzaira dituztela, eta mintzaira horietarik batek eta bertzeak ez dutela banharrarekin Berkoitzeko Estkuararekin baino ahaidetasun gehiago. Gure gizonak Panang zuen izena. Nola frangotan bere egitekoentzat Eastarrek gurutzatzen baitre Kontrangekoak, gure begitarteak etzituera bertze salbaiak beren bat harrituko eta lotiatuko eginik, Parang: tipust-tapast galdetu nion eia nahiko ninduen, saritan, bere herriaino segitu. Baietz segurki, eta bi egun nere beka egon zen. Katichimaren egiteko, Anamita bat nerekin hartu nuen. Aita Combes ere jarraiki zitzaunkun, nun eta nola kokatzen ginen ikusteko, gure turuzagi bezala jaun apezpikuari lehenbailehen berrien helarazteko. D. haramunear berean itzuli zen haatik bere etcherat.

Aita Fontainek eluen zenbeit egun buruan baizik Jarauko bidea hartu. Joly-Chunen hautatu zuen bere egoitza.

Gisa hortan salbaietako elizadi berriak hedadura pollita bazuen: Koxametik Kontrangerat, Kontrangelik Joly-Churat, Pohai erdian. Bita Fontaine eta ni egun baten bidean ginen Pohaietik: Aita Combes gu baino hainitz hurbilake.

Geochago, indarrak itzuli ondoan, hameka eta hameka aldiiz goizean abiatu nair, etchetik... eta lo egi Kochamen!

Hamargarren Kapituluia.

Ehen urthea Sedangesekin.

1852 garren urthea joan nintzen Kontrangerat, eta erran dut nola jarraiki zautan haradino Aita Combes. Adichkide maite horrek bere etcheko bidia hartu zuenarik, ihundura baz bat eta ezin erramerko lotsa sartu zaut- kidan gorshutz gurzian. Alabainan salbain ordian bakharrrik gelatzea, hezen mintzairatik hutz bat jakin gabe, ez othe da lotsagarri? Panharren mintzaira ez nakiem segurki errotik ordaino, bainan bederen nere burua nolazpeit adiarazten ahal nuen. Kontrangen aldiz! Hana haste nuen beraz, egundaino bezala.

Salbai baten etchedan egin nuen nere egoitze. Ishal den egoitzea, haatik. Jada berrogorta hamanbat burizak bezen etche hartan, gizon, emazte eta haur. Erran gabe doa, oro nahas. mahas bizi zirela, gela jan-toki eta jan-tokia dukalke. Bango oihu eta kalapitekin, nere othortzak ez netzazken egin. Nola bizi kalako tokian? Egunez egun urthea zuen, Aita Des. gouts onarekin bidetan heldu ginelarrik, zangoan minhartu bururatzeko gairiki hasi behar zela. Bertze urthea ere gairiki hasten nuela erran ditake. Gurutzte hau nola jasan bakharrrik? Bainan, ez; ez nintzen bakharrrik! Eta benedikatua izan bedi segurki, berik kalitza ondordaino huste ondoan, kalitza eskaintzen dion dokakabeari kambertze ezitatasun aldean ematen dion Jainko guziz Ona!

Nere chokoran etzana nundagon jada, gaua bezen ilhun, nere bihotzmin handia Jainkoari eskainirik, arrats hartan. Kambertzenarekin korra nun salbaiak berroan sartzen diren etchedan. Bainan zer da hau? Sartu bezen laster, oro berritz kamporat joan ziren. Iduritu zitzauntan nigarrez ari zirela. Panharrez emazte bati berehala galdetu nion zer zuten nigar egiteko. Gut edo aski bazakien bankarra eta ikardetsi zautan eia ez nintzen ohartu oro choko berean izate zirela: choko hartan bazela ari bat hiltzen ari zena. Ohututu nintzen, hori aditu orduko, eta ni ere chokorat hurbildu. Ordaino buharre- tako haur garcho bat zoen hiltzerat. Ur chorta bat karturik pegarrietik, berehala bathaiatu nuen bitaren eta semearen eta Izperitu laundaren izenean. Haurrak etzen naski bertzerik igurikatzen: bathaiatu orduko, azken kalsa emanik hila zen! Or joan gogotek egin nion aingeru tpsi hari oihu: «Hoa hoo laster zenu gobernerat, han neretrat othoitz egiteko!» Berritz hoo laster zenu gobernerat, han neretrat othoitz egiteko!» Berritz nere chokorat itzuli nintzelarik, Aita Combes eta oro ahartziak

nituen eta atseginezko nigarrak heldu zaurkidan begiatarat
arima bat salbaturik. Batzarri da ororen urtea: latzgarri
aitate eta amate, anai-arrebak azken aldirik besarka-
turik desterrurat joatea, bainan gero zen sariak emanen
diorphan jaunkoak, horiek egirik, sunhstearen hedatzerat
doazineri! Brima baten salbatzea!

Irrisak huts egina zuen urthe hartan Kontrangen. Jendea
lotsa litake Frantziyan ogiak hola huts egin baloza. Ez da
batere lotsatzen salbaia. Sandak eman ez dion jatekoa
oihanak emanen dola badaki. Urhaneko aiken eta lan-
dare tipu zenbeiten erroak dena irin dire. Eur-sagarriaren
sauria balukete Kasik. Betarik biziko da beraz, hemengo
pendea, nahiz, egia errateko, delako erroak beren irin
guziaren gatik ez diren ahotik egin utziak eta ahulen
azkartzeke eginak! Kontrangen etzen beraz, irrisik. Hara-
tchagoko^{hara} baldean, hala-hala, zer-nahi laguten beldua: Hamon-
gen. Harat joaten nintzen nere doiaren erosterat. Jada
ehoa hartzen nuen, gero harekin, jan truk, Kontrangeko
ateko chakar bati nere bazkari-afarien eginarazteko.
Gaieko atchoak etzuen bizitzekorik eta indarriak joantxoak
zituen oihanean erroen ondotik abiatzeko. Ederki eroria
zuen beraz. Bere semea bezala maitatu ninduen laster.
Mintzaira ikasike nueneko, hasi nitziyon jaunkoaz min-
tzatzen eta gerochago girichtinotu nuen.

Ehen urtean ez nuen errateko lan handi-handirik
egin: mintzariaren ikasten arizan nintzen gehienik. Goiz
eta arratsetan, ihiztariak choria bezala, hitz batzu
aurerat atchematen banuzkaten salbaieri, egun guzja
hitz horiekin zerbeit moldatu beharrez ariko nintzen.
Banharren mintzariaz jada erran dautzuetama hemengoz
berritz erran dezaket: libururik gabe ez direla aise ikasten
mintzariak, hau bertzeak bezala. Horamen bederen hiruzpala
lagunen eta elgar lagunt ginezaken, elgar susta. Hemen
bakharririk ari behar. Egunak oihanean iragaiten nituen
ardura, harat eta humat, aski ilhun zenbeit aldir. Hhabe-
tuan behin edo bigetan lagunen ikusterat joaten nintzen
haatik. Bi, hoin laster iragaiten zaurkidan hango orenak!
Telabavian gero leudik ez nuen Kontrangen, ez meza sein
durik ez bertzerik! Nigar egin badut behin edo bertze, usta
duzue jaunkoak ez dauzkidala nigar horiek barkatu? Egia
erran behar dautzuet haatik: behi nere nere nigarrak ez
dutela sobera dembora irauin: handik edo hemendik
betki zerbeitet begiak chukatzan zaurkidan! Eta bertzalde
banakien mina eta behotzina direla misionester legeak!
Bikenekotz nere othoitelako liburua ez otho nuen betki
nerekin, pinpirin beltzen urruntzeko?

Ni nindagon etcheke nautsak tam zuen izena. Homen
gaindi gizon guti ikusi dut hoin buru onekorik. Bi seme
bazituen: Ngam eta Ngui. Hemengo etcheetan ez da egiitza
bereririk ezkonduentzat baizik. Lam alharguna zen. Gureki,
egiten zuen beraz lo harek ere eta arratiak elgarren aldean
iragaiten gintuen, su handi baten ondoan, jada adichide
handi, eta hura nuen hango mintzariaren irakaste hobe-
rera. Behin baino gehiagotan, othoitzen erraten ari nintze-
larik, beha eta beha zagola okarturik, jaunkoari nola

bat egirik, idortzen eta berotzen ari ziren gochoki, kuaia
biribil bat egosten ari zitzairen demboran. Baxa-gaklu
bat skuri zutela erran zautedan, bainan uak tobatuerik
ihesi joan zela. Goseak ez du tegerik: Kuidak eskaini
zautedanearan pachi bat, gogotik hartu nioten eta jan!
Egunar argitu gabe, berri^{arri} bidarean gaineon ginon, bezperan
bezen fresko eta alegora. Gutik egin zuen haatik ibaiari handi
batean ez baizinen oro iho, zaiak eremamik! Hamar
orenak bagintuen konbrangon sartzan. Soroztik trufu
ederruk egiten diotek salbueri beren chorien kantuar!

Eri, eta eri handi oraino, egon nintzen hortarik lekora.
Etsitu ninduten eta lauzpabork egunez! Samen etchean
berrogoita hamarbat lagun baitzen, ez nuen chokorik nerrotat.
ororen erdian behar nuen biri. Egun batez, berrogoibat ibahi
zaitienetik egin behar izatu nituen kampsorat, eta azkenaz
flakoaren flakoaz, zabal-zabala lurrerat erori nintzen
nunbeit! Hantek iragan nituen hogoita lau oren luze,
sukharrarekin borroka, ur hortarik gabe! Eteherat ibuli
nintzenean, orok hil bat heldu zitzairela ueste izan zuten.
Zaterat eman nahi zautedon, eta ez nuen jaten ghal. Solatze
ziren. Hilak bizieri agertzen direla sinhestea baitute, nola
etxiztauten ni bezalako hil bat agertuko? Eta ni bezalako
hil batek zer etxizaten eginen? Kenbeit othoitz egin daut
orduanteke gaichoek, othoi ez nadin gaichtegi izan
hil-eta! Baitoa doidea hartzen eta holako chorokeruak
entzun behar! Bainan horiek baino gehiago orhoitzen
ninduen orduanteke aphez baten laguntza gabi hiltzek!
Bihotza jainkoari altahatu nion beraz, eta beren nahi sau-
durat erori, arnas erori! Bainan jainkoa urrikaldu
zitzauten ....

Misionest lagunek etzakiten eri nintzela. Bizkitartean,
hola nere buruaz etsitu nuenean, horra nun arnatsaldu
batez atxean agertzen zautan teta ombes. Bingeru
begiralaak zabilkan. Ez duzue sinhesten ahal zer ate-
gina egin zautan hare, bezar handiak atxe hartan!
Eta egungo egunean ere ez rezake finka ez ninduela
atsegin horrek sendatu. Nigarrez hasi zen etxana
itxusi ninduelarik. Bainan nere begitarteko ateginak
nigarriak chukatu jozkan berehala eta jainkoaren ganat
ibuli zituen bere begi ederrak. « Bi, joan ona zaren
haatik, dauki maita! » Bospabei egun hartan deus ez
nuen janik: berehala untyi baten bethe ahi egin zautan
eta jan arazi. Biharamunean ... chutik nintzen!

Liburu hau ez titake burura, jainke jaunaren
ongiegin guryak erran behar banitu. Kentat eta zenbat
aldiz ez hau hola-hola lagundu, salbata eta kontolatu!
Oraino ichtorio bat, Kapululua bururatu gabe. Konbrangon
edaten ginuen ura mundik heldu zitzaunkun itxasirik,
laradinoke bat egin behar nuela, goiz batez joan
nintzen zanpa-zanpa. Ez nakiem salbaisik arte batzu
barituztela hedatuak, waren sortzean, edaterat kaldu
ziren orkatzen atchemaleko. Ez du lalio nolakoak
diren arte horiek erratea. Sasi batzu bayiren waren
inguruan, han-hementa atxeka batzuekin. Betteka

horietan alambre mehe bat alde batetik bertzerat. Alambre hunkitu oroluko, urruntchago zerbeitok Kanabera punta zorrotz bat jauzarazten zuen eta tiroa bezala atetikaren erdirat igortzen. Mirakuitu zen beraz alambre hunkitu zuen dokakabea ez bazen hil kotxa erortzen. Deuseri ohartu gabe atetka batetik sartu nintzen, bada, urari teka egon eta gibelat itzuli. Bainbertzenarekin gizon bat lasterka heldu zaut.

-« Hita, ura ikusi duzu? »

-« Bai, kusi dut. Bertaz? »

-« Ez dakizu zertarik eskapatua zaren, ori! »

Eta Kanabera punta bat jauzarazi zuen... urrundik, ikusi nezan. Nere harritzea! Nola egon ote nintzen bi aldiz, ni, alambre hunkitu gabe? Nahi duenak nahi duena erranen du, bainan nik uste dut aldi hartan ere Jaunkoia bere misionestaren ondoan zela! Berehala eskerrak behartu niozkan.... eta behartuko diozkat, bizi naizeno.

Hamakagarren Kapituluia.

Itita Combes Koxamen. — Egun eder bat. — Itita Bernoux.

Lau misionist baginen Banharrekin: bigek baizik etzuten merya saindua ematen ahal egun guzietz: Itita Combesek Koxamen eta Itita Desgoutiek Rohaien. Salbaitan etchetan biri ginelakotz, Itita Fontainek eta nik ez ginuen kolako ametarik behar. Ilhabetean behin ginuen bakharririk zoruon hori ... Rohai eta Koxamerat kofesatzerat joaten ginelarik. Gutuz gehienetan Rohaien elgarretaratzen ginen lau misiohestak. Ez dut gordako kauritz aldiz ilhabetea burua atcheman dutala. Egunkak ere kondatu izan ditut behin edo bertze, haur batek bezala: «Oraino bertz egun, ... oraino lau egun, ... oraino hirur egun, eta merya saindua ematen ahalko dut, apez, lagunak ikusiko ditut!» Elgarretaratzen ginelarik, aise asmatzen duzue elgarri zer errater ahal ginuen: zer kienetan ginen gure kienetan, ondoko egunetako zer igurikitzen ahal ginuen. Eta kolako. Elgar sustatzen ginuen, elgar arparitzen, eta etcherat itzultzen ginen bihotz berri batzuekin ilhabe berriari lotzeko. Ni Itita Combes maiteari hala atchekia nintzen nun Rohaien kauritzen ez nuenetan Koxameraino joaten kauritzatzen, etcherat ibizuli baino lehen. Atsegin egiten zautedan hanga berriek: erran gabe doa chehaki galdetzen nituela beraz.

Itita Combes laster trebatu zen Banharren mintzarian. Salbaitak maiz joaten zitzaizkion beraz ikusterat. Laster frogatu zituen Duong-Die gezurti handi bat baizik etzela. Hastean higuin gintuzten beren bat maiztatu gintuzten beraz salbaitak eta Koxamarrek berak othozturik atheratu zen Itita Combes dakizuen etchetik eta herriaren erdi-erdirat egoterat joan. Ikusi bazinute hemurren atsegina egun hartan!

Itita Combes etzen ahantz korra. Itasoan heldu zelarik bazuen itas-ohoineri eskapatzeko lotu bat egina: egun batzuz nunbit elizadi bat egiten bazuen, tona Pirijnaren geruzan ezarriko zuela. Apezpikuaren baimena bazuen hortako. Salbaitak etche bat egin eta eskaini zitolarik Koxamen, bere botuaren bethetzeko mementoa zuela egin zuen eta bere elizadari erdarazko izen eder hau eman zion: Mission de Notre-Dame de la Délivrance. Etzen oraino girichtinonuk han ere, baiman erran ditake izen horrekin herri guziaz zeruztatua zela bederen. Ezen hori ez othe zen Kasik Ama Pirijnari eskua borchatzea, Ama Pirijnari erratea orai bere izenari zor zuela lehenbailehen begi batzuen idekaraztea, bihotz batzuen hunkitzea?

1852 an ginen, urthearen erditsutan. Nere Jaun Cuenotak
Do deitru zuen bere ganat, aphezteko eskolen bururatzeke.
Urtze baten buruan eman zuen bere teken moza gure lagun-
tzaila on eta kartsuak, eta biharamunear berean hain
maite zituen salbueri buruz heldu zen berritz. Behin baino
gehia gotan Aita Do aiphatuko dugu liburu huntan.

Zada errana daitezket egun baten bidea dela Kontran-
getik Kocamerat, zango onak dituenarentzat. Hala niteuen,
Zainkoari esker. Bainan ez uste izan josteta zela oihan
ketan ibiltzea, sasi, sasi kasik, nahun chendrarik gabe.
Ez da zuhurtzia bakharrik abiatzea. Batetik, bidean minhar
ditake, eta gutitan heldu naiz bururaino guti edo aski min-
hartu gabe. Eta nola hemen kofe tipienak berehala gaich-
tatzen baitira! Bertzetik, haubertze ichtripu gerta dakikezu!
Behin bidez erditan zangoa bihurtu nuen. Beru hartan
erdi aise ikili nintzen oraino. Gero kaatik, ur kegi batean
barkaldu eta berriz abiatu nahi izan nuelarik, zangoa egin
higi gehiago! Ier egun? Ier ederrean nintzen. Hain geldo
sendatu arte? Gaitzak zortzi egun irauten bazautan, nun
jan? Bainan ez da beharra bezalakorik zerberten gogora-
zteko. Urari muga bat egin non beraz harrit, eta egurrez,
chingilika ibiliz, eta uria purreustan muga horren gainetik
abiatu zelarik, nere zango eria azpian ezarri. Minaren gatik,
bi uren handi kantaket egon nintzen, zainak berer tokian
berriz eman arte.

Ez dutut segurki hola gertatu gauz kidan guziak liburu huntan
eman nahi; behukoa banuke. Huna kaatik bertze aldi batez
gertatua. Hau, kil arte ez dut ahantzi.

Alhabete bat bazuen nere chokoa nindagola, nikorat mugitu
gabe. Berhez, lagunena ikusterat joateko mementoa nuen. Ber-
getiko chutak, bideari lotzerat nindoa. Oro le zauden oraino
getichean, Hoberena, lagunak atzarru arte egotea nuen eta gosal
ondoa abiatzea. Bainan ni ez nindagoken. Untzi batean
ateheman, urria ondar bat harapaka iratsirik, abiatu nintzen.
Ez nuen dudarik bidean josteko nintzela, bainan ere segur
nintzen Aita Desgouts onaren kusteke atseginak nere gosea
ahantzaraziko zautala! Mandoa baino azkarrago nintzen
berriz, egi erran! Danindoa eta banindoa nere bidean,
chorua beren arin. Hamarrak alderat oihan bat etarat
heldu nintzen. Hango chendrak ezagutzen nituen edorki.
Bainan salbaik doidea [moztua] zuten: zuhaitzak zabal
zabala lurrean zauden. Eskuin eta ezker joan behar nuen
horren kuts egiteko, eta azkenekoz bidea galdu nuen. Nun nahi
oihanetan lotzagarri da bidearen galtzea; hemengostan
bereriki. Hamika urhatsi debalde eginik, ur kegi bat etarat
heldu nintzen azkenear. Hain ezagutu nuen berriz nere
burua eta... nere bidea. Parnea kurririk hobia nuen
kaatik, eta nik jateko mikorik ez! Beharrik ez nuela gehiago
bidearen lauridetsua barrik egiteko, tapa. tapa berriz
abiatu nintzen... aitari onte bati buruz. Hainbertzenarekin,
bide gurutzat bat. Norat har? Eskuin ala ezker? Hartzen dut
eskuin, eta bide phuska bat egiten... makhur! Gibelat ez
izultzeko bide beretik, trebeska moztan dut. Bi, behin baino
gehia gotan urrikutu zitautan! Bide laburrena, chuekena
da dlabainan... eta ezagutzen dena. Trebeska abiatu nintzen

tokian, oihana etzen lodi ez zukhin. Easter zukhendu zen
 haatik. Bango lapkar eta behar skaragarriak! Ahal nuen
 bezala ubil behar nuen bango sasetan, hemen chutik, han
 potekoka, gero herrestan. Eta horra nuen, oraino gehiago lota-
 zeko, eskuin eta ezker zer-nahi arte kusten dutan babur-
 dentzat kedaturik! Uste izan nuen nereak egun zueka eta
 othortzean hasi nintzen: «Di Jaunko Ona, urrikal zakizkit!
 Urrikal zakizkit othoi! Eta zu, nere Ama maitea, zate Easter
 baino lasterrago nere laguntzerat! Edo galdua naiz!» Oren
 Laurden baten ez nuen bertze othortzirik egin. Bertean baba-abea
 baten urhatzarak aski lobaturik, orenton baten buruan bide
 ona atcheman nuen eta Robangerat heldu. Ordu zuen: lan
 orenak ziren jada. Ez nuen gehiago oren baten bidea bairik.
 Eguerdik ez nuen hortarik nikun atcheman ez edan. Etche-
 batean edaterat galdetu nioten: etzautedan eman. Horrek
 Jesus gogorturik, toriate nintzen, eta edan gabe, Lorritz
 abiatu. Ondikoz, Robangeretik karatxago bidea egundaino
 bezala galdu nuen eta arrunt errebelatu nintzen. Ezuzkea
 apaldueka zen jada, eta ni unkatzen hasia. Urez, Lohiz
 eta izerdiz estalia, banindocan kalere norapait. Hautz
 baten puntarat iganik, eskuin eta ezker behatzen nuen
 zer ageri zen, aytaparka lothe nitzaion. Indarreke ez nin-
 duten lagundu. Gau beltzak han atcheman ninduen,
 goizko espantuek barna baino barnago. Zuhaitz handi
 bat baten turrean tuze-tuzea: atean farri nintzen, nere
 buruarekin elkeketa: «Paru bederen zu ttipi bat idortzeko,
 izerde sartu bat kemes atcheman gabe! Su ttipi bat lanu!»

Saskian nituen nere othortzeko liburua, pipa eta su
 phiztekoak. Su phizten ez nintzen bele ... eta ez nuen phizten
 ahal izan! Esku nuen kezaz gaur han eta hala-hala iragan
 beharke nuela; othortak egin nituen eta turrean etzan. Arga
 gabe iratarrua nintzela aise sisetiko duze? Gau hartan
 ametsi fango egin nuela ere, ba? Gau zango-lesoak harria
 bezala gogortuak nituen. Emeki-emeki odola denetan abiatu
 zitzauden haatik. Eta beka Jaunkoa zoin ona den! Joseak
 ez hiltzeko, kuia bat atcheman nuen hamar urhatzetan,
 jada baba-abereek hasia, ... eta torietan iratsi! Josari on
 horren gatik, ez nintzen bezperian bezen gogotik lothe bideari. Ez
 nakien zoin alde har hasteko! Anduedena Mariari gomendaturik,
 abiatu nintzen iturat, ezen itzul nadin eskuin, itzul nadin
 ezker, nikun etzen biderik ageri. Oren baten buruan nere zuhaitz
 eroriaren ondoan nintzen egundaino bezala. Perritz, zuhaitz
 baten puntarat joan behar nuela eginik, aytaparka lothe nitzaion
 lehenari, hortzak tinkatuz, ... eta puntaraino heldu. Xeren ites-
 teko? Behar baino urrunago nintzela! Urruntxago bideshka bat
 atchemanik, begiak zabalik jarraiki nitzaion eta ur kegi tate-
 tarat heldu. Di gizon arraintzan ari ziren. Pohaveraino gdatu
 ninduten gogotik. Pederatziak ziren. Hala nintzen!

Panan Jaunkoa zoin ona den! Dadakirue zertako ziren
 nekke, buru-hauste eta izaldura horiek guziak? Kobeki goza nezan
 Pohaien igurikitzen ninduen zorion handi eta handia!

Misionestegirat lehertua heldu nintzelarik, Jeta Desgouto
 etzen han: igandea baitzen, mezarren kantatzen ari zen. Orobat elizan
 ziren bitarren laguntzaile gehienak. Etzaterat joan nintzen berehala,
 muthuleri tarapatian nere ichterua kondaturik. Panan horra nuen

begien hesten hasi orduko, Kantu bat bezala iduritzen
 zautan aldeko gambaratik. Ekutitunik, banao ikusterat
 nor den. Eta nor ikusten dut? Misionest berri bat: Bita Ter-
 noux, bezperan Annametik ethornia, nere lagun beharna! Apal-
 diko eraguna nuen, bertzalde. Ez dakit egundaino nikor
 gogotikago besarkatu dutan! Ker ategina! Ker gorona! Bai,
 laster ahantzi nituela nekheak eta bertzeak! Parisen elgar
 utzi ginuzen, hitz hauk erranak niozkan: «Ikus arte... sal-
 baien herrian!» Eta orai salbaien herrian ginuen elgar ikuster!
 —«Kure atzoko eta goiz huntuako ichtorio guzia bururen-buru
 entzuna dut. Egiazki bideak ez balenbadituzte hobeki eza-
 gutzen, ez dakit noiz ikusiko dutan Kontranz?»
 Ker eguna eragan nuen Johauen!...

Kamabigarren Kapitulua.

Itita Arnoux eta Itita Douvrisboure elgarrekin. — Paurian laster badao Itita Arnoux, eriturik. — Padoazi ere Itita Fontaine eta Itita Bergouti, jaun apherpikuaren manua ukharrik

Frantzia barnekoa zen Itita Arnoux, Besançon deitua hiri handikoa. Diotenez hortarik hainitz misionest bada. Nere Jaun Cuenoten herrutarra eta ahaiden zelakotz igorria zuen salbaistarat, Eskola berazi batzu eginaraziak zuzkaten, arras hartze ona zelakotz, egun batz hemengo berriak jakintsuneri tran-tyarar at igor zetzan. Jada ukhana izan ez balu misionest jaitako zenuko leia, Frantzián berean bide edorra eginer zuen. Hamaka eskaintza horiet eginak zuzkaten mundutarrek!

Adichkide handiak ginen. Eta aspaldiko adichkideak. Sotana hartzekoa ginuen edo dordoa hartua, Pariserat joan ginelarik 1846 an. Han hirur withe egon ginen elgarrekin. Horra nere lagun berria. Ber zoruona nerebat beharamunean harekin hontzangeko bideari lotzpa!

Itita Arnoux hortzez eta haginez berehala hasi zez mintzairaren ikasten. Nere laguntzarekin, laster ikasi zuen. Samen etche handian egoten ginen, eta maktse berean egiten ginuen lo. Elgarrekin harache hunache gure othoitzak irakur othanean, atzein eta bihotzmin guziak erduka, oi zez biziá gineraman!

Neroneki nazkeen guziak irakusten niozkan, zoin landare zoin jateko ona, zoin pozoina. Haragikiarekin ez da landarekin bezalako pozoinatzeko irriskurik. Behin salbaia tati, zez gerta ere, galdetu nion zoin diuen jateko on diuen abere, alimale eta manuak. Badakizue zez irakotzi zautan? «Esterago izenda da netzazke jateko on ez dienak! Hemengo jaten ditugu, salba lau!» Eta lau horiek izendate gauzkidan. «Teorietaz, Kampe, lurrean eta uretan heigitzen den guzia jan dezakezu.» Horrek ez du oraino erran nahi jaterat zozan abere, alimale eta manuak tiroz edo ukaldika hila izan behar duela: ez. Bera hila, usteltzen eta ukaizten haria izanirik ere, barden on jateko salbaieri. Behin oitaintzen nindoa: Dakrotzengoko gizon bat oihuka hasten zaut eia nahi dudun haren bazkariaren erdia. Badakizue zez zuen bazkaltzeko? Orkatz ustel du bat, harrik polliki khendurik suan errea!

Salbaiek jaten dutena, misionestek ere jaten dute ... dembo- rarekin. Bek hularazten ez dituenak, zertako hularazteko gaitu? Eta zenbeit aldir, nahi dena ez delarik ... ahal dena jan behar! Josa bezalakorik ez da begin muthur churienori halarazteko. Ken- bat yakhur, avratoin, sagu, chemino, suze eta apho ez dugu ber- tzerik ez ginuelakotz, irrisarekin naharirik jan! — «Ber? Ah, hoak ere ba?» — «Oa, ... eta beharri chilarat erranen dauztuet, ahotik irin utziak direla! Berroitzek khon zotzue arthoski, pozoina baitute, carru zatque ongi ... eta trankilki jan!» — «Pai-

nan, Aita gaichoa, ez othe zare bada-jende horrekin, guti edo aski zeroni basatzen hasia?» — «Baditake: baditake, baina ez neri erran apkoak ez direla jateko onak!»

Bainan ez dut etheko-andereentzat hasia bakharrik liburu hau: sukhaldeko lanetan ez othe naiz beraz sobera trukatu? Goazen orai kampoat.

Aita Bernoux arras azkarra zen, itchuraz bederen. Bigak abiatzen ginelarik, ni bezen aise helduko zen norat-nahi. Eta huz, Clautzet, orduan neri jarraituko zena zerbeit bazela! Bai, azkarra zen Aita Bernoux! Bainan hango jatekoa nihundik etzezaken har, are gutiago atchik. Laster apetitü guzia joan zitzaion beraz eta arras ahuldu zen. Horra nun lotzen zaizkon barneko mimak haurbertzenarekin. Krok egri zen zerbeit egunik barnean eta hauri bezala mehatu. Eta karen bihotza halere — «Zuk ez dut dembora handirik bizitzeko, zautan goroki erraute, eta beldurtzeko da hemon gaundiko misionastetan bat ez dela zahartuko, bat ez dela hamabortz urte irauanen duenik. Demik ere, zuk, zure osasun paregabecorekin. Bai, sinhetzazu berbe guziak laster joanen garela!»

Gaicho Aita Bernoux! Egia zuen segurki etzuela hainitz irauanen: aspaldi hila da: hila ere Aita Combes eta Aita Desgouts: hilak oraino geroztik salbaetarat esthorri bospasei misionest gazte: Aita Fontaine eriz, eskualde haurtarik urrundua. Hamabortz urteak joan dire... eta guzietarik ni bizi bakharrik! Ni ere flakatuzea kaatik! Beldurtzeteke da ez dutala gehiago hainitz irauanen orai! Bainan, jaunkoak nahi duen bezala, guzien buruan!

Aita Bernoux etzuen lehen eritasunak ereman. Aletchate zen, behinere ongi azkartu gabe kaatik, eta Kontrangen, ez eri ba eri urte bat eragan zuen oraino. Ezkenekotz, hala flakatu zen nun nahi-ta ez salbaetarik urundu behar izan bultzues. Etzen kaatik aise erori hortarat. Annamerat joaterat egri deliberatuz, zerbeit dembora egri zen oraino Koxamen. Bainan gaitze sobera sartua zuen, joan zen. Ez duge zuk ikusi geroztik. Laster hil zen.

Aita Combesekin bazeen Bao izema zuen aphergei bat, harte-harte hartan elhorria. Bari fidatu jonion Aita Bernoux Cochinchinarat joatako. Hirurupalau lagun bapituzten, zer gerta ere. Bao aphergei da geroztik eta nerekin egri tuzer. Bantaletan ez diozkat erran-arazi itzuli hortako berriak, hunkigarraren hunkigarriz! Ez ditake lotsagarriagorik deud ameti! Aita Bernoux bizkarrean ibili zuten, minarekin orroaz. Annameko lurritan sartu ondoan etzitarzen gehiago egunaz ibil. Gau batez, ur kegrat hurbiltzean handik untyz joatako, elefant tropa batek inguratu zituen. Beharrik nunbetik hasi atabal batzuek lotsatzen zituzten elefantak, eta eri gaichoa untyrat ereman zuten, nats baki. Dezirik heldu zen halere apherpikutez iraino. Ondikotz, han egri zozkatzen guziak etzuten sendate: pedachate bakharrik. Hamarbat urte umechurtehtegi batean egonik, Long Kongen hil zen.

Aita Bernoux eriz joan orduko, Aita Fontaine ere galdu behar ginuen. Jada akhana zuen jaun apherpikuaren hitz bat bi

misionest Inamitek hasi elizadi batetarat baitako, buruzag-
bezala. Elizadi hortan ikaragarriko beroak egiten ditu
eta Aita Fontaine jada ahuldua zen. Elzuen ikardoki berosi:
erite zen berehala eta Frantziarat igorri zuten sendatzerat. Sei-
garren egonaldi bat egun du geroztik hemen gáindi Aita Fon-
tainek, bainan berri, eriturik Frantziarat sartu behar izan
zuen. Ceval deitu hirian hila da 1871 garrenean, urtea hazi
eta laster.

Do Innamerat joanez geroztik, Aita Desgouts erran ditake
bakharrik zela Rohaien. Bura ere khendu zauku jaun aplez-
pikuak. Hastegi bat bazen Rohaien Aita Desgoutiak, bainan
liburuetan baino dembora gehiago iraguten zuten hango haur
gaiekoek sendagailu karbon. Rohaieko aroa elzen koberene-
tarik osakunarentzat. Bere moneko ikasle guzietan, nere
jaun Cuenotek Aita Desgouts joanarazi zuen beraz Donon-
garren herrirat. Ondikoz, Aita Desgouts zahartuegia zen,
erro berriak bertze nunbeit egiteko, eta sukhar eta hortzetako
minek hartu zuten. Frantziari hila da.

Salbakiekin biga ginien beraz bakharrik orai: Aita Combes eta
ni. Bainan haun urrun elgarretarik! Kontrangetarrak urri-
kaldu gauzkiten, nere bakhartasuna kubrik, eta etche bat egin
zautaten. Bedoren egun guzuez meza sainduaren erratako
Yoriona banuen ordutik! Ni bezala galduak egon direnek
badakite zen erran nahi duen korrek! Meza sainduaren
ematea! Jaunkoa bihotzean kokatzea!

Aita Combes ere urrikaldu zitzauntan, eta Suk deitue muthil
bat igorri zautan nere jatekoaren moldatzeke eta bertze lan-
tzi batzuen egiteko. Erran ditake gehiago ez nintzela erras
bakharrik. Sam gauzoaren etcheko tiziaz bertzerik zen
etche berri hartakoa. Samen etchean oihu eta izkirituek
burua hausten zautedan: etche berrian Jaunkoa baizik
elzen mintzo bere misionest gaiekoarekin...

Hamahirugarren Kapituluua.

Ngui eta Pat katekimaren ikasten abiatzen gauzkit neri,
eta Hemur eta Combesi.

Kontrango mintsaira aski poliki ikasten hasia nuen. Ba-
nharrez jada baitzuen Beta Combesek othoitz eta egia beharrenakin
katekima tipito bat egina, gure mintzainarat izuki nuen. Dethu
jainko Onari othoitzean ari nintzen salbakiak argi zetzan. Entzen
ninduen arkenean.

Di haur maiteri idoki ziozkaten lehenik begiak eta bihotza. Dakit
hamabi urte zituen eta Ngui izena. Eamen seme gazteena.
Jada ez othe dut errana haur hori, othoitzean hazi orduko,
ondoren nuela, beha eta beha? Berenaz aski bortitza zen. Turas
bihotz onekoa haatik. Eamen etchetik nere etcherat joan nintza-
nean, haurrak ez ninduen segurki ahantzi: norz-nahi ikus-
terat ethorua nuen. Turas adichkidatu ginen beraz. Hala
ikusterat heldu zitzaunatan, dembora ez nuen galtzen eta
egia onik erraten nion beharri chiorat. Ifernuak arras
lotsatzen zuela oharturik, harat ez paitetok, othoitzak ikasi behar
zuten. La baitetzpada, buruan sar-arazi nion. Gogotik ikasi zituen
eta lorietan egun guziez erraten hasi. Di elhabeteren buruko
sinhestea bazuen eta irri egiten zioten bere herritarren chimino-
keria batzueri.

Golakatua ikusi nuclarik, behin galde hau egin nion: «Leurra,
sinhesten duk orai Jainko bat badela, eta ez dela bat baizik; sinhes-
ten hil-eta phiztuko haizela; sinhesten onak zerurat joaten direla
eta ifernurat gaichtoak! Baina zer sinhetarazi diezkit egia
horiek?» — «Beta, hastean zure erranak ez nituen sinhesten: emeki
emeki sinhetu ditut. Zer sinhetarazi diezkitidan nahi duzu jakin?
Ez dakit neronak, baina sinhesten ditut!»

Nguien katekimako lagunak Pat zuen izena eta federatzi urthe
zituen. Badakigu jainkoak ururik ematen dituela bere dokainak:
ez haatik zer esate duen! Deha. Koxametik aski hurbil zagoz, haur
hunen burkasook, Koxokou deithu beruan. Pade. Koxoltarrek
kasarre ziren Koxokouarrak. Heh haur, uste gabetan, gainerat
ethorri zitzaizkoten equardi batez eta oro prete ereman zituzten,
urrun lanean zirenak salbu. Haur chuchen etziren lanean Paten
burhas eta haurriadak. Etsaiari jarraiki behar izan zuten beraz,
ichil-ichila, amak eta haurrek, aita, jazarri zelakotz Koxoltarrek
tan berean hilik! Pat handituche arte hazi zuten eta, zerbit balio
zuela iduritu zitzaotenean, Kontrango saldu. Nik erosi nuen.
Horra Nguirekin batean nor zabilkidan beraz katekimaren ikas-
ten. Elgar arras maite zuten bi haurrek, eta uste dut nere erranak
tan gogotikago sinhesten zituen Nguienak Patek. Beharrik ez

baitzen deus onik baxik erraiten! Behin huna zer entzun nion: « Fat, ez duk erran behar! Jainkoak zoin maite hauen kaatik! Esklabo hiltzeko sortua hiltzen eta ez hariz esklabo! Bere etchean egon bahintz, Jainkoa ez huen eragutako, eta orai eragutzen duk! Etekean egonez ez huen ifernuan erretzea baxik igurikatzen ahal! Oi, zoin maite eta zoin maite hauen jainkoak! »

Bertze aldi batez ere Ngui entzun nuen hola-hola: « Fat, gau guziez lokhartzerat noalarik, beldur tzar batek hartzen naiz gau hartan hil behar dutala! Oi, bathaiatua banintz bederen zerurat poitako! »

Thasiago eta hobeago zoon Ngui. Hain bortitza lehen, orai angeru bat bezen ezta! Bita bera harritua zen. Ehen miki zikhina bezen garbia orai! Min tzipti bat egun orduko, lehen zalapartaka eta arnegutako kasiko zen: orai, gehiago min har-tirik ere, begiak zerurat atchaturiko zituen berehala eta bere mina jainkoari eskainiko, batek jte ona baitzen eta ez baitzen oraino galdua, aise amatzzen duzue zer ongia egiten zion Ngui bezalako lagun batek....

Pere aldetik Bita Combes lanean ari zen, eta geroa gero eta ederrago ikusten zuen karek ere. Aspaldi errama baitzen, Banharretan segur Hemur kasiko zela behenik katechimararen kisten, hala-hala gertatu zen. Terras gizon zuzena zer Hemur: gerzurra kastio zuen: nor-nahi zerbitzu eginen zion. Eta san Co-masek diotaz, holako gizona batxorik gabe utziako duen baino lehenago, jainkoak bathaiatzale bat igorriko dio zerutik edo nuntetik! Hemen ere atcheman ditako segurki bat edo bat zuzentatuna maite duenik, bainan Hemur bezen garbirit miki; eta orotaz nihun guti atchematen da. Dadakuzue behin zer erran zion Bita Combesi, hau seigarren manamenduaz mintzatzen nahi-eta? « Bita, ez du balio mintza zaxkidan manamendu hortaz. Aspaldi badakit zer egin dezakadan eta ez, zer gogocin erabil dezakadan eta ez. Gaztean neskatcha balekiri buruz-buru egiten banuen bidean, berehala, debrua nitau ez sartzeko, bertze alderat itzultzen nituen begiak! », horra nor eta zen zen Hemur. Nor harri bera, bertze guziak baino lehenago hautatu badu jainkoak? Eta bizketartean atzuen berehala amor eman Hemurrak! Beharriak aski luzerz hata: zituen jainkoaren seiari! Juntuan, bere alderdi onen itzalat barituan: han sortua, han handitua, arras eta arraz hango choro-keria eta sunkeste ergel guzjeri atchekia zen! Bita Combesek erraiten ziozkanak sunkesten zituen segurki, baino, nola egunetik bertzerat utz odolean zituen guziak? Bertzalde han gaurde ez othe guten orok erraten, haurrean kasieri ukho egiten bazuen, hiban zela? Horiek guziak bazakizkan Bita Combesek, eta othoitze eginarazten zion: « Regia galde zok jainkoari: emanen daik ». Goyzean, arriatzean, noiz-nahi, bakhartasunean edo nor-nahiren aintzinean, othoitzean ari zen bere herrietareri jainkoak, juyamen-duaz, ifernuar. Erori zen halere azkonean eta bathaioa galdute. Ez dut finkatuko gerortik ere behin edo bertze ez dela herriko choro-keria ketarat errate: hala ez denaren finkatzea litake nahi, bainan egunetik egunerat azkarrago zen halere. Pecha. Bathaite zen urthean, urtak huts eginik, horramen eta inguruetan gotslea zen sartu zen. Eunteak kasteen arthoak egitea bezalakorik zion, jateko

zerbeit ukhainteko, irrisa ethorri artean. Bainan hemen gairi ez da noiz nahi erain behar; jaunkoak badituzte beren egunak. Artean goseak hiten bada ere, laborariak jaunkoan elhargitzearen beha egon behar du. Pada, Jeta Combesek erranik, Hemurrek bere arthoa egin zuen, elhargiteari behatu gabe. Her-nahi erran zuen sendeki gurzak: «Arthoa elhabetz hontan egiten duzu, dohakabea? Etzaitzu ethorriko ... eta baldin ethortzen bada, ez duzu baliatuko; jaunkoak behenago eremanean zaituzte! Etzaitzu kampotar koruek sinketsi: heriotz ea aski giz ethorriko zaitzu segurki eta halere!»

Guzen gatik, arthoa sortu zen, handitu, eta onthu! Eta jada errana errepikatu dezagun, goseak ez baitu tegetik, dordoiako eraha egile koruek zuten lehenik bere arthoa erosi Hemurrei. Eta nikor etzen hil halere! Ederki trufatu zituen haatik guza gizonak: «Ea! ha! Beldur zineten hilen nuntzela, orduan arthoak eginez! Eta egin ez banitu, ez otle zineten zuak hilon?»

Berri hori laster hedatu zen inguruetan, eta Hoxamen bereziki prediku hobereak bezenbat ongi egin zuen. Haatik jaunkoak nahi izan balu urte hartan hil zaden Hemur, ez dakit Jeta Combes hainik sinketsiko zuten handik gaiti salbauek. Berdurutzeko da ezetz. Jeta Combesek ethortz ederrik egin zuen behi herretik gertakari behar guzian urruntzeko. Ogi eraiten hasi zen egunean Hemurrek miharturik, gutik egin zuen bazterrak ez baitziren arros nahasi eta hain ongi hasi tana bethetan gelditu! Bainan, zorionez, odolaba abiatu bezen laster gelditu zitzaion dohakabeari eta jaunkoak, gaitz handiene, mirikuak, laster sendatu zuen ....

Mamalaugarren Kapitulua.

Ngui, Tat eta Hemurren bathaioak 1853garren urtean.

* Aspaldukoan iduritzen zitzauten Ngui aise bathaia zita-keela: gurekino hoberen-hoberenak beren ongi bizi zen jada: bere elketan etzuen iduri pagano herrietan sortua eta altatua zela. Jainkocoren beldurraekin jainkoaren amodioa bazuen. Eta kalere bathaia-bererat egin menturatuaz nundagon!

Haur hotza oraino, hoinbertze pagansen erdian bakharrak, beldur nintzen etzazaten lotsa atcheko trufa, irri gaichto, elle tzar eta mehatchuek. Othoizka ari zitzauten bizkitartean bathaia nezan eta bathaia nezan. konbatetan etzautan errepekatzen behin bere adichkideari erraten aditu non solas bera: « Lotsa naiz, etzaterat paiteko! Lotzperat heldu banintz lotarik, ez nundaitke bathaia-tua! »

Nere beldurrak zabal zabala erran niozkan, bada, lola mintzatu zitzauten batz. Madakizue zer ikardatu zautan? « Bi hita, zer uste duzu, atcheko guziak heruntar guziak, Sedangatar guziak efernurat joan nahi badute, kaka nahi dutala nik ere? Egin dezatela nahi dutena, lek: nik badakit nere egin-bidea zer den eta bethe nahi dut! » Bai mude gozo eman niozkan berekela...

Nola gozoz egin oraino? Batzeman non laster bathaia-tuko nuela. « Baurian, haurra, etzak ahantz zer erran dautakan! » Bai, kolakoetan misionerak ahangzen ditu nekke, buru-kauste, bihotzmun eta gainerateko guziak....

Oradutik bere bathaioa eguneraino erran dezaket Ngui ainguru bat izatu dela. Nere bihotzoko gaindia Tat bere lagunaren bihotzerat ichturzen zuen. Hau haurtezagaz baitzen, etzitzen oro Nguiak bezala pibatzen segurki, baina, korragatek aski eta aski bazakien segurki.

Tota Embes egun handiaren beha zagon bethi. Aspaldukoan errana zautan baitz, pada Ngurien bathaioan kausitu nahiko zuela. Bezpzeran ethorri zen, Hemurrekin. Kaperako atxean bathaioa othoizyak hastean Nguriri galdetu nola-berik eia unbesten zuen jainkoa baitan eta ukho egin nahi zuen debruari, aditu bajinute haur gaichoak nola ikardatu zautan? Erran nion ikardat zezan, liburuak erraten duen bezala « Sinhesten dut » eta « Ukho egiten dut ». Ezi-izagon iduri lola ilardestea, eta su bat begietan erran zautan: « Bai, bai, ukho egiten dut segurki debruari, bihotzaren erdi-erditik, tzarra baita! »

Tota Embes lortua zagon eta bathaioetik lekora galdetu zautan: « Eta orai ahantzten ahal othe ditugu Kolang eta bertzetako bihotzmun eta lotsak? » — « Urte nuke! »

Ngui eta Tat, horra beraz jainko mateari eman diozkadan lehen bi salbariak. Horra eskualde haultan ukhan dutan lehen zorionezko eguna. Ngui, deitur nuen Josep; bertzea, Jean. Urru-rago erranen dautzuet nola galdu nuen Josep kamabei urthe-tan eta zoin ongi atchiki zuluera hil arte bathaioa agintza guziak, joan bizi da oraino egungo eguneein: hogaita bi urthe

dite eta ez da hemen gairi girichteno hobetik. Joanen urtean emaztegai bat atxeman non arras behar den bezalakoa: banan, ondokotz, pikotak ereman dio. Uste dut jada zeruan dela neskatza gaixoa. Muthiko gazteak nigar iderrik egin du bere lagun-beharra galdu duelarik, banan jaunkoaren nahirat arras eroria da orai.

Josep eta Jean bathaiatu nituen egunean, bazkaritxo bat eman nuen, nere zorionaren ongi agertzeko alde batetik, Aita Combes eta Hemurren ohoretan bertetik. Orduantxe ngam Josepen anaia zaharrena, atxean ikusirik, Aita Combes hurbildu zitautan: «Nor da muthiko gazte hori?» — «Josep, anaia» — «Behinere jaunkoaz mintzatu zitzaizkio?» — «Bai, banan ez du iduri hainitz sinhetu nahi nauela» — «Nauela schilik! Ebatzuela sinhesten? Eta nik erraten dautzut berrietz, muthiko gazte horrek girichteno on bat eginez duela oraino! Begietan irakertzen diot. Etxazula nik errana ahantz!» — «Liburu huntan berrietz ere ngam hortaz mintzatu beharko nitzaizue: merezituko du egiarki.

Frogak emanak zituen Hemurrek ere bere aldetik. Ordu zuen beraz jaunkoaren arthaldean sar zadin. Noizetik noizerat pagamoen chorokheria batzuetarat erortzen edo lerratzen bazen oraino, berehala urrutitzen zibaion, eta gero ta gehiago misionestaren erakapenari zagon. Gurean buruan bathaioak etzuela azkartuko bairik, Aita Combesek eguna hautatu zuen eta joan nintzen ni ere, Josep eta Jean lagun harturik. Bathaioak berberan heldu ginen Kocamerat. Aspaldi baizakien Hemurrek bathaiatu baino lehen bere «domong» edo jaunko faltso gerizatzaileak kan-karat igorri beharko zituela: bitak aski errana zion.

Hurrez edo gurez eginak dire «domong» horiek. Molde guzietakoak badire. Ez da hemen gairi etxerik jaunko gerizatzaile horietarik ez duenik: batzu irrisa uztaren gerizatzaile dituzte, bertzeak sal-erosperak ongi eginarazteko, zenbeit osagarriaren atchikitze, gainerak koak norik daki zertako. Gehien-gehienik atchikitzen dioten jaunko gerizatzaile irrisarena dute. Irrisa egiten dutenean, irrisa handitzen ari denean, irrisa ondu denean, zer-nahi eskauri behar diote gerizatzaile horri, edo cherri, edo ahuntz, edo basa-idi. Hola eskauri dutenaren odolean jaunko hori ongi mainhatu behar da. Eta bertze hola mila chorokheria... aipatzea ere merezi ez dutenak. Baku berezi batean atchikitzen dituzte harenengo salbaiek delako jaunkoak.

Kocamerat heldu gineneko, Hemur ikusi ginen zaku bat eskuan. Bere jaunkoak zituen hartan eta bitari zera markion. Tophez-etcherat orduko, puska tza batzu bezala oro lurrean hedatu zituen. Hain chuchen salbaia zenbeit baziren kan: ikaragarriko maldura batek hartu zituen. Nihork ahorik etzuen idikitzen gehiago. Josep hurbildu zen berretik bi jaunko hartu zituen eta koskaka porroskatu, trufa baino muska handiago egiteko hitz hauk erranez: «Di, zoin indar guti duten jaunko hauk! Cia bertze horiek gehiago baduten?» — «Eta martulu batekin mila eta mila pusketan ezarri zituen: «Ita, zu harririk batere ez

baitut gehiago, uste duzu puska horietarik bat har dezake-
dala?» — «Segurki hartzen ahal baituk, Josep!» — «Bango sal-
baiten begiakaldi harrituak ikusi bazintuzte!»

Dekaramuneko pkesta ederra! Egun ederragorik ez du
ikusi Bemurrek. Ez eta guk. Haren begitarteko atsegina
bathaiako dembora guzian! Josep eman Ginion hari ere
irena. Pathaiatu orduko, bere sinhestaren orori ongi
baino hobeki ezagutarazteko, lasterka berak ekarri jaunko
heyon phorrosketatat joan zen eta oro bitdurik besainka
erretak behera igorri zituen. San korren egiten gogotik
lagunduko zuen Josep tipiak ere; etzuen utzi, ezon berea
hazuen buruan. Han harat igorri-eta, ondotik orku egiten
gizten bere jaunkoeri: «Loazte! Loazte! Eta hitz dantzuet
sekulako agur erraten ahal diruzela orai nere cherri, ardi,
oilu eta galnerakoeri! Ez duzue hemondik goiti kainitz
milikatuko!»

Bemurren arreba bere harritua zagon uruntchagotik:
lotsaren lotsaz nigar ere egin zuen, ezon jaunkoaren deia
etzuen oraino entzuna! Jerochago ethorri zitzaion haatik
eta anaiak bezalako giriektino on eta kartsu bat egin du....

Hamabortzgarren Kapitulua.

Anta Do Rohaien. — Suk nere zerbitzariaren heriotza. —
Anta berdiez gurekin.

Nere Jaun Cuemotekin urte bat egon-eta apheratu zen Do: Rohaierat igorri zuen jaun apheratitak, 1853 garren urtearen erdituntan bezala. Nahiz herri hortako jendea etzen arras Tobauskoa bezen tyar eta ohoima, etzuen hain fama ona ere. Rohaisko jende guzja nunbestik ethorua zen, orotan zorrak eginik, jka arizanik ... edo bertze holako zerbeiten gatik. Laster oharturik lan on guti eginen zuela holako lurrean, Anta dok bere buruan iragan guez herrickka berri bat egin behar zuela eta berrakirur etche bere langileeri eginarazi ziozkaten Rohaisko inguruetan nunbeit. Urtek edo zubetik urisaren bertze bai eta kampo lanen egitako, zenbeit esklabo merkatu batean erosi zituen berehala eta forak eta emak lotu lanari. Ber-tean errateko, esklabo horiek batkautuko ditu lekunik. Ez da hori baino molde hobirik herri eta herrickka gerichtinoan hemen gaurdi sor-arazteko. Bada bertze misionestek ere frogatu duenik. Easelik kumat esklabo merkatu handiak egiten dira. Bhal dugunean esklabo horietarik zenbeit eroster dugu eta laborantzari lotarazten. Oihanak errotik atheratu ondolan, landak egiten dituzte berentzat. Batkautu delugularik, horra herri gerichtino bat gure-gurea!

Bertze esklabo batzu bachea, oraino gehiago bilhatzen ditugunak eta arras sos eskasa behar duge horien ez erosteko: umachurtch eta haur utziak. Erosi-eta, handitu arte geronek la guntzen ditugu, ezkontzaraino.

Anta dok egin etcheek laster ukhan zuten galdetzaila eta beraz herrickka berri bat sortu zen Rohaisko alde-aldean. Ondikotz, inguruan etzuen lur ibilirik, ez-eta ibil errechik, eta lan handiagoeri lotzeko, sos eskas! Etchetik urrun hasi zen beraz lanean Anta Do. Pauran tangileeri bideaz lurregi zitzaizten goiz-arrats guzuez egiteko. Her egin beraz? Oihanaren erdian etchola batzuetan egiten zuten le orok, lantegitik kurbil, larumbat arratvaldea ethorri arte, orduan etcherat ibiltzeko eta igande eguna Anta berrekin iragaitako. Oihan hartan arras lur onak zirela aditurik, zenbeit Salbaia urrundik ethorri zitzaizkon Anta Dori, toki galdez, eta Anta dok gogotik onkartu zuten galdea. Eta horra nola sortu zen Dakkam derizkan herria. Herri hortan egungo egunean berrehun gerichtinoz goiti badugu, 1865 garren urtean piktak ereman zuzkun hiruetan hogoen gatik. Anta Do etzen behinere lokharizen eta bide bat

eginarazi zioten bere langileeri Koxametik Dakkamerat, eta orai hura da bi herritako erroter.

Joanin ez gaiten urrunegi joan .... eta itzul gaiten Kontranjerat. Hone Josep maiteak etzautan atseginik baizik emaiten Joanin de-
brua etzuen nik bezala maiteatzeko arrazirik. Frogatu dauku.

Bekin baino gehiagotan erran dautzuet lam Josepen aitak jendeki handia bazuela eta berrogoi zitizalez goiti bareke karen etchean. Kautan, frango muthil eta neska Josepen eta handirik etzulenak! Ehoan bitorik gabe, bezen bertz egiak erratan zitizaten Jo-
sep. Begitan hartu zuten beraz, eta, oro - hitzarturik, trufaz hasi zitzaizten. Othoitzean hasten zeneko, etzen bezen irrien parerik! Balere etzen lotsatzien haurra, eta herritarrak berez, janko geruzatzi-
tekin delako chorokerietan ikusten zituelarik, asto churiaren, eta beltcharenak erratan zitizaten, bainan handiagoak bertzeek! Emore behinere emanarazi gabe kaatik! Lam, nichil-ichila, zoko batetik beharriak lizaturik egoten zitzaizten kolakoetan. Bain maite zuen bere Josep eta batere etzizaion itausi apez bat bezen ederki mintzatzien aditzea! Bertzalde etchean nikork ez baitzuen Josepek bezen ongi obeditzien, saundamendu hori gure gain ematen zuen eta gogotik uzten zaukun etcherat. Egun batez okarturik sobera eta sobera trufa egiten ziotela bere etchean haur gaichoari, aitari galdetu nion alderat utzi zezan apez-etehean. Forietan bartz ihar-
detsi zautan lamnek, eta geroztik Josepek urthe bat iragan du gutartean.

Adin hortan lagunak nahi dire eta laster Kontranjerat gazte andana bat etcherat bildu zaukun Josepek. Egia erran, hori neronek galdetu nion. Bekin baino gehiagotan othoitz eginarazten nion lagun horien chedetarat. Kolako haur haren othoitzak zer indarra ez du! Beraz Josepen lagunak hastean aski lotsatzien lizituen nere lizaz handiak, laster hartu ninduten eta mailatu, eta hasi zitzaizten Jainkoaz mintzatzien. Othoitzak irakutsi giniozkatzen behenik: gero, katechisma. Josepek lagunetzen ninduen ederki. Zenbeit ilka-
beteren buruko sinhestea bazuten. Erran ditake Josep, zutale ordutik bere nauti bakhar eta gidaria: adin berekoak izanagatik, oro hari zagozkion orotan. Balere haur horietan hirur baziren, den gutreneko dudarik gabe, bertze gurziek baino gei kobea zutenak. Frogatu zautedan laster. Bekin fama hedatu zen Kontranjen, herri huri hauze-herri batek gerla egun gogo ziola. Kolakoak aintzinetik jakiten direnean emazte eta haurrak geriza zenbeitelan gordetzen dire, etsaiek ibili behar duen bidetarik urrun. Gerlako eguna ethorri zelarik, gizon gurziak elgarretaratu ziren eta herritik kampo joan. Bala hirur haurrak etziren ameri jarruiki, hezekin nuntbeit gordetzeko eta apez-etecherat ethorri zitzaizkuren. Jo-
sepak galdetu zioten zertako etziazin ihesi. — « Ni haren egotea zuzen duk, erran baititake Aita Bouris-bouren haurra nauzela. Joanin zuek? Zertan zitazkete etzaiak hemen atche-
maten bazaiturte? » — « Bi bathaiatua haiz! Hiltzen bahintz, zera-
rat joan hirtake! Zu aldez? Ez diagu beraz urrundu nahi her-
mendik, hil behar behar badugu, hil gaiten bederen. Aitak bere-
hala bathaiaturik! » Eta apez-etehean egon ziren. Etzen balere etseua agertu .... eta haurrak ez nituen oraino bathaiatu.

Anamita bat banuen etxean: urte hartan hil zitzautean: suk zuen izena eta Cochinchinako hiri-nausiaren inguru-takoa zen. Hogoita bost urtetak multil azkar bat, maila-garri bezen langilea. Ezakien neretzat zer egin. Lau gehien gehienez arraintzerat jotzen zen arrain bat edo bostez neri janarazi beharrez. Paditake bizi airetto bat bazuen, mimeteraskoa ere othe zen, bainan jizaguzoak etzuen bertze itzalik ez erratekorik. Ezagutu ez mon gaitz batak ereman zankun bi egunik barnean. Lau bairik ez ginen etxean: Josep, Jean, Suk eta ni. Beilatzaie nintzen hil zen Gauean. Ez zauden Josep eta Jean. Beharrez ni kampo-raino joan-eta, haurreri oihu egin ziton eriak. Gerochago jakindu nuen zertako. Ber-nahi ikusten zuen, bainan errenkurarik gabe, artetan jainkoari othoitzean. Memento balez mina eztiturik, lokhartzerat begala egin zuen. Sekertua nintzen neroni eta loak hartu ninduen. Eta torra nua nere lotik kaskako batzu aditzen ditudan. Itzarri nintzen berehala,,,, eta karritu! Nere eria, harri handi bat eskuan, harekin bere buruari kaskaka ari zen....

— «Lokakabea, zer ari harri hola?»

— «Bila, ez naiz bekatoros handi bat bazrik eta beldur naiz nere bekaturuz ez dutan uruki aski: horra zertako ari naizen hola nere buruari joka!»

Berehala gogoratu zitzautean harria haurreri galdetu zitela, nik ez niolakoan emanen. Eta hala zen. Argia gabe hila ginuen. Neronek garbitu nuen burutik zangoetaraino: soineko berri batzu eman niozkan eta hogoita-lau oreren buruan chortzi. Haurrek etzuten kusi kiltzen.

1854 garen urtean sartuak ginen. Ez ditake asma pink-dinkako orduko gobernadoreak baino gizon tzen eta errebekagorik. Dere buruzagieri deusik galdetu gabe, grichtinoen kontra hasi zen gertan. Grichtinoen etekak behar ziren erre eta bezen lurak orori partitu. Apherzak, nikundik ahal bazen, preso ereman behar ziren, eta apha-zerkin atherbea ematen zioten guziak. Bain chuchen kirur etche bagintuen delako eskualdean: bat Framgonen, bertzea Tonponen, eta kirurgarrena Pen deku herrickan, Framgonetik egun erdi baten bidetan.

Nere Jaun Benot, Jota Renoux eta Aita Ferdier (kau misi-onest berria) urriku handitan ziren beraz. Han berean egonez, etzuten etzuarri eskapatzerik. Aita Ferdier gure eskualdetararat igorri zuen beraz berehala, Paso aphergera lagun emanik bidetako. Behar zion bihotz orduan bidetari lotzeko, bainan bihotzak ez dio behinere huts egiten sinhetea bedatu nahi duenari,,,, eta abiatu ziren, jaun aphergera manua ukhan zuten bezen Laster.

Montaubaneko diosesakoa zen Aita Ferdier sortzez. Anas gazterik galdetu zuen Parisko misionesten ikastegian sartzea. Gortezgi zela, etzuten onkarto nahi izan oraino. Sararichtetan sartu zen beraz, behenbailehen Jaunkaren deuari ihardesteko. Bainan Lazarichtak ez dire oro salbaistarat partan, eta menturaz etzuteela kura ere hetarat igorriko, Aita Ferdier berrit Parisko gure ikastegirat helakoa hasi zen. Heli huntan hartu zuten. Nik Cochinchinaratako bidetako hartu baino behentehago ethorri zen Pariserat. Ezagutzen nuen beraz jada

eta aise asmatuko duzue zer atsegina ukhan nuen Aita (Ombe-
sek erran zauntalarik laguntzat emanen zauntala.

Belhi zer berak ez erreplikatzeko, ez dauzquet erranen
nun eta nola ibili zen Aita Cerdier kontrangerat keltzako.
Bizarren gaucan Penen ziren Aita hori eta Bas. Eguna kan
viagaitako chedea zuten. Norberetik salaturik peneko etchea
egun hartan berean erre beharra zutela etseiek, berehala ur
hegiko sasi kandi batzuetan gorde ziren. Gramgorat heldu
zirelarik ere sasietan egon ziren egunaz, hango gure etchea
jada errea baitzen! Hirur egun luzez bi bidetarien bidetako
lagun bakharra, godea izatu zen. Irribarik etzuten eta etzi-
tarcken mentura norbeste erosterat. Nekhe, lotsa eta ororen
gatak koxamerat bizirik heldu ziren halere, azkenean ...

Hamaseigaren Kapituluia.

Gure mandatari bat preso. — Kiemek handizki laguntzen gaitu Anamiten kontra.

Berri txar horiek ez ginakizkan Nita Combesek eta nik. Beraz, bethi bezala, bi mandari igorri ginizkiran Nera jaun Cuenoti. Poluko ondoan bi mandatariak buruz buru egin zuten Nita Ferdier eta Baorekin. Oro erran zuen, kate seguruki hauk, bainan berantegi gen gibelat itzultzeko. Non-gorat heldu zireneko, Dak behin han gaindi iragaitan zerbeit egin zitelako estakuruan, hango salbaiek mandatu-taruetariek bat estekatu zuten, hamarek gainerat jauzi eginik. Bertze mandatariak espata bat baitzuen eskuan, nhor etzitzaren hurbildu ... eta lasterka gibelat itzuli zen. Nghia zuen izena. Anamitetan nik ez dut eragutu inolako bihotzkaririk. Hogo aldiz, bere bezia irriskatu du guretzat eta hixi da oraino ... nahiz behin baino gehiagootan presondegiko ogi beltzetik jastatu duen! Kongotar horieri eskapatu eta Caster egin zuen Nita Ferdier eta Baoren ondotik, bainan, etzitzuen Hoxamen boizik atcheman.

Dak etsaien eskuetan, irrisku kandian ginen oro, ezzen sekulan Anamiteri erematen, Caxioten, baginakien hauk zer-nahi eta zer-nahi eginen zitela gure berriin erranarazteko. Kongotarreri gure gizona chembaueken erosi behar ginioten beraz. Berriz ere Bao gauzau, bidari lotharazi ginuen. Echenik joan zen. Poluko adichkide batzuen joan: etzitzuen heldu eta Pahamen ganat igorri zuten. Paham ohoin famatu hura ez duzue ahanzia naski? Pada, horren noren ganat joan zen Bao. Ondikotz, etzuen berehala atcheman, eta atcheman zuenean, berantegi zen. Paham Kongorat joan zelarik, Dak erosteko diruarekin, jada Anamiteri saldua zuten eta hauk Dongsoneko suprefetari eremana. Dohakabea! Dongsonen pampatu zuten ... eta oro salatu zituen. Paman ongia gauzutek beretik heldu da zenbeitetan. Usta zuen baino gehiago ikastzarekin, lotsatu zen suprefeta. Marakien nun ginen, bainan nola atcheman nhor toin urrun eta hoinbertze adichkideren artean? Eta ez bagintuan atcheman, ez othe zten hura gaztigatuko bere aintzindariak? Egiazen gordatzeko, orori sinketzerazi zituen Dak auzerat mintze zela, erhoa zelakotz, eta, osteko bat gibelaldean emanik, presondegitik utzi zuen, zola nahi zuen lekharat.

Enkarteran Bao etcherat itzulia zitzaunkun, deus etzuela egiten ahal izan. Dak zer egin othe zen ginauden, orok skara sartua. Eta futeko ez gintazken Anamerat alia

berrien jakiteko! Etsaiek gauzkaten bide guziak! Mandatari bat igorri ginion halere Jose Jaun Curoti, baina itzuli handi bat eginaraziz: oraino, Bas. De elkaboren buruan, Jainkoak bidean zaindurik, apherrikutezian sartu zen gure mandatari guztoa. Etsuen deusik galdu bide tuze hortako nekhe eta irriskuak onharturik, Jaun apherrikuek berehala eginarazi baitzuzkan apherrikutezian lehen urhatsak. Sari ederra ziguzki! Handik hirur urteren buruan apherkitu zen Bas.

Jaspaldi bidean zen aphergei kori, Kiemek bere eta Cocho chinako berriak nolazpeit helarazi zauzkularik eta harek ikasi zautkun nola dakak oro salatu zituen, baina ere nola dakak eman chehetasunek arras lotatu zuten suprefta. Halere begiak ongi eta ongi idakitzeko erraten zautkun, harek bortsu egin ahalak gure alde eginek ere: «Egun konturik bidez, Jonsoneko buruzagi bat etcherat ethortzkoa dut. Padakit galdetuko dautala zutaraino gida dezadan. Ez dezoket erran ezetz. Baina mela behargabeko itzuli bidanean eginaraziko baitozkat, harritzeko titake ez balu etortzen konaraino heldu gabe. Horrengatik kuttazue etchea eta zoazte Koxamerat, zer gerta ere. Harat ez da helduko, ni zuzi naizeno».

Delako buruzagia ondoko egun batez, Kiemi egiazpi ethorri zuziaion etcherat, baina, kinek oihanez oihan ibitarazirik, tehertua, soldado gehienak sukharrek harturik, lotatu zen... eta Ansonerat itzuli, aintzinean baine astoago!

Jbita (Ombes) zen irriskurik handiaren. Ez baitzuzki gure buruan zer gerta jakiteon, Kiemi apher- etchearen zain utzirik eta Koxamarreri bere phusta guziak fidaturik, Kontrangerat ethorri zuziaion ilhantz bidez. Elhabetz bat iragan zuen gurekin. Portze orde batez, zer atsegina izanen zen guretzat hirur misionestak etche berean kauritzea! Baina Kiemek igorri elke on guzuen gatik, beldur ginen. Beldur eta lotsa oro garbaitu ondoren, gure tanaren buruzatze bezperan behaztopatzeak zake min egiten zautkun!

Porte bat egun ginuen Andredena Mariani, San Josepi eta San Frantses. Xabierakoari, kedoiak barrada zuten. Othortz frango ere egun ginuen, eta nola ez baita behar bezalakorik othortz ongi egiteko, usta dut gure othortzek inder bazutala! Bhanitzia dut segurki zer othortz egiten ginuen, ahantzia ere botuak zenbat dem-bora, iragan behar zuen: huntar, orhoit nauz, sakharrik, egunean ez ginezakela sakhotchak hirur pipa baino gehiago ere! Eta ez othoi erran deusik ez dela kori edo deus gure dela bederen! Salbaetan dagonak barnean badu pipatzeko errabia eta behar bat. Ez ditake hemen egon pipatu gabe. Dena dela, piparen bethetzeko me-mentoa heldu zauzkularik, nola kasten ginitzian saka eta saka, saka oraino eta saka oraino, gehichago irauarazteko! Kenbat aldi ez dauku Jbita (Ombes) erran... zuzen kontra ari ginela!

Jonsoneko buruzagi gaichte karen mandatariak gerortik ere abiatu dire zuri buruz. Daitzpada nahi guntzuzten atcherman. Jbita Konporiko herriraino heldu

giren. Handik Kocamerat egun bat askiko zuten... bidea jakitearekin. Konjoritarrak orras adiskideak baizintzen, nikork etzitzen gidatu nahi izan. Her diren haatik Jainkoaren chedeak! Uste bat tekemago, baten orde berriagoi gidari atchemanen zituzten kan gairdi gure Kontia eta galduak gintazken, lana hasi gabe. Jainkoak bildotchari ikararen draberako haizese igortzen dio egundainotik, eta guri ere aise jasaten ahal ginuen gurutzetik baizik ez dauku igorri hastean! Ezkartzagotu eta pituagoak igorri dauku. Baiman zer frogatzen du horrak? Debuak ez duela beraz nahi duena eziten....

Erangoko, Ansonako eta Peneko gure etcheak lurrean, giren: ez ginuen beraz Annamen gehiago egotzarik. Salbaitarar hartzeko edo salbaitaruk Cochinchinarat joetako, etzen gehiago egun argiz ibiltzerik. Niem gauzoak ongi lagundu gaitu orduantche! Anamitek etzieten hurbilegitik behatzen bere elefantekin zabilgkan kargeri... beharrik guretzat!

Gerochago oro antolatu giren haatik. Ansonen gure mandatariak ezagutzen zituzten segurki, ... baiman zer balio zuen tek preso altchazese, gu ezin atchemanak baginen ordain? Peciak besten zituzten beraz aintzindari etsaiek. Etzuten kontze egitekorik.....

Hamazazpigarren Kapitulua.

Girichtino berriak Kocamen. — Egun gaichtoak.

✦ Bathaiko egunean Hemurrek bere jainko faltsoak ukatu zituenean, herritarrek uste zian zuten harenak egin zuela. Oro etziren gehiago mintzo haren heriotzeaz baizik. Bainan egunak, asteak eta ilhabetoak larzoazin eta Hemurrek behinere baino osasun ederragoa zuen. Gehiago dena, girichtino berriak paganoeri egiten etzuten trufarik etzen bere jainko faltsoekin gabilzkaten chimenokereentzat, eta korrengatik haren irrisa zen eskualde gurjiko ederrera.

Egunetik egunerat harrituago ziren Kocamarrek jainkoek Hemuri nola etzuten hilarazten, eta emeki-emeki beren bantari egin zuten zenbeitak menturaz jainko horiak etzirela hainbertzek uste zuten beren botkeretsu eta az-karrak. Azkenekozi begiak arras ideki zituzten bakhar batzuek. Hemurri jarraiki zituzten lehen birtzen izenak, huna: Jieng, Hemon, Lot, Joi eta Keloi.

Hemurren emaztea zen Jieng. Bada Jieng hau «bo-jasu» zen, erran nahi baita «sorgintza». Ez da hemen gandi sorgintzak baino traba handiagoak sinhestaren hedatzaileentzat, ezen salbaiek sinhesta gogorra dute sorgintsetan. Plabainan uste dute sorgintzak badaketela bertsek ez dakiten zer-nahi. Sorgintzak geroa eragutzen du; sorgintzak erraten ahal du zenbat dembora bixiko den norbeit, nola hilen den. Eta kolako zer-nahi! Norbeit eri dadiela, sorgintzak erranen dio nundik heldu zain gaitza, zer egin behar duen sendatzyeko. Ezen sorgintza bakhotchak badu bere «grou» edo debrua, eta hurek diozka oro erraten edo gogoratzen.

Ez da sorgintza horiek egiten ez duten gaizkirik. Hil dadiela norbeit, berehala sorgintzaren ganat doazi nori hilarazi duen jakiteko, eta bi begiak hetsirik bere jainko faltsoekin mila chorokeria egin ondoren, lurduzatu gabe sorgintzak hilarazten hautatuko du justu duen tokian. Behinere ez du haratik aberats eta botkeretuetan hautatuko, bainan bai deus egin ez dezaketetan, ahaidarik ez duten alharguntza edo neskatcha gaicho batyuetan. Eta nola horek hautatu alharguntza edo neskatcha azkencan tonamileri salduko baita, politenetarik hartuko du, egin dezan diru. Neskatcha bai gorjean jeikiko da urria sagi-tartean eta, hobenaren itzalik gabe, arratsean etzanean nurbuitko presondegian, esklabo joateko biharamunean. Sorgintzak hala nahi du! Eta ez da hori norjean behin gortetzen dena bakharrik, bainan egun gurji-gurjiz! Bertzerik ere.

egiten dute sorgintsek, bainan ez delazket oro urrun hemen
Lembora faltaz.

Bise sinhetuko duque orai Jaunkoa urrun eta urrun Joan
zela beraz. Hemurren emaztearen bilha eta segurki
grazia handia egin ziola sorgintea dokakabe horri.
Aras ukho egin zion, bada, sorgingorri; debrua biko-
tzaren errotik arnegaturik, lepotik ditindan jabalkoa
sorgin-seinalea harritzkoa besunka han-harat igorri
zuen. Gehiago dena, salbueri aithortu zituen jabal
jabala deusik etzakiela hek baino gehiago eta edertki
zakuan sortu zituela bere chiminokeriekin. Maria
eman ginion izena bathaioan eta izen eder horri ohore
egiten dio geroztik.

Egun berlean bathaiatu ginuen Hemon, Hemurren arre-
ta. Egiazki eta egiazki erran ditake anaiaren arrebea
zela segurki: hura bezen ona, hura bezen zuzena, hura
bez ena itagarrria. Hura baino erriago, kaatik. Sorginen
sinhestea kezurretan barna sartua zuen, eta Hemurrek
bere bathaioke egunean harritzko jainko gerizatzaile hek
gurziak urerat igorri zituelarik, nigar egin zuen gachoki
arrebak. Pathais ondian, misionestek ez dute ukhan asel
kide hoberik Hemon baino. Bethargintza zen; aski gaztea
eta, hemengoaz izateko, aski polluta. Ezkontzer zen bathaiatu
aintzintchean. Bertze begi batez kusten zituen ora,
bathaiatu eta. Madalena bak bezala, zerbeit kobeagorik
gutziatu zuen eta botu egin etzela berritz ezkonduko.
Tonna eman ginion izena bathaioan. Bita Combes arras
elhaire baitzuen, huna zer erran zion bekin: «Bita, ez
dakit bertzeak ni bezala diren, bainan girichtinotuz
geroztik, nun-nahi izan nadien, Jaunkoa bethi gogoan
dut eta ez dut zorionik Hura gogoan baizik!» Hama
urthe baino gehiagor niork ez diote gure girichtino berriari
etsenple ederragorik eman eta sainduek bezen heriotze
ederra egin zuen gero. Uste dut bathaioke egunean bezen
garbi joan dela jainkoaren aintzinerat.

Seme bat bazuen, bot. Amarekin batean bathaiatu ginuen.
Hamazazpi urthe zituen. Ezkondua da geroztik eta hirur
haur baditu. Aras girichtino ona da.

Poi bathaioan Ein deitru ginuen. Hemen aiphatzea merazi
du. Nor ez da orhoit gau batez Kozamarrek Helen gintuz-
tela, Hemurrek salbata ez lagintu? Dada, Poi zen orduan
gure etsearen buru. Jainkoak oho hori ere bildoste zuen
arkenean eta orai orduko etraia da gure adichtadurik
hoberena. Poi bezalako gizonak deusik ez dute erdizka
egiten; arras tzarrak die edo arras onik. Bathaiatu
aintzinean jan nahi gintuen Poiek, gero etzen guretzat
baizik ari lanean. Bere stuzietan zenbat haur ez du
bathaiatu berak, hiltzerat, zoazila ikus eta! Haren
kharra handiago zen oraino, handiak hiltzeke mensesen
ikusten zituelarik. Behin neronek ikusi dut hiltzerat
zoakion ahaide baten ondian. Ehen ere hainiz eta hai-
niz, othortu egina zen. Bainan debaldetan. Dokakabea
bathaiarik gabe joan behar zela beldurturik, apheza
bezala mintzatu zitzaion. Bildu zuen arkenean eta lasterka
ethorri zitzaion bilha. Jarraki nitzaion berehala.

Ondokotz, eriak elkea galdu zuen artean! Poi gairioaren
marraskak! Etchea jendez bethea zen: orhuka hari zitzaie-
sten orori. « Hori dohakabea! Ez nau sinketsi, galtzerat
joala erran diotalarik! Orai zertan da? Hfernuerat
erortzeko eta han erretzeko bezperan! Huk bederen, kolako
zorrigaitza begien aintzinean ikusi-eta, ez othe nauque
inhetuko? Ez othe zaritz egiazko Jainkoaren ganat
itzuliko? Ezen zorrigaitz zuen ere begiak hesten badi-
tuzue! »

Hain saminko mintzo zen Poi nun oro lotsatuak baitzen-
den hari eta erriari beha. Derebataratu zen halere era
eta emeki-emeki sendatu. Bere haurrekin katechiman
ibiltarik, bathaiatua da jeroztik.

Poi (edo Lin, nahi duzuen bezala, gazterik hil zen eta galtze
handia izan da guretzat haren heriotza. Bainan
zerukotz, onthua zen! Jaunkoa izan bedi benedikatua ....

Girichtino berrietan bortzgarrenak Heloi zuen
izena. Hogoit urtetaratu joan. Adinarentzat akul eta
mendreckkoa zen muthil gazte bat! Mar, eri baren,
ordainez zpiritu eta bihotzeko dohanak gehienak berzi-
tuen. Bita Combedak, zuk baino hobeki ezagutzen zuelakotz,
itautuki maite zuen. Nola etzuen beraz bereziki artatuko
holako landareak! Kala egun zuen. Bai-eta landareak ederki
plegatu! Girichtino guti kristen da Heloi bezen laster
aintzindatzen. Beronek fegatu dut. Beratsko othortza
gora-gora egiten zuen Heloiek. Behin hurbildu nitzaion,
hura batore oharitu gabe. Harritu nintzen muthiko gazteak,
othortza bururatu-eta, jaunkoari erran zirkian bere bihotzetzko
elke ederrak aditzean. « Bi Jaunko Ona, zoin miresgarria
zaren zure sainduetan! Ez deus batzuetarik egiten ditutzu oro!
Beronek zerbeit balinbadakit, beronek orai zerbeit balio balin-
badut, zuk egun nauzula, zuk kolakatu nauzula aihortu behar
dut! Bere bat bezala biziko nintzena, zuk argitu nauzu, zuk
zerubtako argi eta jakitateaz gainditu, zuk frango atsegina
bethe! Sorra eta ohore, Jauna, menderen mendetan! »

Heloi etzen aski azkarrak kampo-lanetako. Bortzalde
haren burhasarek esku-gain puchka bat bazuten. Bita Combe
sekin egoterat ethorri zen beraz, bathaiatu-eta. Misionista
ederki laguntzen zuen, katechima egiten eta jaunorakoekin,
bainan erran ditake haren elkek baino orgi gehiago egiten
ytela etsenpluek. Zenbeit urte irauin zuen bere osasun
teharrazen gatik. Min goizte batek zer-nahi ikusarazi
zion azkenerat. Nik lagundu nuen azken egunetan. Ez
ditake erran zer heriotze ederra egun zuen. Bita Combe
ere pada kala baitzen, haren aldean ehortzarazi nuen,
holako bi adichkide heriotzeak berak etzituela berechi
behar iduriturik.

Urte hartan eta ondokoan hogoi bat lagun ibili
ziren katechimaren ikasten: gutuz gehienak Poi eta Heloien
adichkideak ziren. Bathaiatu gintuan oro, bainan hemen
bakotcharen aipatzeko tokirik ez dut, ondokotz!

Erran gabe doa girichtino berri horiek bazutela
irri-egile eta trufatzaile. Ezkerria frango ere egiten zioten
segurki paganoek. Egia hau da haatik banharriak ez direla
bere ptez gaichtakeriari emanak, eta hola ari baziren dehuak

jabirikala. Munduan ez da eskualderik bakotzekak nahi duena aiseago egin dezakenik, nikork behinere eta behinere deusik erran gabe. Behin edo bertze hango oitura guzian kontra doanari norberik menturaz, erranen dio ez ote doan errebelatzerat, bainan bertzerik ez. Bakotzekak nahi duena egin dezala, nikori kalterik egiten ez dion ber!

Horra zertako, burhasoek eta pendekiak gaichtakeriak egiten zozkatenean, eizuren guti harritzen gure griek. Tino berriak, eta huna zer erraten zaukuten: « her da hau? Bertze guziak bezala lanean ari kampoetan, nikori den gutieneko gauzkerik ez egiten, orori begitarte ona egiten, eta trufaka ari zaurku? Gaichtakeriak egiten dauzkute? Othoitz berri batzu egiten baditugu, behingo chiminokeria gozoak utzi baditugu, noik zer behar du? »

Jure jirichtinoak yinez kechate zren azkenean eta, oro utzirik, herri berri baten egiterat joanen zirela norapait gogoan iragan zuten, bakea ez bazioten uzten! Bita Embesi zer zion chede kortax galdute zioten haatik. Juri egin zioten aitak: « Dohakabe koriek hemen bakharririk utzi nahi dituzte? Korien ondotik nabila, ni ez othoi ahantz! Guzien buruan egin jasanik egun othe dautzue ordaino? Koba da beraz hemen berean egoz zaitzelen, zuen bihotz onak orori jabalduz. Emeki-emeki gogorrenak unketuko dituzte kola eta nere ganat ekharriko! Eta alduz hemendik urrunduz, zer ongi eginen dautzue? Noik bilduko duzkit? Jal litazke eta jaunkoaren arthaklea sekulan ez litake emenda .... »

Ezuten segurki aise sinhetzi hita Embesi: goroztik ere kopeta zimurtu zioten pangotan: azkenean erori ziren haatik haren erranerat eta urruntzea burutik utzi. Dolute othe zaiote goroztik? Ez, ezen beñhi emendatur joan dire gurechitinoak. Orduko trufatzairetarik pangotara bathaaturik egungo egunean.

Memozortzigarren Kapituluia

Oraino
benbeit girichtino berri Konbrangen ~~Vegun~~ guchtoak.

1854 garren withean Josepen lagun tipiak noiz-nahi etchean nituen. Eram gabe doa katichima irakusten ari nitziotela arte guzietan. Housirik askitsu bayakitela eta deusek etzituela gehiago lotatzeko lau bathariatu nituen egun bator. Hola dei girichtino banituen Konbrangen. Kozameko girichtinoek « N. D. de la Délivrance » zuten gerizatzaile; Konbrangekoeri « Ama Pekatuak Gabekoa » hautatu nituen.

Withearen ondarrerat herri guxia bkoz aldaratu zen. Hango jendea ez bada arras buhamiak bezala harat eta kunat ibilki denetarik, ez da ere bethi toki berean egoten. Noizetik noizera toki aldaratzea maite du, estakuru guly. Etche bat erre dadiela herri batean, maizko ager dadiela eritasuna, etsaiek herriko norbeit preso ereman dezatela, herrietarrak lotsatuko dire eta, hango jaunkoak ez dituztela gehiago alde, berri norapeit joko dute berehala. Sorgintza bat bat erratea aski du holakoetan. Toki berria ere harek hartatzeko bere jaunkoekin mila chiminokeria ibili ondoan. Sorgintza ez ditake sorgintza ez balote orori hitzmaten toki berria hiri ona ukharen dutela eta luze biziko! Eta korrengatik toki berri hortarik ere laster aldaratu behar bada, nikor ez da menturatuko sorgintzari erraterat gexute bat bairik ez dela!

Konbrangetarriak hirur anuwiki edo kilometra urru. nago joan ziren. Pongatetik kurbittchago ziren hola. Etcholak egin arte, lo kampan egiten zuten. Nola ez bainuen hirur langile bairik eskuko, ez nintaker ni has lanean. Salbaiekin hitzartu nintzen beraz, behin Konbrangeko etchean egonen nintzela, orok berean etcholak egin arte: orduan lagunduko nindutela. Habeto bat egon nintzen beraz, bakharrak Konbrangen. Izandetan Josep ethortzen zitzauntan kaatik, meza sarinduko. Eta hitz dauzquet bazueta merezimendu, ezen hemen gaudi haurrik ez da oihanetan bakharrak aie menturatzen. Hain lotakorrak dire!

Izanda bator huts egin zautan. Hita arras eri, etzeyaken bakharrak utzi etchean. Bnaia zaharreneak lagundu zuen aitararen arthatzien. Ngam oraino paganora zen. Ez ditake asma zoin maite zuten elgar bi anaiek, Ngui bathariatuz geroztik bereziki. Bethi kalapita zuten halera etchean,

Josepek Ngam bildu nahi egiatzko sinhestearen urha-
tsetarat, Ngametik Josep lehengoetararik itzularazi behar!
Bigeak aita sendatzea nahi zuten karatik. Josep othortzean
ari zen goizetik arratserat, Ngam bere jainko faltsoan
chaminsterietan. Dotu bat ere egin zuen hunkak: aita sen-
datzen bazitzaion, jainko horeri eskainiko zotela
basa-idi, ahuntz, edo urde bat! Ez ditake jainkoeri es-
kaintza handiagorik egin.

Josepek aldi jainkoari hitzeman zion astean hirur barur
eginen zituela eta meza saindua entzuten, barur eginen
zuen hirur egunetan.

Sam etxean kobekituz kalere. Josep etxerri zitzaion
beraz bilha, nek aita aise bilduko zuela eta bathaiatuko.
Joan nintzen. Pulkarrak zituen hartuak lamak. Bere-
hala odol-edaleak eman niozkan eta mina arindu. Send-
zen yembeit egunen buruko. Sendatzen hasi orduko
hitzeman zautan katichima ikasiko zuela ... eta hitza
atchiki zuen.

Ngam ez ginuen aise bildu. Debruak etxuen nikundik
nahi gizon garze suhar hori konberti zadin. Josepek
bertz egin ahalak egiten zituen segurki, bainan Ngametik
etxion amor eman nahi: «Ber erranen ditak orok ?
Hi nausitu hitzautala?» — «Ez nek ni nausituko, bai-
nan jainkoa.»

Akenezan erori zen Ngam: «pai grichtinotuke nauk,
andia mailea. Aspaldi sinhesten kindutan, bainan
ez nikan amor ematen akal! Egun eta egun berean
joanen nauk aita Dourisbourean janat, argi nezan!»

Etxerri zitzaion eta bathaiatu nuen, ... eta gero-
chago ikusiko durque zer grichtino ona egin duen segurki.
Bathaioko egunear huna zer aithortu zauten: «Eri
zinuelarik aita, debruari agintza batzu egin niozkan,
bainan badakit Josepen othortzek sendatu zutela aita eta
ez nere agintzek! Ez ditut beraz atchiki ez atchikako, nahi
duenak nahi duena erranik ere: Jainkoak lagunduko
nau kemendik goite!» Aita semeak egun berean
bathaiatu nituen. Aita Combek ber-berak egin zuen
laman aitatchigoa.

Urthe berean bertze kamarbat garze bathaiatu nituen
oraino. Kandituz zoakidan arthaldia: debrua kechatu
zen. Eta amarru guziak haditu! Koxameko grichtino
berueri bufak eginarazten bariozkaten guzi, Kontraz-
lotsarazterat lchiatu zen, ette zoroenak kedatuz; goiz
edo berant grichtino berriak gure esklabo izanen
zirela; grichtinosen arimak jainkoari saltzen gintuela
tratu hortarik behar ginuen dirua atteratzeko; grichtinok
etxirela hauru exkontzerat. Egun exkont? katichima
ikasten zabilzanetarik batak berehala ukho egin zauten
hortako eta ez dut bospasei urtheren buruan barioz
berretz bildu. Egun sinhestia da zoroheria horiet eta hola-
tuko bertze batzuek zer traba egin doten sinhestearen
kedatzen ibili den misionest gaichoari!

Yembeit illabete lehentchago, jakin eregabe sek-
lako mrisikuan izatuak ginen. Buna nola jakindu nuen.

Rongaotar bat Kontrangerat ethorri zen beraz egun batzuz. Harat eta hurat ibili ondoan, nere etxean sartu zen azkeneko. Ongi ethorri hobereana egirik eta etheko irrisa janarazirik, hemen ohi den bezala, arno chorta bat eman nion edaterat. Eamek horuek oro ikusiak zituen bere etchetik. Pasa-tsean berean ikusterat ethorri zitzauntan: «Ker begilante ona egin duzue Rongaotarrari?» — «Hala egiten dut orori» — «Merezi ote zuen? Duela zenbeit dembera bada-kipu zer erran dautan ehri horuek? Eia nahi dutan zure etchearen arrotzen lagundu.... zu lehenik hil-eta? Hste churuarenak eta beltcharenak erran niozkan eta buru muinetan barna sartu urrikari nuela lan horri lothuko zena! Horra nor zinuuen ethean!» Dikaramuncan argiko berritz ethean nuen lam: «Htzo soberackko mintzatu nintzen, Kita! Iriskua joana demaz geroz, nihori etzozula deus bada-kizulakorik viakusterat eman. Neretzat samur litazke Rongaotar guziak, eta zut etzi-nezake deus irabaz!»

Pai, iriskua joana zen, debruak baino indar gehiago baitu Jainkoak! Egun gaichtoen ikusterat ginoazin haatik Kontrangen. Min egiten daut orhoitzoak berak. Bainan Jainkoak behi badaki zer ari den....

Ordu arte Koxamen eta Kontrangen bardiñtu joazin oro. Ez kan eta ez hemen etzen oraino kairintz girichtino. Kienak haatik, hoberean-hoberenatarik. Paganoek berek etzaukuten gehiago hain begi tyarrez behatzen eta iduri zuen laster uzta eder bat bitduko ginuela. Jainkoak etzuen, hala nahi: Koxamek oraino aintzinat egin bazuen, Kontrang kein ber-berean egon zen. Kuna zertake. Haste hetan Koxamen etzen hil ez girichtinorik ez katichiman yphiltzanetarik: gehiago dena, Koxamen uzta ederrak izan zituzten eta aintzimeko gosetsearen ondotik asean eta behean birtzehoak selauruetan sartu zuten. Saibaientzat frogaz zen Jainkoak gain-gainetik laguntzen zituela. Eta Kontrangen? Can aldiz hirur urtherik barnean zortzi girichtino garze hilik, oro harritu eta lotsatu ziren! Lotzateko keriozkoak izate ziren egiazte! Beha. Neskatcha^{bat} sudurretik odol-hustu zen ohar gabean: bertze bat suge tyar baten ausikitik pozoinatu: lau muthiko ezin-erazneko gaitz batek jo: Joseph ahaide bat betbelako hertzetako min batek ereman: eta azkenik Joseph gaichoa buru-muinetako gaitz erhautsi! Eta dembera hortan herriko pagano garze guzietan bat bakharra ez eritu!

Nere zortzi girichtinoak sentimendu ederrenetan hil ziren eta use guziak badituz zeruaren erdi-erdian direla. Bainan debrua etzagon lo, eta kairintz pagano dokakabeeri badakizue zer sartu zioten buruan? Patheroak hilarazi zituela nere zortzi garzeak, ... bertze guziak hilaraziko zituen bezala. Hise asmatzen dituzte ondorioak .... katichimaren ikasten abiatuak nituen guziak gelditu zitzauzkitan bat bertzearey ondotik! Pate edorki gasta zebraon haatik bere lana! Sinhestea bazuen jada eta laster bathaiatzekoa zen. Lotsaturik,

urrundu zitzautean. Behin bidan atchamarik, bi
 begien artean galdetu nion zer zituen posteta horiek.
 «Aita, lotsa naiz katichimarat ibiltzako, pendek erraten
 dutenaren gatik! Gerochago emendatzen, berrietz itzu-
 liko nitzaitez...» — «Gerochago! Gerochago!...» Eta badakit
 gerochago biziko hauzen? » kirtzi egun gabe betbetan
 hila zen! Dohakabea...
 ber bihotz minak with hartan! Etche ederra bururatuche
 orduko turrean! Debrua egundaino bezen nausi orotan!
 Eta bihotz mina gehiago emendatzen zautan horiek oro
 nere tekatuen gatik zirela! Koramen urta gero ta ederrag,
 Kontrangen uztaiek batere! Hango apleza jainkoak
 laguntzen, saindu bat zelakotz! Hemengoari begiartzulzen
 dlar bere tekatuen gatik! Egundainoko Cain eta Abel,
 ichlorioa! Nik ere othoitz egin banu kartsu ki mendiaron
 gainean, jainkoak ez othe zituen nere grichtino gai-
 choak koramekoak bezen ongi zainduko? Ai, jainko
 On eta Maitea, urrikal yakipit! Eta etzazu, nere ezdu-
 tabunaren gatik, Jesu-Kristok berak erosi duen
 artkaldea galtzerat utzi!...

Memeretzigarren Kapituluua

Josepen eritasuna eta heriotzea.

Cheketasun batzu zor dauzkizuet Josep on eta maite haren heriotzeaz. Egia erraton dauzuet: Josep izan ez banu, ez dakit nola jataren nituen hainbortze eta hainbertze bihotzmin! Oren ilhun eta gaiehoetan harek azkaritu nau segurki kametka aldiz! «Jainko Ona, hūnek bederen maite zaitu egizki, eta ni nitzais lehenik mintzatu kutaz, nik erran diot lehenik zoin Ona zaren!» Behin uste izan nuen charran-pinak edo bertze holako gaitz batek ereman behar zaitala. Bere autaren etchean zagon oraino eta hango kalapitarekin etzuen onik. Bezkarrean harturik nere etcherat ekharri nuen eta noronok arhatu. Eri eglia-gorik ez dut nere demboran ikusi: min guziak jaun-koari eskaintzen niozkan. Sendatu zen demboraren buruan, bainan begi bat galdurik, eta berritz itzuli zen bere etcherat. Irriwa horitzzen hasten den saiointone zen. Landan iragaiten dituzte orduko gauak salbaiek, basurde, orkatz eta gaineratekoen zain. Samek Josep igorri zuen bere landerat. Aste guzia han iragaiten zuen hauriak, bainan larunbatetan, urta jaunkoaren gomendia utzirik, bethi herrirat itzuliho zen, gaua jautsi orduko, igandex ez huts egiteko. Igande batez mezatik lekora landerat itzuli zen Josep, chuchen chuchena. Betlak hala manatua zion. Igande arratsalde hartan nik ere egiteko zerbeit banuen oihanear. Lamen landan gairi joan nintzen. Josep ur hegian ikusirik, ichel-ichela hurbildu nitzaien.

—«Errak, Josep? Hola uruntzen dituk choriak irri-satik?»

Burua altchatu zuen eta nigar batzu ikusi niozkan begietan. «Ber duk nigar egiteko, haurra?» — «Bota, ez dakit ateginez ala zertaz ari naizen nigarrez: baina guzia xoriun handi batez bethea dut bethi! Nere othortzen artetik gogoan nabilkan gozjean nere bihotzerat jautsi dela Jainkoa. Kurra hain ona, ni bezalako doha-kabe baten ganat ethortzeak eginarazten daut nigar! Eta ez dakit nigar horiek jauzi zaurkidan Jainkoa hoira ona delakotz, ala ni hoira gaiehoen naizelakotz! Zuk erradazu hori, Aita? Nik baimo gehiago, milaka gehiago bada-kiizu holako zeretan!»

barmatzen ahal duzue zer atsegin gozoa eman zauteadan
 holako elheek! Har detsi non berehala: «Haurra, bethi
 mantazak ongi Jainkoa, eta hira bhotza atchikak aski
 garbi egun guzuz, Mahain Jaundurak kurbeltzeko, eta orduan
 Jesusak berak irakurtzeko daik hira nigarnak zerutikakoak
 direla. Berutikakoak,.... beraz atseginaz, koak, nahiz oraino
 hira bekaturen gatik eginen ditukan! Munduko atseginak
 bere othortz artetan, Josep...» — «Egun guzuz egiten dut:
 etzautut ahanzlen ahal, Aita! Ez, othe dautazu zuk eman
 bhotzeko zoriön guzia? Duela zenbeit egun ibitia dut
 doidoia gogoan zer eginen nukan. Frantziatik ez bali-
 zautzu gehiago heldu...» — «ker eginen huke?» —
 «ker eginen nukan? Ori, bigen lana. Digentzat aski
 handi litakon landa bat neronek erabiliko nuke!», tira-
 balde hura laster joan zitzauntan segurki holako elheetan.
 Aritseko othortza erratean, oraino eta oraino nere haur
 gaichoa heldu zitzauntan gogorat. Bai, egiazki Jainkoa ona
 da, eta misionestari minarekin batean badaki ez bizi-
 koaren naseiki egortzen!

Josepen charrañpinatik sendotzeak atsegin handia
 egina zautan. Ondikotz, etzautan uraun atseginak:
 haurra bi egunik barnean hil zitzauntan handik las-
 ter. Etcheke teiltatuaren erreberitzen buru-has arizantik,
 eguzki kolpe batek atcheman zuen. Sakramendu guzrak
 hartu zituen, bainan ez dakit ezagutzarik bazuen. De-
 harrik bizpahiru egun lehenago Mahain Jaundurak kurb-
 bildua baitzen kartsutasun handienarekin! Nere beso-
 etan hil zen, bathaioke egunean emana non gurutzefika
 pollet bat eskuan eta hari musuka. Norberiek memento
 batez hari gurutzefika horren khentzerat bezala egink
 oraino gehiago tinkatu zuen Josepek eta orpu bat egin. Eza-
 gutra zerbeit bazukeen beraz oraino.

Bethorteko othe dautzuet haur gaichoak bethikotz begiak
 hetsi zituelarik, nigarrez hasi nintzela gochoki? Hasi eta
 luzer arizan! Nere haurra zen, alabainan. Eta nolako
 haurra! Minaren minarekin, hilari oihuka ari ni-
 tzarion: «Josep gaicho-gaichoa zoriönaren bilha joan
 haiz jaunkoaren alderat, hi, eta ni hemen nauk oraino
 bhotzmin eta nigarren erdian! Dudarik gabe, ez nauk
 aski garbi zerurat ariatzeko hi bezala! Bi, ez nezakala
 ahasitzi zeru eder hortan! Eskergabetasuna ez duk haizu
 zeruan! Bainan bazakiat hi ez haiz eskergabe izanen.
 Jada lurrean ez kentzen hala!»

Neronek garbitu nuen gorputza: soineko hoterenak
 eman niozkan eta azken miñu bat kopetan pausatue.
 Neri beha zauden oro, begiak zabalik. Pati aditu
 niozkan juduaren elheak: «Beha zoin maite zuen!»
 Hainitz nigar egin zuen lamek ere, bainan anaiak ukhan
 zuen halbre bhotzminik handiena. Badakizue bi anaiak
 zoin atchikak ziren elgarri! Ngam girichtinotuz gerortik
 erran ditake atchikimendu horrek etzuela mugarik.
 Hemengo salbaietan ohikuntza hau bada:
 etcheke norbeit hiltzen delarik, orok behar dute beren

burua ederki zafatu. Gazteek guzuz ez dute neurririk
 hasten direlarik: beren buruari kanibet ukaldika
 ariko dire, jitar bati buruarekin kaskaka, hilari
 beren atchikimendua frogatzeko. Oro beldur ziren
 Josepen anaiak bere burua phorroška zezan. Hau
 zeren beldur ziren oharirik, hilaren aintzinean
 oihuka hasi zitzaionten. Ez dituzte ongi ezagu-
 tzen girichtinoak. Nik ez dut uste duzen chade-
 rik. Gizonak hil balautelandaia, ezpata hartuko
 nuen hobendunaren jotzeko, bainan Jainko Onak
 hartu daut. Berea zuen! Bertzalde hil da Josep,
 bainan ez dut arras galdu, berriy ikusiko dut
 egun batez. Horra zertako ez dutan, pagano nin-
 tzelarik bezala, bururik galduko!»

Hutcha eder balean sarturik, beharamunean
 ehortzi ginuen Josep. Ez nintzen kantuz pan elizatez
 bainan nigarrez. Huna hobiaren gainean ederki
 lantharazi nituen hitzak:

Hic jacet Joseph Ngui,
 Primitiae Ecclesiae Sedana....

Non sumus sicut ceteri qui spem non habent:
 In Jesu, dona ei requiem...

Hemen ehortzia da Josep Ngui,
 Sedango elizadiko lehen girichtinoa.
 Bainan gu ez gare esperantzarik ez dutenak bezala:
 Jesus ezia, emozu bethiereko bakea...

Geroztik Kontrangetarrek beren herria tokiz
 aldaratu dute berriy, eta orai Josepen kobia etche-
 tarik wirun da. Pasa-abereak behar jaten ari
 zaizko noiz-nahi gainean: choriak kantuz ari dire
 aldeko zukaitzetan. Bere Josep marea bakharrak da. Pa-
 kharrak, hilak phiztu arte...

Hogoigarren kapitulua.

Andri Ngam. — Debruak egiten diozkan tzarkeriak.

Josep hil-eta laster, Andri Ngam goiz batez ethorri zitzauntan etcherat. Choria bezen alegera zen. Galdetu nion zertako. — « Gau huntan Josep baitut! » — « Ber derasak, haurra? » — « Egia baizik ez, Aita! Josep zerutik zen. Oi, zoin ederra den orai! Urrundik oihu egin dautanean, nahiko nuen harat ganat pan, baiman ez nuntaken aira. Orduan hura jautsi da nere ganat eta badakizu zer fidatu dautan? Ez dela zeruko zorionaren parerik, eta nik ere egin-ahalak egin behar ditudala har sartzeko egun batez. Horiek erran-eta berritz goiti abiatu denean, oraino nahiko nuen atchiki: delabaldan, ezen berehala oihu egin daut urteko, urteko, turuko histura berritz loth litzaiakela, bertzenaz. Kitzeman daut haatik ethorniko dela oraino. Orduan alzarri naiz eta nere atsegina egin gehiago neretzat atchikiz ethorri nitzaitezue hoin goizik! » Eta amets edor horrek geroztik etzian Andriren Josep ahantzterat urten: baiman ethuntzeko orde, alograntziar, bethatzen zozkam bihotze eta begitartera.

Guzien gatik etzen hori amets bat baizik: Jainkoak igorria segurki, baiman amets bat kalere. Idokera-chago ~~perduta~~ erranen deutzat haatik bertze zerbeit Andriren gertatua eta batere ametsa ez dena. Hori baimo lehen, hitz bat debruak noiz nahi salbaiari egiten diozkatzen tzarkeria batzuez.

Europar ez da naiz ikusten norbeit debruak hartua eta nihorik ez du aise inkesten debrua gorphutz batez jabetu dela. Eta ez naiz bakharririk mintze gizon buru gaichte batzuez, argia bera ikusi nahi ez duten batzuez. Holakok bereen urguluan oro ukatzzen dituzte. Oro, Liburu Sanidue-tako erakaspenak barne! Hori etzaut batere karrigarri-tako karrigarri dena hau da: girichtino onetan ere badirela sobera dudatzen dutenak! Pichtan da elizak zerbeit fin-katu arte, har edo utz dezakegula zerbeit, bekaturik gabe. Ez da haatik aixerat hartu edo utzi behar. Elizak baditu othoitze berezi batze debruaren gorphutzetarik athera-arazteko. Froga da hori, debruak jabe ditakela beraz gorphutzuez: zoroheria da ukatzee. Ukatzzen dutenek ueste othe dute Eliza baimo jakintsun eta zuhurrago direla? Pavaian aithortuko othe dautzet? Gite edo aski neroni kantarik uzana naiz, eta salbaiatarat ethorri

nintzalarik, norbeitik erraten zautanean nunbeit itzal bat ikusi zuela edo oihu itausi bat aditu, irri egiten nion. Bester ohartu nintzen nere sinheste-eskaskak behar gabe harritzen zituela salbauak eta ritarik urruntzen. Ondutik, irri egiteko orde, ahal nuen bezala argituzerat behiatzen nintzen, eta bat edo bertze ethortzen zautanean arima hernatu edo bertze holako ichtorio zerbeitekin, zerua jifer-nua eta purgatorioa zer diren erraten nion lehen-lehenik. — « Berima zerurat, jifer-nurat edo purgatoriorat baizik ez ditakeenaz geroz joan, ez ditake han baizik kausi, eta beraz yuk erraten dautaruna egia bada, debrua deabila kor! » Hola, emeki-emeki, kasko barnean zituztoman chuchen-tzen ari niozkaten, behinere arras kontra egin gabe. Ez othe zautan kori manatzen zukuartzak berak?

Nere baitan ametsak eta amets kutsak zituztela mindagon haatik oraino. Gerochago, hainbertzek eta hainbertzek bethi gauza berak errepikatzearekin, duda bat ethorri zituztutan .... eta azkenean sinheste duk nik ere, kein batean. Berria ez ditake uka, alabainan. Nahi duenak nahi duena erran dezala, bainan orai zinez eta zinez hau bederen sinhesten dut: debrua salbairen ondolik deabitala jangotan. Tschentan da buruan gaichoeri tartu nahi tioketela, hil-eta gure arima burrean gelditzen dela, zeruko zoruona eta jifer-nuko zorigaitza ezagut ez detzaten ....

Gutiz gehienetan, norbeit hiltzerat doalarik edo hil-eta laster ariko da debrua lanean. Eteke ondoan edo kobetik hurbil zer-nahi harribots latzgarri aditzen da lehenik; zero, ethe batzu. Itzal batzu ere agertzen dire artetan. Itzal horiek hilaren trakatsukoak dire, eta hura bezala-bezala mintzo. Oraino hilik ez den ethe baten ondoan kusten edo aditzen badire horiek, froga da ethe kartarik laster norbeit hilen dela .... eta hala gertatzen da bethi! Blabainan debrua ez othe dezake ikus eta ezagut norbeitik gordea deraukan gaitza, eta mirikuak bezen ongi finka heriotza ekharri behar duela nahi-ta ez gaitz horrek? Funtzean, segurki eta segurki gexurteak ez diren gizon batzuek holakoak finkatu dauzkitet: ez dezaket gehiago duda. Ez, ez dezaket duda! Gerla egin diote debrua Hemur eta Ngami: gerla, bertze ghirichtino berri frango eta frangori: gerla, gure zerbitzarietarik zenbeiti, ... salbaiek erranak bezen begi eta beharrez frogatu nahi izan dituztalakotz, sinheste nahi etziztelarik bizkitartean.

Bainan ez othe nairz terratu eta horietaz soberackho mintzatu? Dena dela, funa Anderi zer gertatu zitzaion, berak erran dautan bezala.

Josep hil ondoan, irrira horitzean, Sam bere landan zen egun batez. Egun guzti lanean arizan-eta, ilhuntzean Andre abiatu zen autaren ganat, gauaz abere gaichtoan zautzen laguntzeko. Bainan korra nun aita buruz-buru egiten duen lidean: « Gauaz ez duru beraz landan egon gogo, aita? Jurekin egoteagatik heldu nintzen, bada, ni » — « Nahi duenak eguner dit landan lo: Samik ez ditik

berritz han ikusiko!» — «Hertako?» — «Debruak arras izitu bainaik!» — «Debruak izitu? Uste nuen bertotz gehiagoko aita nuela! Funtsean: ez da zaintzale^{en} beharrik gure landan: zu, zoazi etcherat, ni egonen naiz landan... eta ederki te eginen ifernuko debru guzian zatik. Pekar arte beraz, aita». Orduan Sam izuli zen etcherat eta Andre joan landarat.

Landaren ordian baxen etchola bat, ichtapa bat edo biga gora ombor pikatu batzuek airean zerakutena. Han egiten zuen te zaintzaleak. Nikorat mugitu gale, tando guzia begien aintzanean da, eta abere gaichtoak oihu batez urrunt ditazke. Erran behar dauquet kimen gaindi ez dutala ezagutzem gizonik Andre baino gutiago zerbeitik lotsatuko zuenik. Gurichtinotuz geroztik bereziki, ez daki izitzea zer den. Etcholan sartu zelarik, iguzkia jada mendi gibelean gordechea zen, ikhuna heldu. Pipa baten erretzecho, suaren phizten hasi zenecho, koma nun harrabots batzu aditzen dituen azpiko aldean: «Eo, aitak egia erran zaitak! Baina, debrutte, ago nik su hau phiztu arte, eta ikusterat ethorriko nitzaik telora hortaraino! Ago!» Han bertzenarekin bertze harrabots batzu, norbeit goitika hasten balitz bezala! «Loberackto jan duk naski, te? Baurian irri aski, kola! Har dezagun gurutzefika esku batean, arrotorioa bertzean... eta goazen etxaiaren ganat!» Eta orduan jausten da zurrubian Larra. Jautsi denean, harrabotsa gibeletik arizau: itzultzen da. Baurian harrabotsak ere ingurua egin du, eta lauzpaborts aldez oraino entzuten du, lehi gibeletik! «Norbeit ikus banega, makikaldi batez kalitzeko, bainan kumak du agertu nahi! Othort bat egin dezagun beraz, ikusteko. Ikasak beraz, madarikatua, nik ez dutala jautko Ona baitan baizik fidatu eta finkatu nahi: hiri bathaioko egunean ukho egin dauat bephikotz! Gorti egizak, nahi baduk, hie barne guzia: nik nera othortza egin gogo diat lehenik, eta te, gero». Hortan ichtidu ziren goitikoak, eta Andre lokharitu zen, deubik aditu ez balu bezala, eta te egin ederki argiraino....

Koigoitabatgarren Kapituluua

Igandea nola atchikitzen duten solbaik. - Misioñestox indarra.

Nik ez dut aski buru ona egiazko liburu baten egiteko, liburu batean oro cheke-cheheki erran behar baitire. Larrienez ere orhoitzea zerbeit bazcut. Huna Josep hil-eta laster neroniri gertatu zitzauntan zerbeit. Hortarik ikusiko dezue girichtino berriek nola atchikitzen gaukuten igandea.

Pa girichtino berri ortzirale batez joan ziren, egun baten bidetan, norbeiten skusterat: bikaramunean itzultereko chedea zuten. Bainan egitekoek usta baino dembora gehiago harturik, larumbat aratsak kan berean atcheman zituen. Ber egun? Eanean ziren segurki.

«Bekar igandea, eta bita karasko!» eta aroa galerratu batetik, goizalderat baizik iChargirik ez, bertzetik! Hau lana! Galere igandearen atchikitzea oro baino tehenago dela, bidetari lothu ziren zanpa-zanpa. Euria haki zitzaionten bidetan, ilhuna loditu bideteka tzarrentetan, bainan chusok etzitzen lotzatu .... eta bikaramun goizean, meza hasten, eta kaperan sartzen zitzauzhun, lehertuak, Larruraino bustiak! Ez othe da hori ongi? Ongi baino hobeki? Nere girichtinoeri ez noten gorde hala zela. Bainan ez du balio zerbeit ongi dela erratea, beharrean bertze hainbertze ez egitekotz!

Indoko larumbat batez, Frohaiserat joana nintzen beraz, eta berdier lagun. Beratsoko sartzeko chedea ginuen. Bainan ikaragarritzko euriak hasi zituen eta berehala handitu ziren erreka gurpiak. Gehiago dena, embata tzar batek jukaitzak errotik atxeratu zituen oihanean. Pohaien egonez, bikaramunean gure mezak ematen ahalko ginen segurki. Bainan zer erranen zuten Kontrango girichtinoek? Berarik bigek doidea kolako bidetza egina meza sanduaren entzuteko, misioñestak gutiago egin behar othe du entzunarazteko? Zitzauiak ardiak baino alferriago izan behar othe du? Ni bederan Kontrangerat joanen nintzela egin nuen ik bita berdier, zure osasunarekin etzaitzela bidetari loth, zu, euriak euriari: gaude beraz, hemen, ni joanen naiz. Dembora eder bat arte beraz, eta jainkoak atchik gaitzala!»

Etchetik atxeratu eta chun urhatsen buruko, euria bera

bezen bustia nintzen. Orduan ez nintzen haatik orai bezen ahul eta lotsakor. Mairiak zer ziren ez nakién oraino ez-eta bere buruari amor ematea. Mirikuek erakutsi dautet geroztik zer den hori. Sal-bauk ez dakite beren buruari amor ematen, ez dakite arkatzea zer den, eta bizkitartean munduan ez da mirikurik osagarri gehiago duenik! Eran ditake ni ere sal-baushoa nintzela bederen, orduan. Goizeko zortzietarik arratsaldeko hirurak arte euriarik etzen gelditu. Hain chuchen egun hartan, arinago ipaitako, soinean ez nuen atkorra bat eta galtza labur batzu baizik! Choria bezen alegera nindoa kalere nere bidan, bainan debruari gaitzeta zitzaion nere abgantzia eta laster sar-arazi zautan! Ordu arte ez nuen erreka behar batzu baizik atcheman eta aski ase iragan nituen ..., gerriraino sarturik bederen. Huna haatik bat gothorragoa. Urak burumban zoazin jada. Zer egun? Hain chuchen beherachago zuhartz bat kusden dut errolik atkeratua eta, luze-luzea etzana, nahiko zubia egiten dautana, Itxara gorrian nere erreka erba hartan iragaiten dut ..., eta bertz alderat jauzi egiten, salbu! Salbu? Baduk kobarik. Kangoa abar batek trabatzen daut arean eta, lehorrerat erortzeko orde, erortzen naiz urerat. Beharrik ez nuen lehoraino baizik, eta laster atkeratu nintzen. Bustiarena deusek etzen izanen, abar lyar harek zarratza bat egun ez balaut zangoan! Eta zorigaitzaren zorigaitza! Oskan gurja odol-edalaz behka baitzen, ireltu ninduten. Zer arratsaldea! Bainan oro ahantzi nituen Liharamunexan, kafera behetzen ikusi nuelarik ....

Handik laster huna zer gertatu zen. Frogatuko dautze zer indarra zuten jada misionestek. Aspaldi zuen nihorik etzaukula gehiago atherik sudurrerat husten: aspaldi, nihor etzela gehiago gu ikuririk ihes abiatzen. Degutarte ona egiten zaukuten orok, eta aski maita zuten gurekin hartaz eta huntaz mintzatzea. Kangoak ginen, hots, eta emeki-emeki buruan emana zuten hezen onaren ondolik baizik ez ginabiltzala. Hainoitzek nahiago zaukuten, etchekoeri baino, guri zer-nahi fidatu. Di herri gerlan has zitela, misionesta hartuko zuten ararteko eta haren erranerat eroriko ziren berehala batzu eta berzeak. Eta ez gintuzten ararteko bezala nahi bakharrik hauzo-hauzoko herriek: bainan urrunenekoek ere deitzen gintuzten noiz-nahi. Deitzen gintuztenak guk ez gintuen behi ezagutzen, bainan hek nunbeitik bazakiten nor ginen, eta deulik ez ginuela zuzenaren kontua egunen.

Deraz Rode deitue herria gerlan zen Kontrangetarrekin. Portz gizon preso hartu ziozkaten Kontrangetarrek Rodetarreni. Portz lohakabe horiek herriko-etehean ziren, ongi estekatuak. Espaldiko auzia zuten bi herriek, eta, hastean Rodetarrek nausturik, zer-nahi gaitzki egina zioten Kontrangetarreni. Ez da behi Phagko eta hauk edorki mendekatu ziren, delako sei gizonen

bizkarrean. Eta horra nuz sei Rodetar hauk othoizten nauten, Rodetat joanik, heyen herritarreri erran dezaden ez diton sobera tema eta lehenbaithean eros detzaten.

Padra, egin sinhetzia da bi herri gerlan direlarik, batiko edo bertze ko norbeit etzaiari bakearen eskaintzerat joan dela. Jere gutiago joanen baita niker, haron gizonak preso dauzkane! Beldotcha otsoaren ganat joatea da: mandataria taster prebendegian sar ezakete!

Deraz, Rodetarrek mandatu hortaz kargatu nindutelarik, aditu zituzten guziak irri karkaraz hasi zitzaizkoten. Bainan nik baietz joanen nintzela segurki inhardetu nitelarik, aditzaile guziak alde guztetarik hasi zaurkidan ez nuela kolakorik egin behar eta ez nuela kolakorik egin behar, joatea bezen segura nuela han kiltzea. — « Bainan erradazue, adichkideak, nunbeitik kolako mandatu batz kontrangerat heldu banintz, norik nahi lute niri gairkurik egin? » — « Li, kemen nikork! Bainan guk ezagutzen zaitzue, keta! Rodetarrek aldi, etzaituzte ezagutzen eta ez dauzute begitarte onik eginen, segur! Segur, gero! » — « Ikusiko dugu! Ikusiko dugu! Rodetarrek zuek bezen ongi bada-kite misionestak ez direla alderdikari, bainan bai ororen adichkide. Joanen nitzaioeta beraz eta fida naiz ez dautedala zuek baino gairki gehiago eginen! Ondoko egunetan orok eskorrak bikurtako dauzkidatzue, lurkate hori eginik! »

Joan nintzen. Rodetarrek sekulako begitartea egin zautedan, heyen lei altabunean kola fidatu nintzela kotz. Han iragan nituen bi egunak presta gorrian iragan gintuen, etchetik etcherat, arno berri pastatzan eta irrisa jaten! Herriko etchean egin niton nere mandatura, eta nik galdetu guziak berehala onhartu zituzten. Bi herriak bakea egin zuten: bakea, bezen onetan.

Portze behin, gure etheko Anamitaketa haurgo herrietar batzue ziren samurtu. Uste dut gure Anamitek zuzena alde zutela. Bainan itchura guziak kontra zituzten. Salbaiek aras begi gaichtoz behatzen zuten heyen kandi-nahi eta iduriari. Batzue eta bertzeek arartekotzat hautaturik, adichkideku nituen egundaino berala.

Huntaz balia, nahi duzue zerbeit beharri chilarat sala dezazuedan? Salbaiek Anamitak batera ez dituzte maite, eta buru hortarik zerbeit ikusirik gaude segurki geroni. Banharra, bertze salbaia guziak berala da: ez dezake ikus goraskotik behatzen diona. Eta aldi Anamita, bere herrian ostikatu delakotz, Kamporat ordoko kantzen! Eater zer-nahi badela iduritzen zaito! Bannamek aphezrek berek aise balukete itzal hori: horra zertako ez diren gu bezen begi oner ikusiak kemen gaindi. Sobera manatu nahi dute. Padrie haatik, berehala errateko, huts hortan egundaino erori ez direnak: keta do hautarik da segurki eta segurki. Bainan bertze errepikatzeke, bana bertze Banharra maketago ditu misionest frantsesak. Beraz atchematen omen gaituzte....

Bere, eztabadetan, zenbeit aldiz gudua hasi eta ore
 zenbatetan ez naut arartekotzat hartu salbaiek! Ni
 bezala bertze Aita frantses frango. Paunian nikork ez
 du Aita Combedek bezenbat galds ukhan eskun eta
 ezkerretarik. Orok maita zuten, Noiz nahi beren lan-
 detar aino paiten zitzaizolen kusterat eta icklorio
 chakar erraterat, artean pipa gozo zenbeit errez...
 Bertze guziari partitu ondoan belharrik geldutzen bazi-
 tziarion! Eta orok elke beraz zuten mihiaren puntan:
 « Horra gure naubia! Gu guziak baino mitetan han-
 diago da, nahiz tipitu nahi luken! » Ez ditake beraz
 erran zoin ongi ikusia zen eta zex ongiak egin
 dituen hemen gairidi!

Mogotabgarren Kapituluia.

Debrua garbaitua.

Debruak etzaukun epherik ez bakerik urten. Huna zer asmatu zuen 1857 garrenean Kontrango elizadi berriaren suntsitzeko. Jada erran dautzuet zer sunhetea duten Panharrek « deng » delakoan, eta ez duze ahantzia urrundik norbeiten hiltzeko Cotherea dela hori. Pada, nere zerbitzarietarik bat gisa kortan, neskatcha baten heriotzeaz kargatu zuen sorgintzak. Konke, ring deitue herri batelakoa zen neskatcha. Kontrangoen eptoi batzuetan izanik, etcherat goalarik, bidelan ezagutu,ko gaitz batek hartu zuen neskatcha dokakabea eta etcherat gabe gorshutuz zen. Sorgintzak arroltze batzu hautsi zituen berehala eta hetan irakurtu nere zerbitzari delakoa zela hobendun.

Herbeit erran dezagun haatik, behenik, hobendunaren atchamateko moldeaz. Herbeit galdu dutenak joaten gaizko « 60-7000 », edo sorgintzari. Berlean errateko, sorgintza hainitz balenbada, ez da harbat sorgin. Bamarrretarik zortzestan sorgin edo sorgintzaren mintzatzerat doanak jada norbeut bade begietan, eta berehala hori uzendatzen dio. Deutik ez, baita gordaka ezin behar, herriko jende guzira deituko dute holako egunetako sorgin edo sorgintzaren etcherat. Berlean hau eskuan eta ezker ibitiko da nun zer adituko duen hobendun bezala hautatu gogo duenarentzat. Herri guziaren aintzinean mintzatzeko orna ethorri zaionean, « Gotpasei arroltze kolota, mahain baten gainean ezartzen ditu, bere gitako othoitz batzu gora-gora marmarikatzen, eta, arroltze bat bi erkien artean poliki harturik, orori irakusten. Orduan norbeitik galdetzen dio erran dezan nun bizi den hobenduna? Holako herrietan bizi da? Ede holakotan? Herri bakhotcharen izena aditzean, gure sorgin edo sorgintza hasten da indarka, arroltzea behertu nahi balu bezala... » eta ez da behertzen arroltzea, hobendunaren herria uzendatu diotelarik baxik! Damurik!

Herria ezagutu ondoan, hobendunaren etchea bitlatzen dute gisa berean. Gero, hobenduna beria. Eta futeko, brok sunhesten! Nihori etzazu gogoratuko ederki trufaz ari dela sorgina!

Beraz horra nola ikasi zuten Konhoringo salbaiek delako neskatcharen hilarazkoa nere zerbitzarietarik bat zela.

Mandatua izorri zautedan hobenduna berehala eman neyoten mendekatzeko... edo etsaituko ginela. Eanean nun...

tzeg eta lanean ginen etcheke guziak. Torroitzek min-
tzatuz geroztik, inguru guzietan nikork etzuen dudatzeg.
Eta, eruske gurean gatik, guk nolabai lagun bat, guziz
den gutxieneke kobenik etzuen lagun bat? Othortu egin
nuen lehenik Andredena Mariari, laguntzaren galde-
beteke. Bita berdiez nere ondoan nuen belhauriko. Gero
huna zer erran nioten mandatarieri: « Ehenkaulen
stzul garzte zuen herritarren ganat eta haucke errozue.
Dioten bezala gure Uok hobendun balinbada, ez duge
segurki barkatuko, eta emanen diotegu! Bainan ez da
dubik arierat egin behar kolakoetan: Konhoringer
guziak Kontrangerat datoyita beraz, sorgintzariekin ko-
lako egunez. Honek frogatzen badaut Uok egiazki
hobendun dela, arroltze behar den bezala hautirik
eta ez nahi duen bezala, berehala Konhoringerat ere-
manen duzue, nahi duzue naren hartaz egiteko ». Man-
datarieri iduritu zitzaionten ez nintzela garzki nintze eta
nere mandatuaren ereman zioten herritarrieri. Hautu onharte
zuten.

Balkura horren aintzineko ospasi egunetan ez duzue
aise asmatuko zer arizan nintzen? Sorginek bezala
arroltze hautu! Othortu behar dut lehenak ez nirela
erechki hautu ep. eta ere naski arras behar den moldetan.
Ez nahi in orain arroltze kolokoak hautatzen zituztela,
hautu-errekha goz dielakoty, onak baino kolokak. Bainan,
beharrak eragile handi baita, arroltze onen ere hautu
edarki behatu nintzen....

Bita berdiez lagun hartu nuen bilkurarat joitako. Jada
hiruetan hogobat lagun baxen herriko-etchean oro
lantza batzue eskuan eta epatak gerritik. Andre Ngam
eta Lam ere kan zaien, behar orduan gure laguntzako.
Ni mintzatu nintzen lehenik: « Uste duzue beraz Uok
nere zerbitzariak hilarazi duela Konhoringerko neska-
tcha gaicho kura? Nunda hori erran dautzuen sor-
gintza? Edo sorgina? Bat edo bertze barden zaut neri,
bainan detorkidala aintzinerat? » Eta nik uste bainan
sorgintza batekin behar nuela auzia trenkatu, alere
mote eta beltyaran bat kurbildu zitzaionten, tapa tapa.
Haren begi gaichtoa! — « Ha! ha! Hi haiz beraz Konho-
ringarren argitzaile eta gidaria? Hek dakizkake bertze
nikork ez dakizkanak? Kurbil hakit oraino gachago
eta nere aintzinean hautu hire arroltzeak! » Bainan
sorgina etzen naski fida: etzuen kurbildu nahi. Herri-
taren erranik etzadin lotza, bek ere kan zirela behar
orduan laguntzako, alde alderat ethorri zitzaionten. — « Ba-
dakik edarki arroltze hautu: nik ere bai. Nik eginen
dairkiat beraz galdeak egun. Arroltze bat hartu zuen
eskuan eta bere othortzak egin. Nik nere arroltzeak ez nioz-
kan agertu. Hasi nintzen galde eta galde. — « Nork hilarazi
dik delako nekatcha? Hala eritasunez hil duk? Usteago hake
norbetek hilarazi duela beraz? Saktak igorririk? Nungoa duk
hobenduna? Kontrangerkoa? Bitaren etchekoa duk? »

Nahi zuenaren egiterat utzi nuen sorgina eta bere arrol-
tze hautu zuten... nahi zuenaren. Eta orduan arkan galde

hau egin nion: «Nor duk bada, Ataren etxean hobendun? Ni Lederen?» Hkusi barintuzte orduan sorginaren zplimibekeriak ongi baino hobeki erakusteko, se gurki eta segurki nik ez niela hobenik! Behinere egiten ez dena, bere eski eskuina epkerrarekin lagundu zuen eta arroltzearen lehertzeko..... bainan elertu gabe: «Beha! Nere indar gurien gatik arroltzeak ez du hautsi nahi! Jotak ez du hobenik!» Jorroltze egin hautsi kura turrean ezarri zuen orduan, pausatuta eta hatsa hartu nahi balu bezala, bainan burua izul artean handik hartua nion nik eta besoaren puntan orori erakutsia, oihuka: «Brok ikusten duzue zuen sorginaren arroltze hau? Ez omen du hautsi nahi! Bainan hauts dadicela, hobere, sorgin hau ez bada tera gezurti handi eta porjornatzaile tyari bab baizirik!» Eta, Krak, arroltzea hautsi nuen orotan biktan eta purretan alde guzietarat ichuri egin jabanerako ukain batekin!

Sorgin zaharra zer ikharak hartu zuen eta oro nola eta nola harritu ziren! Eskuko choria ez nuen aralizerat utzi, eta prediku hau egin nioten Sedangetar gaiztari: «Edichkide maiteak, horra nori fidatzen gaizten zuen tealtabunearn! Horra norik eginarazten dautzuen horibertze gaizki! Bainan bertzerik era begietan ezarri nahi dautzuek egun: jauntto kunek eta hunen iduriko guziak deus ez dakitela.... zuek baino gehiago! Norbeit heriotze bategi kargatzen duclarik, nikork ez dezote ezat erran; ikusten ez direnak dire horiek! Bainan huna zer eginen dugun: Ngam nunbeit gordeko da, eta arroltze bat hautsi, zuen sorginak erraten badakute nun den, esklabo baten saria emanen diot berehala!»

Ngam joan zen lasterka eta herriaren bertze buruan hurrerat joan etche zahar batean gorde. Sorginak hautsi zuen arroltzea eta etche baten izena eman zautkun, iferruko lebre beltzaren kopatarekin. Konhoringo eta Kontrangeko gazte batzu joan ziren delako etcherat, bainan Ngamik han ez atxeman. Elkea galduak zauden salbaiak sorginari eta neri beha.

Nere zerbitzari gurien izenak bazakurkan sorginak. Bainan haueke etzakien: Uokt bazuela bertze izen bat: Klon. Etzen izen goiti bat baizik Uoh. Salbaiak othoiztu nituen beharriak oraino hobeki idet zitaten, eta beerritz sorginari hurbildu nitzaion: «Kure arroltze batek hobenduna nere etxean dela erran batu, eia orai bertze batek hobendun kore nor den salatako daukun?» Eta terro terro etcheko izen guziak eman nitukan sorginari, Uokren orde Klon erraney. Etzen hau aditzean, lanak skubi zituen eta Klon gizona zen ala emaitza galdeku zautkun. — «Jotki duk kure arroltzeari galdetzea», nion ichardetsi. Ute izate zuen seki berri zombelt nukela Klon... eta arroltzea etzen hautsi! Nik etcheko izen guziak eman eta arroltzea oro zen oraino. — «Horra beraz Konhoringar gaiztoak, Uoh hobendun da eta Klonek ez du hobenik. Eta bizkitartean Uoh eta Klon, Klon eta Uoh ez dire nere

etcheke bi zerbitzari: neskatza berak ditu bi izen horiek!
 Kontrangoen hori orok badakite. Nork funkatuko du
 ordaino sorgin hau ez dela gezurte bat? Hemendik goiti
 nork erronnen du beraz lokk niñor kitarazi duela?»

Nihork etzuen ahorek idaki. Eta horrengatik
 uste duzue jende gauekoek bere sorgin eta sorgintzak
 bazterrerat utzi dituztela? Ta...

Hortan utzi gintuzten haatik Konhoringarrek.
 Hori lotzeko ziren, alabarran? Bi, deliruaren amarrua!
 Eta zoin urrikaltzeko diren mentsan ematen zaij konak!

Hogoita hirugarren Kapituluia

Ita Combesen heriotza.

« Hil aintzinean bartz gizonen bathaiatzeko zoriona banu? Hamabartz, Laguni katichima puska bat ikasten ahal bariota, zoin gogotik eta gogotik kanta nezaker Nunc Dimittis! » Horra zer aditu diotan, behin baino gehiagotan, Ita Combes maizari. Jainkoak aditu zituen haren othoitz saminak. Eta handizki aditu oraino! Beruizat chuchen-chuchena igorri zituen hainbertze haur aipatu gabe, eri zirelarik bathaiatu zituen bi aitaso chahar eta onex bertzalde, hogoita hamalau lagun bazituen bathaiatuak, eta hogoita hamalauak grichtino onak ziren. Horren gainerat katichima ikasten bazabilizkion hogoita hirur ikasle larri, eta segurki hauk ere gei onak iduri zuten. Baroak en beraz bakan. Eta Jainkoak, ongi baino hobeki frogatzeko, berak hala galdetuzen zuelakotz, deitzen zuela Ita Combes, eritasunik etzizon igorri eta katichima egiten ari zelarik hartu zuen.

1857 garrera zen: buruilarren hamarra. Ita Verdier joan zen Hoxamerat eta han bi egun iragan zituen gostuan Ita Combesekin. Hamalauetan nere lagunak etcherat itzultzeko elheak hasi zituenean, Ita Combesek erran zion Hoxesa zeran: « Ez naiz arras. arras fleitean eta behinere ez dakigu zer gerta dakikegun! » Eta kofesatu zen. — « Nahi duzu hemen egon nadin, eta Douribourek kontrangeko lanak bakharrrik egin detzarke naz geroz? » — « Ez du balio. Zer gerta ere kofesatu nahi nuen: goazi ». Eta joan zen Ita Verdier.

Hau chuchen horra nun egun hartan berean Cochinchinatik Hoxamerat heltyon zaioten... Ita Dao. Europako eta alde guzietako eskulitzez mando bat tozala kurogatusa heldu zen Hoxamerat. Paritzen guretzat, bainan gehienak Ita Combesentzat ziren. Hautarik batean jaun aphezpikuak jakinarazten zion Ita Saunduak aphezpi kutzat hautatu zuela eta beraz, oro utzirik, behen-baitehen joan Cochinchinarat, karquak hartzeko. Berunt lotatu zen Ita Combes. Kerbeiti suspichturik, aspaldi fidatusa zautan sekulan etzuela holako kargurik onkartuko. Beldurrak hil othe zautkun beraz gure nauki eta adichkide ona? Hauritzek hala uste dute, bainan dakienak daki. Pena dela, berri hori ikasi zuenean,

ganerateko eskutitzeri etzuten behatu ere. Eguzia, behinere ez eta, elken-ikuna iragan omen zuen, nikoz elke bat egin gabe. Arratscan katichima hasi zuen kabre, gosturik ederrenean. Hain maite zuen katichimaren egitea! Bainan ikasleak etzituen bertze arratscan bazez, luzez atehiki, etzela arras trempuan erranik. Kamporat zoazin beraz purrestan ikasleak, harrabots bat entzun zutelarik katichimatigilik. Perriy, jauzian sartu ziren oro, beldur gaichto batekin, eta bita Embes buruan ateleman zabal zabala, jada ellerik ez ezagutzarik gabe. Aita Baso deitxu zuten berehala: kunek olidura sainduak emon zituzkan. Koken etzortzak bururatu orduko, Aita Embes hala zen! Kogorta kamaki urtik pituen doidoia. Orok uste ginen behingo nauzi eta gidori baginuola harekin. Jaintxoak etzuen hala nahi. Aita Embes orena ethorria zen.

Bainan, ongi behatu, zer heriotze benedikatu! Horra misionest gaicho bat. Pakhar-bakharrik bi zi do bere salbaekin. Bere aphez lagunak ez ditu urrutetik urruterat bairik ikusten ahal. Siyutuki bezala hil behar da, aphez baton deutzeko demborarik gabe. Bainan jaintxoak behar diren guziak eginen ditu: behenik Aita Ferdier igorri eta bita Embes kofetatu da. Jada heriotze behidean da eta misionesta egundaino bezala bakharrik. Pakharrik? Ez, ezen nihork uste gabean Aita Baso heltzen da nunbeitik, azken laguntzen emateko aski goiz. Oi, jaintxo maite eta ororen nauzia, zoin ora zaren haatik! Sinhetaren kedatzen dabiltzanak nola laguntzen dituzgun! Begia nola atchikitzun diotzen! Sekulan ahazten banu guretzat duzun amodio ezin sinhetariskoa, Jauna, ihar bekil eskua, eta ahoan geldi emia fura laudatzetik ichtilpen banaz!

Perri hau herrian kedatu zenean, oro nigar marrastak hasi ziren chokho gurietan. Euria jauts ahal ari zen, bainan ~~halere~~ laster jender bethe zen hilaren etcheda. Irisaren zain ziren bizkirtatean gizon gehienak atabalek lasterka itzularazi zituzten herrurat. Errian gabe doa burua galdu zutela kasik gurichtino berriak eta gurichtinotzerat zoazinek, halako aita galdurik. Gau guzia etzuen handik nigite eta nigar egiletik ichtildu.

Dembora hortan bita Ferdier eta nik ez ginen segurki holako heriotzerik gowan. Piharamun arratxaldean gure bethiko lanetan ari ginen bi mandatarari Europako eskutitzeri ethorri jauzularik. Paruten ere Aita Basoren hitz labur bat. Eteheko berrien irakurtzen hasi ginen behenik hurruyaka. Hain gocho da urrun denean aita, amatto eta etheko guzien berrien ukhantea! Noiz peit irakuritu gintuen beraz Aita Baso igorri lau hitz ikaragarri hauk: bita Embes hil da!

Ortza karroskan gainerat erori balitzaut ez nintzen gehiago harrituko. Egundaino ez nuen gogoa erakili holakorik gerta zitakeela ere. Beldurkabe handiak ginen alde batetik Aita Embes eta ni, eta bertzetik hura ginen gure nauzi eta gidoria. Nola deudik egin haren

argiak gabe? Horigaitzak lehertua nigarrez hasi nintzen perrustan. Bainan bihotza laster altokatu nuen halere eta Jainkoari oihu egin nion: «Jauna, zuek eman zinaukuzun; zuek hartu daukuzue. Bai, egina izan bedi Nausiak nahi duen bezala eta bethi, bethi Benedikatua izan dadicela Haren izen jaindua!»

Berehala Koxamerat Joan behar nuela segurki, bi mandatarieri galdetu nioten zuegi nindezaten. Baietz. Bainan ni lasterka nindoan, etz durkidan jarraikitzen akal izan eta berehala elgar galdu ginuen. Egiazki su nuen. Ahuntzako bidetze ederra eginik, Monexen nintzen, Pla dakizuen ibaiaren kontra. Er nintzen kan bazyik oharu odol-edaleak gerruraino lotuak nituela eta dena odolotan nintzela! Baia arras lotitua zen hain chukken aintzinetakok eurruteekin. Nihork ez ninduen lagundu nahi izan bertzalderaino. Debaldean lehertua nintzen beraz; gauaren nahi eta egun viagaiterat bortekatu nintzen. Eta hala egin nuen. Bainan bikaramunean argiko berutu bidan nintzen, eta lohi, euri, saki eta ororen zatik Koxamen zarphi orenetako.

Nere beha zauden saibaiak. Zer begitartea egin zautedan! Hitzik nihorekin erran gabe jada banakien orok nere bihotzmina erdirkatu nahi zutela. Bainan girichtino berriak, bita Embesen umechurtch dohaka-beek unkitu ninduten gehienik. Goroki nigar egin ginuen elgarrekin. Etziten arras lotia, Josepen hobiaren gainean Ezarriak nituen hitzak errepikatu neozkaten: qu ez garsela esperantzarik ez dutenak bezala!

Zada Kutchan sartua zuten Aita Embes bere apez jauntrickin. Nik egin nituen ehortzetak. Koxamen egungo egunean ez dute oraino ahantzia misionest bihotz dur eta kartsu hura. Salbaiek berehala ahantzten dutuzte oro; bizkitartean noiz-nahi bat edo bertze ikusten dut Aita Embesen hobirat joana, belhauniko othortzean ari.....

Ko-goita laugarren Kapitulua.

Titia Douristoure Koxamen. — Jonangeko elizadia.

Gure lehen elizadia Koxamena zen eta uste dut hango girichtinoak zirela hoberenak. Elizadi hori behar zen beraz, hobekienik zaindu eta artatu, oro jarraitik zaurkion ondoko egunetan. Ez ginen gehiago bi misionest frantses baizik, Titia Berdeier eta ni. Harek edo nik behar zenuen berehala Koxamerat joan. Here Lagunari galdetu non eia nahi zuen joan. Ezetz ihardetsi zautan, eristeke zela eta lotsa mintzaira berri baten ikasten hasteko otatzen hasi ziren. Kontrangeko girichtino hain maita nituenak utzirik, niri zagon beraz Koxamerat joatea. Urte bat lehenago ez dakit aise eroriko nintzen hortarat, baina zenbelt ilhabete hartan, hainbertze eta hainbertze girichtino on, hoberenak segur, khenduz, orotarot egina ninduen jantxoak.

Jagan eta girichtino, orok jada ezagutzen ninduten Koxamen eta Loriatu ziren ni niredoala karat ikasi zutenarik. Hain maita zituzten misionest frantsesak! Titia Combesen dohan handiek gogorrenak bilduko zituzten, alabainan! Jaha, Titia on hori hil eta bikaramunean, bi Koxamar Dorez deitue herri batetarat joanak ziren. Berratsen Doreztarreri beren herriko berri handia supazterrean erranik norbetek heriotze hortaz atsegirik baizik etzuela ihardetsi zuten. Edanako zen kola mintzatu zen dokakabea eta ilhumean etzen bi arrotzeri oharluta. Hauk chutitu zitzaizkion eta aintzinerat joan elke horren churutzeko: «Eta errak, to? Ber gairki egin daik gure Titak egundaino? Kertako egiten daik atsegin haren heriotzak?» Dokakabeak etzakien norat itzul ez eta zer ihardets. Dorkamendu galdetu zioten, edanak eramanarazi zola segur holako elkea eta Titia Combes etzaukala segurki gizon txar batentzat. — «Ez, ez duk zeren berri kolako atkeraldi zororik egin, Dorez eta Koxam adichkide egotea nahi daoket! Euriaren gatik, gausa hemen iragaitako hedea ginikam; orai etzazakeguk! Egur...» Eta handik joan ziren berehala. Koxamerat orduko, Dorezen zer gertatu zitzaion orori erran zuten. Bikaramunean Koxamar guriak Dorezen ziren elhearen churutzan. Ezen gerlarik izan, baina mihi lurreari bi basa-idi eder gosta zitzaizkion haatik. Ez nintzen

oraino Koxamen, ni, hori gertatu zelarik. Joan nintzeneko
basa-idietarik bat eskaini zautaten neretzat: ez nuen hartu,
... baina herritar guziek edertu zabalatu zuten nere partez. O-
rai errazue: Koxamarrek ez ote zuten Aita Combes egiazki
maite?

Aita Bao Koxamen zen oraino. Inguruko herrickha batek
misionest bat galdaturik, neronek eraman nioten urtearen
ondarnerat. Tolang zen herrickha hori: Annameko bidea-
ren gaurcan arras, Koxametik doindoa bi oronetan zen.

Koxamen lehen-lehenik egun nuen da, girich-
tino-goen katichimarat deitza. Etyen kaatik lan orrecha
neretzat katichimaren erakastea, banhar mintzaira ahan-
tzichea bainuen. Hemengo mintzairak arras ikusteko
guti dute elgarrekin, zougaitzez. Baina Jainkoaren lagun-
tzarekin eta neroni ongi berमतुरिक, aski laster trebate
nintzen berritz eta urke baten buruko kamabortz bat
bathario banuen egirik.

Ordu arte bekaizgo eta truffek kalte handia egina zau-
kuten. Iduri luke batzu eta bertzak berekin shortzi zite-
ela Aita Combesek. Bertzalde, girichtino berriak hain
erti eta lagunkin ziren oronetzat, nuen paganoak hazi
baitziren herritar horiek holakatzan ziozkaten erakas-
penari begi hobez behatzen. Urterik ez da joan geroz-
tik bathariorik gabe, eta ez narz egunik egon nere kati-
chimetan ikasberik gabe. Jainkoa ari zen. Bai, jainkoa!
Eta ez segurki ni! Kamaretarik bedera tzietan iguri-
katzen ez nituen lekhetik heldu zauzkidan nere ikas-
leak! Eta aldir nik gehienik othortu nuenak huts eginen
zautan ... edo berantago ihardetsiko! Jainkoak konberti-
dezake bakharrik: hona ledetke egia bat, misionestek
egun guzuz beren gostuz frogatzen dutena....

Baiari gora, Koxametik oren erditse baten
bidean da Jonang. Di herri hautako salbaki bakhari
hainitz badute. Urte bat bazuen bizkitartean Koxamen
nintzela, lehen aldikotz Jonangerat joan nintzelarik.
Berchala egiazki Jainkoaz mintzatu nitzaion, eta zabal
zabala begietan eman, beren jaunko faltoari ukho egiten
ez bazuten, etzutela beren egunbidea bethatzen. Aste
beltzuri gaichtoa egun zautedan hori aditzaion, baina
aski laster zenbeit bakhari hazi ziren nere erraneri
hobeki behatzen, eta horiek batetarat ziren, etche bat
egunarazi nuen Jonangen. Nere Anamitetarik batek hazi
ziozkaten katichimak. Delake Anamita gizon zuzen eta
erti bat zen, sunheste handikoa. Presondegian ere egona
zen eta girichtinoo zelakotz!

Preso altchatu zutelarik Aita Chamaison, misionest
frantzesaren xerbitzari zen. Kuangnameko aintzindari
batek xer-nahi ikusarazi zion eta hiltzat utzi oihan
batain. Handik ethorri zitzaion. Gurekin zen haste
hastetik banharretan eta haste hartako nekke, Luru-hauste
eta gaurerateko guziak guk bezala jasanak zituen. Hu-
nat gurekin ethorri Anamitak bat bertzearen ondolik
hilak ziren, oro, hura salbu. Eta hura, berrogoita hamar

urterez goititan bethi gazte eta suhar! Behin sor-herrirat
izatu da. Ez du bidetze hori egin anaiaren ikusteko bakar-
rik, bainan bere etche-partearen unkitzeko « urrikirik
gabe, die berak, Jainkoaren aintzinean ager nadin! »
Korra, Jonangerat egonri nuen gizona. Hango mintzaira
ez baitzakien errotik, katichima larrienak neretzat
atchiki nituen haatik.

Kenbeit aste zuen doidora Jonangen zela nere Anamita,
ondorio hobereak ukhan zetzazken zerbeit gertatu zelarik.
Tzitziparka lotu nitzaion. Jonang tokiz aldaratu nahi
zuten, eta aldaratzerat joan. Holakoetan zer-nahi zimi-
nokeria egiten dute salbaik, eta uste dute orduan
eginak oro gero ez badituzte erreberitzen urrun-urrun,
heriotzera heriuan alhatuko dela. Hala-hala oitura
zaharriak aldaira horietan utz ditazte irriskurik gabe.
Denik ere zerbeit irriska dezake oitura horien kontra
lehenik ahoa ideki duenak! Nere baitan egin nuen
: « Zo! Huna padaria edor bat jende gaicho horieri
beren yiminokeriak utzarazteko ... neronek lehenik
utzirik! Nere ondotik uzteko ez dute halako beldurrik
izanen! Beldur hori galten badute bekin, kobeki
entzunen nante! »

Herrri berri bat egiten denean, yiminokeria handienak
galdetzen dituzten hirur gauzak dire, etcheak atchi-
kiko dituzten pilarren chutitzera, sukhaldearen
moldatzera eta lehen pegar uraren ekhartzera. Hirur
gauza horiek nik egitea ^{orduan} galdetuztik ... nere gisan egin
nituen. Eiran nahi dut, behinere egiten etzizuzten
bezala egin rituela, irrisku guziak nere gain hartuztik. Eta
oro jarriaki zaurkitan ichil-ichila ...

Europar etche baten egiteko lehen harria pausatzen
duenak morteroa berak eman behar die harriari: he-
men aldez haritzurkaldi bat nuen emateko. Gero bertzeek
egiten zuen gainerateko guzia. Pilarra doidora eskuz
unkutu eta, bertze etche batelarat joan! Sukaldetako lana,
ez nuen gaichtoago; aski nuen sukhaldearen ordian su
bat phiztea. Eiran gabe doa artetan trufa ederrik egiten
nietela bere jaunkoentzat! Gero, uraren aldi. Herriko
emarte jarriaki zituzkuz, hedan ithurrirat eta kan
kanabola muthur bana eman zautedan bethetzeko ... eta
artha handienarekin bethe niozkaten, irria begian eta
trufa mihian!

Herririk nik nere gisan eginez gerortik, Jonangeko salbaik
etzuten bertze deus egitekorik. Kanbat gaichte neretzat
gauziki egin banuen! Bek nikolar hobenet ezutzen, eta,
loriaren loraz, bazkari edor bat eskaini zautedan.
Bazkal orduan sori bat galdetu nioten: behingo herriaren
aintzinean chutik baitzuten harriko jaunko gerizatzaile
bat, hura: « Luk gogo onez emanen gincuztuko segurki,
bainan nor mentura haren unkitzerat? Dohakabea
erhants bezake! » Ez nioten baimen hori baizik galdetzen.
Neroni joan nintzen beraz delako jaunkorat, eta, errozgora
ezarriarik lehenik, bizkarrean hartu, Koxamerat ereman
eta hango urean sekulakotz pulunpate! Noste dut gerortik

ez den hainitz mugitu errekaiko harri eta belhar txarren artean.

Indoko egun batez bertze hoinbertzeko edo handiagokoa egin nolen oraino landetako jainkoen kontra ....

Holako eta holatsuko bertze zozokeria batzuen galarazteaz bertze egitekorik badu haatik misionestak. Jainkoak errana die hau: « Hautatu haut erroetik atheratu eta landa dezatan ». Beraz salbaia gaieko horien bikotzetan zerbeiten landatzeko orena ethorria nuen. Hortzez eta hoiginez, kasu nintzen lan horri ... eta urthe bat gabe herri hortan banituen hamabortz girichtino larri: neskatcha bat eta hamalau muthil gazte. Zaharrenak etzituen kogoita bortz urthe oraino: gazteena hamabortzenan zen. Jiol zuen neskatcha horrek izena eta, nahiz deusik etzakuen, aspaldi batkaiaraz nahitua zen. Ponangerat ahate aintzinean, han eta hemen frangotan ikubia nuen, eta bethi galde bera egiten zautan: « Nuk ere « Pa-jang » eyagula nahi banuke, noiz eyagutarazte dautazu? « Pa-jang » asma-zen duzue nor den: Jainkoa. Neskatcha horri zer emana zion holako gutizia? Ez dakit. Beraz girichtino ona da bethi Jiol ....

Jekota sartu zitzaunkunean Ponanger, jada hiruetan hogoi girichtino banituen: erdiak hil ziren pur pur. Bauman, emeki bada emeki, hilari ordainak heldu zaizkote. Eta hautuzko ordainak, eiki!

Hemen ez da lasterka aintzinatzerik. Salbaia ez ditazke arriatsetan lauzik ikus, lanetik tebertuak itzuli dirielarik. Irrixa hortzen kasiz geroz ez ditazke arriatsetan lauzik ikus. Nola laster arzi beraz? Hurrengatik bazoazi, ... bazoazi. Haatik Ponangerko girichtino-geuen buruan zerbeit sar-arazteko, zer nahi ikusi nuen. Hango bidea arriatsetan egiteko, ez nintzen hoinitz egon.

Cau beltzean nola itzul Hoxamerat, alabainan? Ez ditazke asma hango bidechkak ... eta noiz nahi euria nuen! Dena dela, oro ahantziak ditut orai. Ahantziak, eta ederki ordainduak dauzkit jainkoak, Haren arthalde itzuan ardi batzu gehiago bantue! Okala territz ere nekhatu behar banu ... sori berean!

Hogoita bortzgarren Kapitulum.

Aita Ferdieren heriotza. — Saigonerat badoa Aita Dou-
ristouwe. — Aita Besombes saltautan.

Jonango elizadica ezin chutituz ari nin-
tzelarik Annabneko errebuman gertatu zirenak ez
deltzazket aiphatu gabe utz; guretzat ondorio handie-
giak izatu dituzte, ichiltzeko.

Couranneko itsas-hegian zenbeit dembora egonik, Ri-
gault de Genouilly itsas-aintzindari famatua Sai-
gonen sartu zen bere soldadotekin 1859^{ko} otsaitan.
Errabiaren errabiaz girichtinoeri jazarri ziren Ana-
mitak. Nun-nahi ondolik zabilzketen eta bat atche-
mater zutenean, esklaboak berak baino garrasfiazgo
zerabilkaten beren erresumarat eremanik. Iduri
zuen iferru guria elizari gerlan tothu zela, behin
bethekotz lehertzeko. Ez dut haatik gerla hortaz deus
chehetasunik eman. Guretzat ukhan dituen ondoriren
galik aiphatzen dut baikarrik. Oro jada sutan zirelarik
bizkitartean bertze gurietan, Binhdinoko eskualdean
nikun deus etzen. Hango misionestak irristkurik gabe
elgar ikus zezaketan eta beren berriak oraino aise hila-
razten zaurkuten. Baina 1860 garrenean bideak kutsi
ziren: Binhdinoko eskualdea ere suak hartu zuen. Nihundik ez
nuen beraz gehiago berririk.

Zenbeit elhabete gerochago, bertze zorizaitz handi batek biho-
tza hantze zautan arras; Aita Ferdier hil zitautan. Kontranzen
utzi nuen Koramerat ethorri nintzelarik. Jada arras ahuldua
zen ordukotz; geroztik egunetik egunerat oraino gehiago tipitea
zen. Ez dakit zer eritasun zuen: kiraturu zoon, behinere
halako min handirik gabe. Elzitateka han senda oharu
zelarik, bertze norapeit joatea galdetu zautan eta berehala
hitz bat igorri nion Nere Jaun Cuenoti, bere ganat deith zezan
eta Singahour-eko eskualdean sendatzerat igor. Zorizaitzer
jaun apherpikuak etzautan berehala kardetsi ... eta gero
badakizue bideak nola helbi zaurkunen nikorat abiatzeko;
Banharrin erdian preso ginen.

Etzen hiltzeak lotzatzen Aita Ferdier eta berehala erori
zen Jaunkoaren nahi saindu gurietarat. Aski demboraz
oraino, nahiz etzitatekan nikorat joan gehiago, noizetik noize-
rat bere meza ematen ahal zuen. Itzkenekotz hortako ere

etxuen gehiago indarrik. Egunak, asteak eta ilhabeteak etxerik iragan behar, kasik higitu gabe, bizirik helda! Etzuela gehiago dembora handirik bizitzeko, beharke etcherat eramanarazi nuen, bizkarrez. Bi aste zuen kan zela, goiz batez erran zautalarik: « Jaunkoa maiteak ni kulturea nahi duenaz garoz, nere gurrutinoen artean nahi dut hil. Ereman nezaguz beraz behenbailehen kontrangerat ».

Kala egun ginuen. Etzen gehiago kezur eta larri baizik. Bidean aste izatu ginuen hil behar zitzaunkela. Ez. Etchean hil zen, ezti-etzia, 1867 garrenean, Aghiritaren 29.ean. Kan dago kura ere kontrangeko orhanean, Jotep Nguiren aldean, berriki xkitze arte! Eta ni, behareros dokakabea, oraino berri! Nik ekortzi behar nere lagun maiteak, ez naizelakotz on eta guri Jaunkoaren aintzinean agertzeko!

Nere mihiak ez du atki hitz saminik hemen errateko zer bikotzmina eman zautan nere azken lagun frantzesaren gaitzepak! Segurki bi aphez on banituen nere ondoetan, tita do eta tita bas: bainan ez jaun apkozpikuarekin ez bertze misionestekin berririk ez nezaiken gehiago gurutzu, eta erran ditake galdua bezala nintzela! Sor-lekutik hoin urrun, kontseilari bat gabe, adichtiderik gabe, laguntzailerik gabe, salbaikin! Erabat bartzetzeko, ilhunbeak argitzeko bakharrik! Bakharrik, ni hoin ttipia, ni hoin ez deusa, ni hoin jakitaterik gabea! Bi, ez ninduen gabeziak lotsatzen ez eta diru eskabak! Ez! Bizkitartean hunat ekharri nituen sorneko hek aspaldi hegatu ziren eta jaunkoak daki zer pildak nerabilizkan! Kopata pare bat gelditzen zitzauntan dordoria, eta kura ere joantehea, eta, begiko nima bezala, meza sanduaren emateko begiatzen nituen! Eta gehiago dena, bide gurziak helurrik, heldurtzeko baitzen behin-behin ez nuela irinik eta arnorik eskuratuko, igandetako mezar kampo bertzerik eman gabe egon behar! Eta arte hortan barkaioak emendatur, baitzoarri, irinik gabe nola egin beharko nuen gurichtino berruen Mahain Sandurat hurbilarazteko?

Urrungoek misionestak urrikari dituzte nekhatzen direlakotz, maiz beharria dutelakotz lege. Bada, deus ez dire horiek, jasuteko dituzten bikotzmin eta beldur gurichto baitzen aldean. Jainan zer diot? Misionesta egiazki misionest balinbada, gabeziak eta gaineratekoak ez dute lotsatzen: arkarthen eta sustatzen, ba. Heronek frogatua dut hori. Nik bezala egin dute bertze pangok. Bainan mina barnekoa delarik, ilhundura eta desjustua bakharrik den bati heldu zaitzalarik, ah! orduan ikaragarri da! Orduan hamaka aldiz jarri naiz Koxamako ibaiaren ondoan, bertze orduz Israelitak Nabytoneko ibaiaren ondoan bezala eta nigarrez hasi: Capit pavere.

Bi urthe luze iragan nituen nihungo berririk gabe. Bideak bethi setiak zirenez garoz, lanakien Annamen etzietala beraz oraino gurichtinoeri barkatzen. Noizean behinka hango merkatzale eragun batzuek jakinarazten zautedan hango eta hemungo gurichtino gaicho batzuen oraino oro elatsi zozkatela, eta larrute eta biphildurik utzi. Bainan merkatari horiek Andersonkoak baitzuen gutxi gheienak, beraz

gorla tokietarik aski urrangoak, ez nituen arras sinhesten
 ahal. Ber zokaketen guzien buruan? Behin haatik merka-
 tari horiek berria ekharririk Anamitek gizon huri bizar
 luze bat preso ereman zutela bere adunaren gatik, beldurte
 nintzen Nere Jaun Cuenot othe zen bederen. Horia zen,
 zorrigaitze. Geroztik jakina dut hilaraztakoa zutela, usta
 gabean heriotzako gaitz tzar batek ereman zuelarik....

† Anhiartean soldado eta marinel frantsesak Cochinchina
 beheira guziaz jabeturik, nahi eta ez baka egina-
 razi zioten Anamiteri eta hitzemanarazia girichtenoari
 etziotela gehiago deusik egimen. Misionestak ordutik
 nun nahi ibil zitazken beren erakasponaren kedatzeke.

Gizon gazte batek ekharri zautkun berri on hori. Pazuen
 haatik berri tzarrak ere, hala nola jaun aphezpikua
 presondegian hil zela, misionest frango ere bazela
 hilik, girichteno hainetaz desterraturik. Eta kolako! Gizon
 gazte honek erran zautkun oraino nola gorde zen Suizonen
 heriotzeari espakatzeko bita berrengt, eta, bita saundua
 bertze bat izendatu arte, kura zela gure buruzagi eta
 nausia. Hitz bat igorri non berehala chehetarun guzuekin.
 Demboraren buruan orkoiit nauz, galde hau egiten nola:
 «Nor duzu bita saundu?» Eta bertze hau ere ba: «Ber du Fran-
 tziako errege edo emperadoreak izena?» Ez dakit nola ez
 non ere, bertze ordur, Jaule ermitauak San Antoni bezala,
 galdetu oraino: «Etcheak egiten othe dituzte oraino gizonak?»

Benbit ilhabeteren buruko bertze galte, batzgarri
 bat ukhan ginuen. Nihork etzuen bita berrengt horrek baino
 gai gehiago Nere Jaun Cuenoten kargua hartzeke: «cholera»
 deitue gaitz iklaragarriak ereman zautkun! Erromatik
 jada jakinarazi zioten aphezpikutzak kautatu zutela,
 bainan aphezpiku-titulua gibelat igorria zuen, bere burua
 tipiegi zaukalakotz kolako kargu baten bethetzeko. Paperak
 Erromako bidetan... eta bita berrengt jada bertze mun-
 duan! Ber den gizona!

Ez ginakien gehiago zer egin. Nor zen buruzagi?
 Nori eman gure berriak? Jakuteko, goiz batez Annameko bidet
 hartu nuen.

Kamahirur withe barzen salbaetan nintzela. Ez
 nuen Annameko erresuma ezagutzen. Zantziatik heldu nintze-
 larik, misionestak etzitarzen gauaz taizik ibil. Egia erran,
 aldi kuantan ere aski lotia nintzen egunaz ibiltzeko. Ana-
 mitak segurki hitza emana bazuten baka utziko zautku-
 tela, hain aise badakite hitzaren jaten! Bertzalde ez
 nuen paperik eta banakien legearen arabera behar nituela.
 Dimkhdinen nihor ez atakemanik, Suizoni buruz abiatu nin-
 tzen den berarik galde gabe. Bainan urez joan behar bainuen,
 unty baten beha gelditu nintzen giako ondoan. Anamita
 gazte batek berri on bat ekharri zautkan harat: Giako por-
 turat misionest bat ethorri zela. bita Besombes zen. Bi jauzig
 joan nintzen porturat eta nere lagun berria gochoki besorkatu.
 bita Verdier hiez geroztik, begitarte churrik ez nuen nihun
 ikusi. Eta badakizue? bita Besombes frantsesak elkeketa kati
 eta ez nion aise ikardetsi: frantsesean harroztan hasia
 nintzen zinez! Hui frango eginarazi nion. Nere gamat heldu

zen Bankarren elizadietarat, bainan ez baitzauzkidan nahi nituen chehetasun guziak ematen ahal izan, bere bidetan utzi nuen eta nereari jarraitu: in Arhal bezon laster itzuliko naiz haatik, eta hainbertze herritarrez Saigonen ikusteko atseginak ez daut ahantzgaraziko nere egimbidea (Bankorreten dela!).

Saigonen aduritu zitzaizkidan Frantzean berean nintzela. Untzi hek ikusi nituelarik soldado eta marinela frantzesez betheak, karrika luze edo betan sartu nintzelarik, guziz kango eliza churi eta ederreten kantu batzu aditu nituelarik eta eliza horietako meza eta elizkizun paregabeak entzun, choratu nintzen eta uste izan nuen amets luze batetik atkeratzen nintzela. Nagarrak jauzi zautzidan. Bainan Saigonenko choramenduek etzautedan burua jalarazi kalere eta ikasteko nituenak ikasi orduko, egiteko nituenak egin orduko, begiak eta bihotza laster nere Bankar maitetarat itzuli nituen! Berokala nahiko nuen abiatu, bainan Nere Jaun Sefebvre, (Chinchina beherko jaun aphezpikuak nere osasunaren gatik zenbeit egun egonarazi ninduen. Jausatuek nintzelarik eta berritz joatea deliberratu, egundaino bezala bertze zerbeitok gibelatu ninduen, eta arte hortan Pindinoko eskualdean sekulako nahasmenduak jauzi ziren.

Kuna zertako. Bita Besombes bere paperekin zen eta nihorik etzzeroken deusik egin. Chichpa batzu Salbustarat bazeramatzan: horien ageria ere bazuen. Bainan nola nihor ez baitzen fida Huko erregeak eginon zuenaz, orok hitz baten jateko gei baitzaukaten, Bita Besombes, gu behin aldan bezala, gauaz eta gordeka ibilki zen. Bera mugazaineri aise espakatu zen eta Bankarretarat heldu. Bainan horra nun mugazainek delako chichpak atchematen dituzten. Egunen bertzerik behar eta nahi kan gaundiko aintzindaruek behar batzuek oihuka eta jalapartaka berritz girichtinoeri jarartzeiko. Gaicho girichtinoak! Doidora desterrutik itzulerik, beren egortzen chituzten eta antolatzen hastenat joazin!

Horiek aditurik, Bita Besombes chuchen-chuchena prefetari joan zitzaion haatik, eta, paper guziak estuan, bere chichpak galdetu. Hainbertzenarekin aintzindari handi bat harat ethoririk, oro antolatu ziren eta zerla hori phitzarazi zutenek beren karquak galdu zituzten. Jada erran baitugu frangotan jaunkoak bethi badakuela gaizkutek ongiaren atteratzen, hala egin zuen aldi hontan ere: Huko erregeak ordu arte behinere ez baitzuen gutaz mintzatzen aditua eta haron skharan biri baigonen, Bankarren eskualdetako elizadi guziri bere baivena eman zioten, eta misioneroi behar zituzten paper guziak iporri karat. hunat ibiltzeiko.

Saigonetik ez nintzen mugitua, ni, dembora hortan. Kang erretorgoa emana zautan Nere Jaun Sefebvre. Sei ilhabeten buruan hartu nuen bakharrik etcheko bidea.

Ez dakit zembat herritar eta adichkide kausite esk ikusi nuen Saigonen. Hainitz. Eta batzu bertzeak baino maitagarriago! Bihotzak zureke bat egin zautan beraz eta begi bat busti, agur erraterat joan nitzaotelarik larro terro. Ez dut ere sekulan ahantzzeiko zoin onak izan. Ziren neretzat bai Carmeseko bai Jondoni Pauloren berora

maiteak. Saigoneko girokhtinoek ere gogotik atchekako omen
 ninduten segurki! Paman ez nintzen hangoa eta untzia hartu
 nuen joateko. Saigoneko auzapetea eta hango fauna eta gehiena
 untzuraino ethorri zitzautean, azken agur baten erraterat. Bi, zer
 jende onak! Hoinbertze atchi kimerenduk nola unkitu
 ninduen! Dinkhdinen fita Besombes nere beha zagon. Elgar-
 rekin egin ginuen handit goitikako bidea ....

Mogoita seigarren Kapituluua.

Pikota.

Bake osoan bizi zen gure elizadiala. Jaganook etzuten gehiago trufarik ez bertzerik egiten girichtinoen eta arthaldea bethi handituz joan, eta ni, ni lehen kalako ihunaldiak nituena, orai irriz eta kantuz ari nintzen ardura! Pikotz guzia loraaz bethea mundagon, egundaino ukhan dugun zigornaldirik ikaragarriena gainkoak eman zaukularik. Bdi urthoz pikotak erkaute gintuen, eta girichtinoetan hiruetarik bat hil zitzaunkun. Pikota zer den salbaiek etzakuten ordu arte, salbu chahar-chahar zenbeitak beren kaurrean aiphatzen aditurik. Izzenak berak lotsatzen zituen chahar hauk. Korigaitzez, itchura guzuen arabera girichtinoek eKharri zaukuten pikota! Huna nola.

Girichtino bat behararekin borroka ari zen Antonen eta lotsatu zen, han egonen zeno urthoak etzituela aise gurutzatuko. Bere etchekoekin guri buruz abatu zen. Ondikoz, bidean zerbeit gisaz pikotak hartu zuen eta Pohaien bita Doren zerbitzari guziak ohartgabean kutsatu zituen eri dohakabeak. Cochinchinarat joana zen bita de, hain chuchen. Baina aski kurbil bazen bertze misionast bat eta kel egin zuten. Eritasunaren berri jakin zuteneko, salbaiek arrunt lotsatu ziren inguru guzietan eta komkomeko girichtinoek berek etzuten gehiago gurutzatu nahi zohaietokoskin. Kanabera punta zorroztuak bi herrien artean landatu zituzten-eta!

Nihori etzizaion haize zohaietokos erien ikusterat joate. Apherzari berari debekatua zitzaion. Baina bazakien apherzak artzain onak bere ardentziaz hil behar duela eta huna nola jokatu zen, eritasuna Pohaien tokiala zeno. Potovinetarik laster ageri baitzen eri balek laster hil behar zuen ala ez, bat hiltzerat goala kusi orduko, norbeit lasterka kanabera-punta artez-arte, bitaren bita joaten zen, gauak gauari. Piharamun gorriko eri gaichoak sakramendu guziak hartuak zituen eta argia gabe, bita bertiz etchean zen. Eta nihor etzen ohartu! Heronek gero eta gero ikasiak ditut koriek.....

zenbeit astez pikota Pohaien egon zen, baina gero fama hedatzen hasi zen han eta hemen ere ageritzen hasi zela. Ezkenekotz orotarat hedatu zen, Ez ditake erra mundua nola lotsatu zen! Ezen gehiago ez ahai-

degorik ez adickidantzarik: eri etzena ibesi zoon ahal
 bezen laster eta ahal bezera urrun, oihan zokhoetaraino,
 han zuhartz erro eta behar tzarrez biziko bazen ere. Eriak,
 bakharririk ari behar zuen gaitzarekin borroka. Gose eta
 egarriak, bertzalde! Baziren sukhararekin ezin egonez,
 urerat jauzi egiten zutenak fustkatzeke eta han itxotzen,
 indarrek utziarik. Helak ere nun-nahi atxeman zitazken,
 bidetan, oihanetan, landetan, baso-gathu eta abere gaieho
 batzuek jada erdi irelkiak! Herrietan kiltzen zirenak han
 berean usteldu behar zuten, nikor ez baitzen chorteko.
 Ez da beraz harritzeke gaitza zabalitzen ari bazen egunetik
 egunerat.

Koxamen nintzen orduan. Gaitza etritzaukun berehala agertu.
 Inguruako herri guzjak jada erdi hustiak gaitzaren gatik eta gu
 oraino oro senda! Gau balez atka jo zautan norbeitik eta
 behorak erran: «Aita, eri bat badugu etxean, zate laster
 ikusterat. Ez dakigu ez othe duen pikota!» mandatariori
 jarraiki nitzaien berehala, eta eria ikusi orduko ez nuen
 dudarik ukhan: pikota zuen. Ez noten etchekeuri gorde hala
 zuela. Harritu ziren. Oro herari ematerat zozain berehala,
 neronek gelditu ez banitu: «Norat nahi duzue joan? Jankook
 nahi gaitu frogatu: benedikta dezagun Heren izen taundua!
 Bainan gurichtinoek ez dute, paganoek bezala, elgar utzi
 eta ukatu behar. Herri guzia neronek bidduko dut bihar
 eta elgarrekin orok ikusiko dugu zer egin. Ordu arte, ez
 lota!» Eta berehala etche hartako sendoak eta nere meneko
 Anamitak igorri nituen oihanerat etchola handi baten
 argiko egiteko. Gero, nikor ohartu gabe, eria harat eraman
 ginuen. Bonamitek etzuten irriskurik, pikota orok ukhana
 baitzuten haurrean: ez-eta nik, ezon bizpahirur aldiz bederen
 chortatua izana naiz.

Erran bezala, biharamunean herri guzia bil-arazi nuen
 herriko etcherak eta egia ikaragarria salatu nitzen: «Dai-
 nan, haur maiteak, zer nahi gerta dardien, gauden elgarrekin.
 Gurichtinoek zerbeit badugu kiltzeak baino gehiago
 lotatu behar gaituena, hura da arkezik eta sakramen-
 duak gabe kiltzea. Eta bakhotcha bere alde joiten bada,
 ni ez naiz orotarak kiltzen ahalke!» Drok batean ihardatu
 zautedan: «Ez, Aita, ez dugu iketi joan nahi. Kiltzekatz,
 zure ondoan nahi dugu hil!»

+ Etzen guti horren ardi-stea. Bertze etchola batzu egina-
 razi niokaten, nikor eritzen bazen ere. Echen eria hura
 sendatu eta ongi sendatu arte, nere Anamitak eta ni
 bazrik, nikor etzitzaien hurbildu. Bertzerik etzen demora
 hortan eritu eta orok ueste ginuen Koxam salbu zela. Bai-
 nan ariera pozonatu zuten eta pikota oihan zokhoetaraino
 heldua. Koxam ere hartu zuen beraz eta ederki zapratu.
 Nik errana bazrik etzuten egin halere Koxamarrek. Norbeit
 eritu orduko, oihaneko etcholetarat erematen zuten be-
 rehala, han arthatzeko. Eri handienak berech han ere. Haur
 ikusten nituen marjenik, gorphutzak bezala arimak artha-
 tzeke.

Bi, oihan zokho hartako ikaragarrikeria! Etzuten gehiago
 guzonak iduri eriek. Edean ukhurtua, alde guzietarat

zoakioten ustelduraren erdian belhauniko hainitzetan,
 arken sakramenduen ematen hasten nitzaioelarek, oho
 saunduak ez zikhintzeke, erriak chukate behar nituen
 aldi guziz. Ker bihotza behar den kolakoetan goitika ez
 hasteko! Ehen aldietan bihotzak gaurdi egri zautala ez
 dut gordetako. Geroztik barnea egin zautan haatik! Ehor-
 tzetek ez ninduten batere gutiago lotratzen, herritik
 nikor ez baitzen harpu hilari jarraikitzerat.....
 Hala hala, zer atseginak ere ez nituen! Gucho erick lain
 ongi hartzen zituzten beren gaitz, eta kerretzeak nun
 uste baitut oro Jainkoarekin direla zeruan! Oraino pagano
 zirenak, bakar batzu saltu, oro bathaite nituen, ematen
 ginozkaten artha onek unkiturik. Di, Jainkoa zain ona
 den! Hainitz eriarazi du... salbatzeke! « Felix calamitas »,
 oihu egin dezaket beraz nik ere, guzjen gaitik: pikota
 etborri ez balitzauku, hainitz eta hainitz beren ilhun-
 petan egonen ziren!

Iduri Luke ikusi ginuenean gaitza ez ginezakela geldi bere
 bidetan, ez guntuela baturpada eriak zokko hartar at er-
 man beharke. Bainan ez nintzen airerat ari. Jaganok
 etzuten guk bezala egin beren herrietan, eta pikota hainitz
 lasterrago hedatu zitzaioen. Oro hasik batean eritu
 ziren eta kampo lanak nikundik etzitzuten hortakotz egi-
 ten ahal izan. Pikotaren ondotik goseteak atcheman
 zituen beraz. Guk aldiz eriak arthate gutien, eta kampo
 lan guziak egin, hainbertze eri ez ginelakotz, batean, eta
 gero selhauruak bethi bezala bethi ziren.

Eta bita besombes nere lagun berria zer ari othe zer dem-
 bora hortan? Nola ez dutan aiphate zaudete segurki?
 bertako? Dera eritu zaukulakotz. Etzuen haatik pikotak
 hartu, bigetan bederen chertatua izana batzen, bainan
 oihanetako sukharrak. Ehen itxarabeta eberki ihar-
 doki zuen eta loruetan erratan zautan: « Ikusiko duxu
 ni ez naizela erituko! Ez dut egundaino ora beren bat
 indar ukhan! » — « Hobe, adichidea, hobe, bainan etzazu
 lasterragi egin kukuruku: badakit hemengo berri! »

Eta egiazki gaitzak etzuen ordu arte hartu, gero azharki-
 ago hartzeke barzik. Sukharrez bertzalde, kazterua zikhin
 bat ukhan zuen: bai eta barneko gaurdura batzu. Bai-
 nak hala nil zitzaizkon nun deusetako kalapurik ez
 batzuen gehiago. Erran ditake beraz, guzjen buruan
 pikota dembora hartan nik baino gehiago ikusi zuela...

Jada errana dut eta bertitz erran nahi: hemen
 gaurdi bada nautien naut bat, sukharra. Nuhork ez dio
 buru egiten ahal. Salbaiak berak noizean tehinka hartzen ditu,
 bainan kempotar bati ez dio barkatzen. Gutiz gehienak
 hobiat erematen ditu. Sendatzen direnak ongi eta ongi
 ahuldu eta zebaturik uzten ditu. Eta utziko! Hau ongi jakin
 dezatela gure ondokiek. Ez diotet lotatzeko erratan: misio-
 nesta deutek ez du lotatzen, bainan ez diton lotza! Mi-
 sionest garze batek hunat ethortzen bade amets bat: mar-
 turgoaena. Hemen badute marturgoaen mentura. Ker
 diot mentura? Segurantz badeute, segurantz. Bainan
 marturigo hori ez da nahi luketen su, argi eta odolareki-

Hogoita zazpigarren Kapitulua.

Gau latzgarri bat. — Jaunkoa gure alde.

Gutik egin zuen pikotak ez bazuen beste gin misionesten lan guzua. Solas horri lotu gabe, bertze ichtorio bat nahi dautzuet haatik kondatu, ikus dezazuen Jaunkoak nola laguntzen gintuen segurki. Gisa hortan, kein batean bederen, gure Jaunkoaren alde. rako zorra tiputuko dugu ....

Pikota hasi baino urte bat lehenago, zenbait ko-xamar makurtu ziren hauek batzuekin eta kolekko herriak joan egoterat. Kolek hamarbat aneurkin edo kilometretan da. Harpi joan ziren denetarat: bortz pagano eta bi gerichtino. Bertze hirur ere baziren haatik katichiman ibiliak. Pikota etxean sartu zitzaioletarik lotsatu ziren eta beldurte ifernurat joan beharko zutela. Elgarrekin mintzaturik, muthiko gazte bat etxerri zautan bitxa, izendi uretan. Eguerdi zen. Antzineko gaur suharrarekin iragana bainuen neronek, elzama nindagon. Euria ari zen bertzalde parrapatat, eta ibaiak jada handituak ziren. Panakien bertzalde arratsari buruz suharrak berrituz hartuko ninduela. Bainan kiruri bathaioren antzinean etzen suharrak ez bertzerik; chutitu nintzen berehala eta abiatu. Koscamelik kolekrat joateko ez da lur biderik oren erdi bater; nahi eta ez uruz joan behar. Di tnamita hartu nituen, antziska batean eremateko. Eur biderat heldu ginelarik koxamerat itzularazi nituen, ongi eta ongi erranik ilhuntzeko toki bererat ethortzeko, suharrak han hartzerat itzi gabe, eta oinez jarraiki nitzaion nere mandataru gazteari.

Eren etxean sartzean kalako usainak sudur guzua bethe zautan nun alditchartzer bainintzen. Gu gaichoan loria berehala phiztu ninduen haatik. Di oren iragan nituen kan, eta beharrenek erreplikaturik, hirur bathais egin nituen. Husi bazinute etche hartako zoriona! Huna zer erran zautan emazte gazte batek: «*Ita orai kil naitke bederen! Ez dut deuden gutziarik gehiago lurrean!*» Gaichoa! Jaunkoak abitu zuen eta ondoko gaucan berean deitxu. Eta segur haren gorphutza ondoko egunetan ez bazitaken usteldura meta bat bazik, arima zeruan zen bederen bathaisoko garbitadun eta distiraduran! Bertze bigek gazte garhaitu zuten eta ez dute segurki ahantzia Jaunkoaren dokaina.

Bainan iguzkia aplatzen hasia zen eta etcherat
 itzuli behar nuen. Gorteko muthiko gazte bera jolari,
 ur begian buruz taka taka abiatu nintzen. Ondikotz,
 etchetik ehun urhatsen buruko korra nun hasten
 zaitzun ortzia karraskan! Nere laguna igorri nuen
 gibelat, **bakharrik** ere bidea egiten nuela.
 Sobera atsegin ukhana nuen arratsalde hartan. Jain-
 koarekin zorretan nintzen beraz. Eurria hazi zuen
 jauts-ahalala ... eta ur begian nere gizonik nikun ez
 ageri! Deha egonik, koxamerat itzuliak ziren, holako
 demborarekin eta orri segurki ez nintzela kamporat
 menduratuko. **Hotz** ikaririk pido hasiak nituen. Dada,
 handik koxamerat bada kizue ez nuela tur bedarik.
 Etsen abale guzietarik hazi beltza baizik. Eta korra nun
 urak atheratzen diren karraskan, zuhaitz eta oro
 errotik atheraturik berentzen ereman nahi balituzte
 bezala! Gaua, gau lodi bat ethorri zen hainbertzena-
 rekin ... eta ni bethi kan! Kan, eri eta atherberik
 gabe! Ker egun? Othortz kartsuena jainko maiteari bi-
 hotzaren erdi-erdetik estakini-eta, makhil bat pikatu
 nuen sarian eta abiatu. Abiatu norapet. Ondikotz,
 mendetik beherik karraskan ethorurik, ur tzar batek
 nere bidea hautu zaitan! ^{okel} Etzuen iduri kalako urik
 bazela: sartu nintzen. Iselhaunetaraino nuen doindia,
 bainan kalako indarra eta oldarra zuen nun, oharu
 gabe, laur katzez goia kan-karat eremana bainin-
 duen! Beharrik jaunkoak ez ninduen utzi! Hartz onde-
 baten ondoan ^{viagatzen}, adur batzueri arzaparka tolu
 nintzen, chulitu eta uretik ahal nuen bezala atheratu.
 Erreka bi urhatsetan zoakidan karraska gornian. Kan
 sartu banintz, nereak egun zuen ... mviakuitu batez
 kampo.

Labertua, lohiaren erdian jarri nintzen den guteneko
 bat nerebaitaratu arte. **Hotz**aren hotzez sua nuen gor-
 phutz guzian. Bainan sukharriaren gaur erretaren
 bertzaldorat joanez baizik ez nezakela leu egun ikusi-
 rik, chulitu nintzen beurriz. Kan berean etzen bertzal-
 derat viagaterik. Gorachago erreka hertichago zitakala
 beraz viagan errechago, gibelat itzuli nintzen han-ke-
 menka galtza eta atheta pluska ederrik utziz. Bainan
 leu guti dire horiek, gaineratekoen aldean. **Halere**, nere
 erreka tzarra viagan nuen arkenecan ... si oren handiz
 hirur kilometra ttipi egun ondoan! **Hamaka** orenak
 bezala ziren. **Harzea** eta eurria gelditu ziren hainber-
 tzemarekin. **Thuna** bethi bardin lodi zen haatik. **Di**
 urhatsen nuen **beltz** zerbeste turbidurik, ongi kartzatu
 nuen eta ikusi zuhaitz lodi bat zela turretik bi metretan
 bi aldetaratzabalitzen zena. **Chutik** ez nindagoken ge-
 hiego. Zuhaitzerat igan nintzen beraz, **hortzak** ederki
 tinkatu, eta ichtapeka eman. **Han** pausatze nintzen,
 amets batzu bezala egun hartako urhats eta gertakariak
 gogoan nerabilz kala. Bainan errazue? **Hirur** lagun
 bathaiatzak ez othe du hainbertze bako? Hala heldu

zautan bederen gogorat nere zaldi gogorriaren gainean: « Ni
zer naz? Deus, etá baino gutiago, bainan gaur bederen errar
dezaket egiazki misionest narzela! Jainko maitea, azkenean
urru kaldu zitzauzkit, ezen gau hontan zukaiz baten gau-
nean egin behar badut lo, zure amodioak hortaratu nauela
erraten ahal dut! » Ez dut uste ohantze kura munduko tro-
nunik ederrenarenzat trukatuko nuen orduntzeko....

Gau guzia kan iragaita hobe nuela nindagon, kotza
sartzen nahi zitzautalarik. Kan egotea, hiltzea zen. Jain-
koak badakiela oharnean ere bere misionestaren zaintzen
belharrez, belhar, sabiz, saki ahate nintzen eta joan, joan,
joan bethi, azkenean landa irrise batetarat eskdu arte.
Baintzalearen etchola gogorat ethoririk, eskun eta
ezker bithatu nuen, eta noizpeit atchemanik, sartu:
« Orai banu su ttipi bat, idortzeko bederen! » Etlabainan
duen kura behinere etzai abki gizonari! Egia erran,
sukhar harekin eta laruraino bustia, ez da harritzeko
nik sua gutziaturik ere! Nola egin ordian surik? Hare-
kin? Hain chuchen horra nuz su phizteko dobakabe bat
jarpan atchematen dutan. Ez gero, biga: bat, bat bakarra,
dena ere bustia! Kharan iraganarazi nuen harri baten
kontria.... eta phiztu. Jainkoak kala nahi duenean, oro
alde paitei zautzkitzu: horra froga. Her sua egin nuen!
Ez dut uste gau onder turra nik baino justuanago iragan
zuen gizonik badela munduan, jainkoari oihuka in koin
ona zaren! zoin ona zaren! eta zoin ona zaren! »

¶ Ondoko egunetan kaatik, nahi banuen eta ez, nere
ohean luze-luzea egon behar ezate nuen, bi bitharrik
hartuak eta hatsa korrokan. Ez da behinere deustak
esphantuka ari behar. Nik uste bainuen bulharrik gaitz
guziak baino azkarrago nituela, horra! Behin hiltzerat
nindoala feldirturik, ez non nahi baino lasterrago
nere bekaturen barkamendua emanarazi Aita Desombesi,
eta harek barkamenduzko kitzak tururatu gabe, jada
ezagutzarik gabe nintzen. Gaua hasterat joan. Behara-
munean nerebaitaratu nintzelarik, badakizue zer ikasi
nuen? Othodura foundua bera ukhana nuela, orok nitaz
etsiturik! Bainan oie suinduarrekin Aita Desombesk
nere zangoak unkitu zitueneko, bera alditxartu zen eta
zabal-fabala lurrerdt erori! Herri guzia gure alderat
bildu omen zen berehala, ni gar marrastaz oro! Uste dut
norbeitik gure chortzetak ere althatu zituen. Bainan Jain-
koak ez gutuen oraino nahi. Sendatu nintzen: Aita De-
sombesk ere, ba. Behinere etzela kaatik arras ongituko, nere
jain Charbonner gure aphezpiku berriak (Echinchinarat
deutu zuen. Pidea ahal zuen bezala egin zuen nere lagun
gaichoak, noiz-nahi hiltzeko iruskuen. Aphezpikutegian
urthe batez ukhan zituen artho onek kobekitu zuten habere
... eta oraino ikusiko duzue banharrekin borroka....

Bainan ez othe da ordu jainkoak gure elizadi
berri maiteari igorri ziozkan frogantz a kharragarriak
aupha delzadlan azkenean? Ba nahi.
Jada errana dut girichtino batek ekarri zaukula pikota,

etxura guzien arabera. Jada baginuen hortakotz, mehatxua frango aditurik eskuin eta ezker. Jaunkoak bere gaztegua eman zion haatik, gehien-gehienik gure kontra mintzatu zen dohakabeare: etxeko guzja hustu zion, lau anaierarik haurrik ezkon haurreaino, Bera barne.

Debuak dohakabe horri ordainak atxeman ziotzan hurre gure kontra gerla hasteko edo hat-arazteko. Etsaiek ez ginuen aldeko herrietan. Bi egunen bidean bilhatu zuten beraz: Lodangetarrik. Hauen chede gaichtoak aski laster beharritaratu zitzaizkion, bainan ez noiz jazarri beharrik gintuen. Horra zertako egun eta gau ikharan ginauden. Damurik!

Hirur aldiz abiatu ziren guri buruz. Dokaiako elizadiaz zuten gehienik begietan eta lehen chedetan, terri hortaz jabetuz geruz, gaineratekoez aise jabetuko zirela, inguru herriak ez baitziren segurki gure alde agertu nahi, kontra ez izanagatik. Lehen aldian lau ehun Lodangetar baziren jada bidean, hegaztinak kontrako aldeak hasi zitzaizkotelarik kantuz, eta gibelat eginarazi.

Digarren aldian, oraino gertari gehiago bidea zen eta bideari lotu. Hastean hegaztinak alde agerturik, airean Dokaiako ondoraino hurbildu ziren. Han baze jalku batek bidea pikatu zuten haatik. Bata-gathu bat bidean, zer jaunkoen mehatxua! Berruz ere ukho egin zuten....

Hirugarrenean, bertz ehunaz goiti baziren. Hiritartua zuten traba guzien gatik bururat helduko zirela, eta gauaz, Dokaiako ondo-ondoraino heldu ziren. Hain chuchen salbu bizzahirur atxeko chakar eta zenbeit haur, Dokaitar guziak orkanean ziren, egortza berrien egitea ari. Etsaiek etzuen beraz hainitz irris katuko Dokaien sartu balitz: oro suntsitzen ahalko zuten nahi-nahirat. Bainan Jaunkoa etzagon lo aldi hontan ere eta berruz salbatu gintuen.

Oren erdi baten bidean ziren Lodangetar gertariak, gure elefantetarik bat, orkanean alkan bilirik, bidearen erdian tente eman zitzaizkotelarik. Elhargi bafada batek oro argiturik hainbertz emarekin, etsaieri odolala berrakala hortu zuten zainetan.... elefant harrak, eta etziren nahi baino lasterrago beren etxetarat heldu, zin egirik zirik-tinoak hilen zituela nahi zuenak: ez, tek!..

Hortik zenbeit egunen buruan mezua igorri zaututen etzirela gehiago haserre eta adichkidetu nahi zutela: "Egiz nahi ginautzeon gerla etzen zuzena, gure jaunkoak hirur aldiz trabak igorri dauzkutemaz geruz!"

Jaunkoak lagundu gintuen oraino. Bethu barden urrikal dakigula....

Hogoita zortzigarren Kapituluia

Arta Pesombes, ederki lanean hasi orduko, tultzen da

Kasik gure girichtinoen erdia galdu ginuen pikotarekin, eta zorigaitzez, Kozamen bederen hoberen hoberenak. Pikota etkorri aintzinean erran ditake girichtinoek egiten zutela Kozamen legea. Jagonoek deusetan etzioten buru egiten behinere eta finka ditake kasik herri hori arras girichtinotua zela, pagano bakhar-bakhar batzuekin. Nola, bertzalde, herriko buruzagiek deus ez baitzuten hasten misionestari bere baumena galdatu eta baizik, sekulan etzen makturrik. Herriko buruzagi on horietarik bat baizik etzen kaatik gehiago bigi: Hemur. Ondikotz, zahartzen hasia hau ore! Eziolago beraz, gehiago haubertze behatzen. Hemen gaindi nauki izateko, ez da indarria eta bihotza bezalakorik, eta bigak galtzen dire adinarekin. Gairo Hemur!

Hau ere aithortu behar dut: paganoetan bakhar batzu baxrien oraino gure erakaspenari aski begi gaichtoz behatzen zutenak. Bentzinean gordatzen bazuten, kopeta altxatzen hasi zuten girichtinoak gutitzean. Elhea zorachago zuten; jada eztabaidea batzuetan zuzen kontra ibiliak! Eta horria nun Kozamen lauro herri batekun makurtzen den. Pagano eta girichtino, orori erran ginisten bere kala zer zuten egiteko, zuzenki ibili nahi bazuten. Ez gintuzten entzun. Ez gintuzten entzun, diot, eron biga baginen hola mintzatzeko: Arta Pesombes berriaz nerakin nuen. Begiak argitu zitzaizkion orduan eta ikusi ginuen gure elizadiari erroak eginarazteko, bertze lur batean landatu behar ginuela, edo bertze gisa batetarat bederen.

Hastean pagano herrien erdi-erdian egiten gintuen gure etcheak. Ez ginezaken bertzela egin, egia erran. Hala girichtino berriak irritku gurien erdian ziren kaatik. Horietarik urruntzako, norapit herriaz kampo ereman behar gintuen beraz. Hala deliberatu ginuen. Bakhotcha gure alde lanean hasi ginen, toki hobereetan. Ez ginuen dudarik salbaizk, gure landa ederrak kurti-eta, emeki-emeki gularik kurbidu nahiko zutela: aski ginuen orduan guk eman legeak onhartu nahi zituztenak baizik ez hurbiltzerat uztea! "Hartatu gaichto gure herrietarik urruntzako kalte zenbeit talinbadau mementoan! Hala-hala hemen bizitzea baino ez othe dugu hobe bertze zenbeit erroak ongi egitea?" Hemen gaindi lurra ez da nihorena. Bakhotchak nahi duena eta on iduritzen zaiona hartzea eta atchi-

kitzea aski. Ez ginuen beraz, beldurrik norbeitik kontra
egin zezan kauso herritarik. Halere eskuak bethe ginioz-
katen, lanean hasi gabe, seguragoz. Girichtino batzuekin
joan ginene, bakhotecha gure alde, jarraiki nahi etzazki-
gunak aphez anamit balen eskuetan utzirik. Hauiekin
aise gurutzatzeko, ez ginene urrunegi joan. Eta lotu
ginen lanari, pozak eta emak. Prounan Aita Desombesen
lanak aipha delzagun lehenik.

Tolangetako elizadia suntsituecha zen pikotarekin. Hil
etjoren girichtino bakkarrak eskuin eta ezker joaitako bez-
peran ziren Hadrongetarren beldurrez. Aita Desombes
galdelzerat joan zitzaioien eia nahi zuten herri bat egin
harakin. Fouetz, gogotik. Bainan guziak ongi ad delzaguen,
hitz bat erran behar dut Hadrongetarrez.

Motongeko hegoaldean badire lehenik zelhai handi
batzu, gero mendikha berro bat, eta gibelean aran edre
eta aberatsenak. Haratago, mendi handi bat, luze-luzea
mendelera doana. Mendi horren mazelan dagozi,
Motongetik bi egunen bidan bezala, delako Hadrongetarrik.
Gerla arras maite dute eta txarrak dire. Lurrak hobere-
netarik baitituzte eta ibil-errechak, emazterri egina-
rarten dirizkate lanak, berak Danharren kitzika-
tzerat joaitako. Holako itzuli bakhotechan eskulako bat
edo bertze erematen dute hemendik berentzat edo Sas-
tarreri saltzeko. Gu hunat ethorri, gerortik ere, eskualde
hartan ekun bat herri bada gutenetik Hadrongetarren
lotsaz husturik. Eta orai horra eskualde bat osoa, hain
ibil-errecha itakelarik, larre doana! Hadrongetarren
izen bera aiphatzea aski zaiote hemen gaindikiko haur-
reri ikhara paizarazteko.

Aita Desombes ibili zen oihanaz oihan Tolangetik Ha-
drongetarren herruraino nun atchemanen zuen lur
hoberena eta herri baten egiteko egokiena. Han elizadi
bat egin-eta, Hadrongetarrik etjivela alde huntarat
gehiago abiatuko egiten zuen. Guk geronek ez dugu salbai
horuen beldurrik. Ez daukute egundaino minik ez kallerik
egin: berak lotsatuko dire gutarik tipienari zimiko baten
egiteko ere. Bainan gure meneko guzoran gu bezen ake
itz othe etzazkete oihanetan, bat edo bertze preso ereman
gabe, etzakitelakoan gure meneko zirela? Hori ez gniakien
oraino, bainan Aita Desombes fida zen haren kopelak Ha-
drongetar txarrenak lotsatuko zituela eta bide chuchenean
atohikiko. Pere lagunekin hitzartu zuen beraz bera joanen
zela lehenik hautatu tokerat eta landa bat ederra eginen
langile batzuekin, uztaeren mementoan makhurrik ez hazen,
Tolangetar guziak joanarazteko.

Artean errateko, Aita Desombes bezalako gizon bhotz dun guti
da: deusek etzion burua galarazten. Etzakien kechatzea zer
den irriske handienetan ere. Iduri zuen-eta kasik irris-
kua etjivela ikusten! Huna zerbeit Aita Desombes elke
guziak baine hobeki ezagutaraziko daubzuelena. Cochinchina
nan bizi zen orduan. Gau batz, heldu zairko baba-gathu
handi bat badela etake inguruan. Hartzen du bere chickpa
eta kamporat badoa. Hard bi argi sabian: bata-gathuaren

begiak. Chuchen-chuchena ladao bi wihatsetarano eta tiro batez, zabal-zabala, marruma bat eginarazi gabe, sasion etzaten du basa-gathua. Bertze kolatuako zer-nahi erraten zuten hartaz, ongi ezagutu zutenek. Horra zertako salbaiek nahiago zuten hari fidatu armada oso bati baino. Horra ere zertako hain aise onhartu zuten harekin herri-baten altzaltzea, hadrongetarren bide-bidean izanagatik...
... bera lehenik hastekotan lanean!

1866garren urtearean ondarrean ginen, hola bakhotchak gure alde hartu ginuelarik. Dolangerat Joan zen lehenik eta handik oihanerat. Bita Paoren beharrik etzen beraz gehiago Dolangen: Koxamerat igorri nuen, hango lanaren egiteko. Bita Besombes etzen bakharrrik Joan toki berriat; hamazazpi edo hemezortzi lagun ereman zituen berkin. Haularik sei. Anamitak; bertze guztiak salbaiek, ezkongde eta ezkongei. Oro, ordu arte. Atoren muthel eta zerbitzari zirenak. Etzoazun urrun: dordoa orentse baten bidarat. Paiman sobera zen hori bera goizean eta arratscan egiteko: bitak berehala etchola handi bat eginarazi zioten beraz han egoteko alderat eta etziren ondoan haizik hazi oihanaren errotik atheratzin landaren egiteko eta irrisaren eraiteko.

Erran gabe doa holakoetan bethi lehen lanak direla bortitzinak eta Bita Besombes etzen hainitz jostatu lehen egunetan, tenbeit ahuntz baintuan Annametik ukhanak, bizpahirur igorri niozkam. Hola, esne chorta bat bederen barukeen, hasteko, bainan basa-gathu tatak ebatu ziozkam. Haldi bat ere banion emana Dolangerat ibiltzeko: kura ere ebatu zion basa-gathu berak edo bertze tatak. Haldirik gabe etzen Dolangerat paaterik eta gauak han iragan behar zituen nahi eta ez. Sangileak hain lotse ziren Hadrongetarrentzak, berak urteko!

Eta egia erran, gaichock bazuten Hadrongetarrentzat lotsatzeko arrazoina frango. Dehin, Bita Besombes nra-pert bartzeturik kanabera landare batzuen bitza edo ibizi zerbeitin ondotik, Hadrongetarriak ustegabea gainerat ethorri zitzaizkoten langileeri eta neskatcha bat ebatu zioten. Bita itzuli zelarik, oro nigarrez atcheman zituen eta, han iristku sobera bazela, ihes abiatzeko heinean. Bitak hitzeman zioten, munduko etsai guzzen gatik, neskatcha Joan bidetik itzuliko zela laster etcherat. Ohi-nak nungoak ziren jakin zueneko, bi Annamita igorri ziozkaten eskulitz motz kuneekin: «Neskatcha hori autaso kink ongi ezagutzen duzenarena baita, emazue zer gauzki egin dautzuen. Bainan kobenik ez badu eta guzzen kontra ebatu badiozue, lehenbailehen itzuliko duzue». Eta Hadrongetarrek neskatcha itzuli zioten. E-gundaino menturaz etzioten nihori deusk hola itzuli! Pichtan da berri hori ere laster hedatu zela orotarar eta hitaren fama etzela tipite. Sangileak etziren gehiaz lotse eta goizetik arratsarat goxo buez ari ziren beren oihan zirkuan. bukatuzak atheratu eta tokia garbitu zuten segidan, yikhin guztiak erroerik. Gero lurra aphandurik, irrisa

erain. Irriisa ederki abiatus zen jada, herriko-etehea landaren erdi-erdian hasi zutelarik. Gero, selhauruen aldi. Ezen selhauruak ere egin behar ziren, irriisa polliki hori-hererat baitzoan! Her egun gochoen esperantzaz! Baduk ko-beruk: horra nun eritzen den Aita Desombes, beldetan!

Deu hori ekharri zautedanean, berutz ere su-kharrarekin nintzen. Nere laguna ni baino eriago zela-keela, zeiki nintzen nere oke tcharretik eta bideari lotu. Lotzatzen hasia zen Aita Desombes. Etxakuen batere zer-ruen, baina eberaken jan eta edanik atchik. Miri-kurik ez den tokietan ez da sendaguru bat baizik: othoitza. Gero sendatzea edo hiltzea, Jainkoaren gain!

Gau hura eriarakin iragan nuen. Biharamun goizean hobekichago iduri zuen. Hofesatu nuen kalere eta nere etcherat, itzuli nintzen, Andredena Mariak kan iragaitzko. Bideak sukharra emendatu zautan oraino eta bi egunen buruan mandatu ekharri zautedalarik Aita Desombes gaizkitu zela, ez nintzen hizi. Aita Paao Joan zen beraz, Lolangerat. Elkea galdua omen zuen ordutik, eri gaizkoak. Egagutzaz bazuen oraino eta zerbeit gitar Aita Paori adiarazi zion berutz ere bere bekaten barkamendua nahi zuela, eta Aita Paok barkamenduaren hitzak erratean eskua altzatu zelarik eriararen gainerat, huri bi nigar gorro jaurzi zitzaizkon begietarik. Berehala oliodura soundua eman zion. Horren beka bezala zagon Aita Desombes arken hatsaren emateko: 1867 garren urtean eta agorri-laren hamaseia zen, Andredena Mariaren phesta biha-ramuna. Ez dut dudarik Ama Onak deitue zuela bere ondotek aingeru eta sounduen egoitza ederrerat sar-aratuko.

Noik erran behinere Jainkoa zer chedek dabilkan! Horra mitioest garze bat. Garze bezen kartua da, eta iduri du banharren elizaduan ez ditakela deus onik gehiago egin hori gabe. Eta horra nun, lanean hasi deneko, Jainkoak bere ganat deitzen duen! Gure Aita keruetakoa, halere bethi egin bedi zuk nahi duzuna! Peroni ere eta nere adichkide bakharra hila, nola erran nere bihotzmina!

Ez nuen Aita Desombes chorzerat urten ahal oraino arrias fintatua etzen herri batean. San bat da kaatik homen gandi gorputz baten toki batetik bertzerat erematea, ezon salbaek usta dute kutsua bidean ichurtzen duela. Egj-takoty, bideko herri guzjeri zerbeit eman behar zautu.... Kutuaren urruntzeko. Nek ez nuen kolako antolamendurik onhartzen ahal. Gerlarik ere ez nuen behar kaatik. Bnami eta langileeri urez bertzaldetik ekharrazazi nisten gorpu-tza, nihungo herririk unkitu gabe. Gau bat ota eman zuten bidean Johaieraino keltzako eta kan neronek egin nituen elizkeruz guziak.

Aita Desombes gaizkoak ez erratkorik gehiago izutako, berehala hura zer gartatu zen. Ozia itzi eta segituz behar zen? Hastean segitza hobe zela egin nuen eta Aita Paok kanat igorri. Etxuen hainitz dembora berutz gurekin zela. San handi-handirik ez baitzen oraino eginik, lotsa zitaken.

Ez, etzen latsatu eta hilak zerutik lagundu zuen. Uxta
 ederra sartu zen withe hartan selkauruetan. Gero, orok
 elgar lagunduz egoitza berri batzu egin zituzten eta, hi-
 bertuak ziren bezala, Tolangoke girichtino guzrak ethorri
 zitzaizkoten kan egoterat. Berri berriari «Eou-Ea»
 eman gunion izena, ondo hetako ibai handi baton ize-
 retik. Egungo egunean kirur kumbat bezitzale bada
 kan. Girichtino baino pagano gehiago oraino, baina
 hurbiltzen ari zaurku emeki-emeki haur ere, eta espe-
 rantra dut laster bertze girichtino berri andana eder-
 bat ukhanen dugula ....

Hogoita bederatzigarren Kapituluua.

Bertze herri bat: Jo-Ni-Krong. — Sagun herri bat: Aia Suchet.
eta huren heriotza. — Panharren elizadia zerlan den.

Arita Presombes bere oihanean lanean ari zen demboran, hitz dauzquet ni ere ez nindagola eskuak gurutzaturik. Patakizue Koxamen hasten dela Kongoako zelhai ederra, Pla ibauaren bi aldeetan egun baten bidean hedatzen dena. Eskuineko aldean hautatu nuen toki berria, Koxam eta Rohaien artean. Ez da lur ustel horiek baino aberatsagorik. Eresna on batzuekin laster baratze choragarri bat iduri luke eremu guztiak. Urthe guziz uholdeek busti aldi bat ederra ematen diote alde batetik, eta bertetik, ez ditake asma zenbat chirripa on heldu zion ma-
lietarik, ... urrisa aise landa ditaken zokko busti guzti aipatu gabe. Painan salbauek ez dute aski tresna kolako lan bati lotzeko.

Eta egiazki orai arte bederen ongi egin dute ez lotzea! Esku hutsekin edo kalatsu egin behar direlauek oro, ez du balio amets handiegitan hastea. Bertako usta lutzue salbauek maldak biltzatzen dituztela edo mendiak edo oihanak, beren landen egiteko? Heien eta aiek handiena belharra baita, eta bere urrisa beharretan edo toki urtsu batean egiten badute, laster urrisa horri belharra nausituko baitzaie. Kolako toki batean, sarra-akala, belharra sortzen da, eta arrotsean ez da ageri goizean nun zer sorratu den. Gehiago dena, ez da aski belharriaren erroetik aheratzea ere, berehala ez erreteketan: ondoko gauean berean ikintzak egundaino bezala har-araz bezok.

Koxametiek urruntzeko jada eman dauzkitzuetan eta kuruez kampo, bertze hau ere banuen beraz: bere lur tehorrekin Koxam nikolaz etritakesla gehiago yabal eta handi, kango patarretan golderik ez baitziztzen higi. Patac, ongi ikusten nuen gurichtino berriari baitz pada irakuteri behar neozkatela nekhararitzako molde berriak, oihanetarat joan etziten. Oro toki aberats eta ibil-eruek batean bilduz baizik ez nezaken gehiago zerbeit egin ....

Ongi buruan ibilik nitsen oro: nere herri berria laborari etake handi bat uzanen zela, eta kolako. Nere Anamitak behenik igorri nitsen Kogou deitue salbaie-
tarat, idi eta basa-idi batzuen erosteko. Gero Cochintarat joan zion golde eta gainerateko tresnen bilha.

Nik bezala egin zuen bita dok, lurrak oraino nereak baino ibil errechago baitzuten, eta hainitz hurbilago. Nik baino lasterrago hasi zituen lan berriak: bainan orduan eta gero, bethi elgar lagunduz egin ditugu gure urhats guziak.

On da orai bederen erran dezazuegun, izan dadien Europakoa edo Anamita, hemengo apherz batek zer langile eta laguntzaile duen bere etchean eta monean. Ehenik, zenbeit Anamita, berak nahi gutelakote jarraitu: gauzkonak, katichima, prediktu eta gaurerakoetan laguntzeko. Komentuetan bi zi diren fraide kartsu batzuen lan ber-berak egiten dituzte. Katichima eta predikteez bertzalde, ez dire haatik lotia zer-nahiri lotzeko, ala barnean ala kampoan. Lur-lanetan trebe dira gutiz gelienak. Anamitek irakutsi diote salbairi Goldaren erabiltzen.

Topker baten etchean bertzalde badire, esklabo izanik, apherzak erosi dituen seki eta langileak. Eta artean errateko, sos gehiago baginu esklabo zaichoen erosteko! Nanan .... bainan ....! Esklabo hautan, oraino haur kutsak badire: erosi orduko batkaiatzen ditugu. Handiagokoeri katichima irakusten diotegu ehenik, gero batkaiatzeke esperantzian. Nere etchean ez dut esklabo-ohirik baizik. Badire erosi nituelarik jela ezkonduak zirenak. Hautarik ahal bezen gure erosten dut haatik, zukaizta ez baita gogortu-eta hain aise plegatzen! Beraz, aruntean nere seki eta langileak ongi moldatu eta plegatuak dire eta ez dute errateko handirik. Adinerat keltzen direlarik, neronek ezkontarazten ditut, bakhotchari hobekienek doakion bezala. Ez dute ez notarian ez auzapehazaren aintzianan iragatzaeren beharrik nere ezkongeiak, egun handia ethorri zaiotelarik. Kofesatzen ditut, ... eta ezkontzen! Eta hogoi urthe baitu salbairi erdian bi zi nairzela, hau finka dezaket kopeta gorarik! Nanan berritz itzul zaite gure elkerat ....

Herriaren egiteko tohia hautatua nuen. Hona marrak jarraikarazterat behatu nintzen orduan. Gutiz gehienek baitz ihardetsi zautedan ehenik, bainan dudak ethorri zitzaizkoten laster. Berritz bildu nituen ... eta berritz hitza hartu zautedan. Dena dela, Kosametik joateko eguna ethorri zenean, handi handia, bi familia jarraitu gauzkitan! Ez dut ukatuko zerbeit egin zautala segurki, nere arthalde guziaren han uzteak, bainan ez nezaen gehiago gibelat egin, Anamitekin baklarrak bi zi beharko banuen ere. Jarraitu gauzkitan bi familietarik bat ez dut erran beharrik hemurrena jela. Heruz kamjoko aita-familiako batek galdeturik hura ere nerekin har nezan, baitz ihardetsi nion gogotik. Paganoa zen. Hamasei lagun bartzuen berkin: hiru etarik biga bederen, haurrak eta ezkongeiak. Hemen gandi 1866 garren urthea zen eta abendoa. Hemen gandi hazilatik apherita arte, ez baita euririk ez oro gaiektorik, ez ginuen etcholak egin arte lotsatze korik.

beraz eta hainitzek beren haur tipiak bathaia-arayten ere...
 Ethorrez gerortik, ezagutza zutenak laster abiatzen gauzkuten
 katechiman. Larruetan badira kaatik hain hil-eruechak ez
 direnak. Pakhar batzuek deus ez dute adite nahi. Ngian
 demborak eta jaunkoak bilduko dituzte....

Joanak eta ahantziak dire segurki orai tehen dembora he-
 tako oren latzgarri eta lotsagarriak. Nekork ez gintuen
 ikusi nahi orduan: gure etchola beharrik, geronek egin
 behar gintuen oihanecan. Thal dena jan behar ginuzen.
 Orri orotarik badugu: irrisa nahikoa, arthoa ausarki.

Artho bikitik ez dugu kaatik oraino irin egiterik, ehotz-
 korik ez baitugu! Ererrik jan behar teraz artho turua!

Exkual. Herriko arthoa hemengo irrisa irinetik egin ogia
 baino hainitzeg, hobe da, nereztzat bederen. Tiperia bat
 baginu, hainitz balio luke gureztat: arthoak ez du irriskak
 bezenbat arthatzeg beharrik. Ez du beharvoren beldur
 handirik, irriskak terala, lasterrago handitzeg delakotz.

Artho eta irriskaz bertzerik ere badugu orai gure
 etcheetan: orlo, cherri, ahuntz, idi, baba-idi, uss eta ere
 zenbeit zalodi. Elefantak bertzalde. Pannan zaldir
 ibiltzueko, zerbeit badugu oraino eskas: bideak. Orri arte
 zaldir ez dut bita. Doren etcherainokoa baizik egiten
 ahal, Rohaetik Jo. Ri-Krongerat bide pollet bat eginaregia
 baitugu geronek. Elefantak, alabainan, karga handien
 ibiltzueko dire. Badute jada zer egin irriskaren landatit
 etcherat ekhartzueko. Zenbeit aldiz Annamerat ere
 igortzen ditugu kaatik muthilekin gatzarek bilha, bai eta
 Frantziatik igortzen dauzkuten phuska guzian....

Koriek oro ez dire jada guti. Eta Korien gainerat
 nik hau erran dezaket: Jo. Ri-Krongeko erregea naizpla.
 Egia aurtortzueko, nere erregetasuna ez doa urrun, Pan-
 nan zerkitzen edo nun nahi terarren baino ez othe
 dut hobe kemen lehen? Onik badu nere erregetasun
 tipiak: horre esker, laster ez bada noizpeit, hemengo
 jendea egiatzko jaunkoaren ganat itzulitko da. Egin di-
 tudan Orri guzietan, ez dut egundaino bertze chedorik
 ukhan. Bita Do Rohaien ni kemen bezen jaun handia
 da. Handiago ez bada!

Eta kalere hau aurtortu behar lanoki: lurrean
 ez dela zorion osorik. Jatekoa ausarki... eta egin gehiago
 jan, nik! Haragirik ezon gehiago har, barnea unka-
 tuegia ruelakotz! Jatekorik ez ginuzen demboran, idi bat
 janen nuen harrak. Orri idiak ba... eta ez pastatu behar!
 Zenbeit dembora bazuen jada jaun aphezpikuak orriana
 zantala pausatzerat eta sendatzerat haren ganat joa-
 teko. Herri berria egin eta joanen nintzela ikardetna
 non. Eta herria egin orduko, kuta pesombes hila! Ez ne-
 tzazken salbaidak aphezuek gabe utzi.

Behin, egun ikhun batekin, gogoetan ari nintzen nere
 buruarekin, sekulan kiltzerat heldu banintzen edo bertze
 norapeit partan, Dankharren elizadia berehala suntu-
 tuko zela segur. Horra nun urkat arrot bat aditzen
 dutan hainbert enarekin, athean. Itzultzen naiz. Eta
 zer ikusten dut? Misionest churi bat: bita lueket.

Ez ditake asma zer lorrik hartu ninduen. Lorrietan zagon misionest gartea ere. Begetarrik, begetartetik, bere urhatetik beretik ageri zuen hala zago! Hagoita lau urtte zituen. Bi musu gozoren artetik, luna zer erran zautan: «Bita Douristoure, Jainkoak igortzen nau zure ganat. Padakit eri zarela eta ezintzen hasia. Nik aldiz indar frango badut, eta ongi lagunduko zaitut!»

Ongi lagunduko! Sukharrek berchala hartu ez balute, ba! Bi ilhabete gabe hil ez balitz, ba! Jainkoak geroz ezgularazten balauku, ez ditake zoruonik. Padaki segurki zer ar den, ero gordez. Bita suchet ethorni zelako terra laster hedatu zen herruan eta atseginak gaindi egin zuen bihotz gurietan. Nikor etzen tamerat paan egun hartan eta orok, berro-berro, itzuli bat egin zuten gure etchoraino misionest berriari agur batera erratiko. Bita suchetek etzakien mintzaira; nik ehardesten nioten beraz, haren partez: «Kuster duzue zoin maite zaurken jainkoak! Etsalzerat zoroazten, eri nairzelakotz, nere heriotzeak urrechurtch utziko zintuzfela. Orain nik badut ordaina, eta zuek aita. Nik atsegun handi bat badut bihotzgan: zuek ere algeratu behar duzue nik bezala. Bita berri hunek bere autamak eta kamahirur hauvide etchean utzi ditu: froga hoberik othe ditake egiazki maite zaituztela? Guziz, zuen arimak maite dituelo? Nola ez duzue beraz ordainez maitatuko? Eta bereziki zuen arimak nola ez dituzte kobeki maitatuko?»

Segurki frogatu nuen laster lagun bat ona baino hobea egorri zautedala: kartsua zen, ichila eta bihotz onkoea. Ez nezaken adichkide hoberik asma eta gutizia. Kol-eta bizpahirur egunen buruko jaun aphezpikuari hitz bat igorri zion salhuetan pada lakketua zela. Dembora berean erraten zion ni arras eri nintzela eta segurki jaun aphezpikuak ongi eginen zuela lehenbailehen bere etcherat deitzen behinduen, arthatzeko. Nere jaun charbonnier onak galdea igorri zautan beraz. Ondakotz, galdea hori heldu zitzautanean, Bita suchet pada hila zen. Sukharrek ereman zuten. Kutchu bat baitzen neretzat egina, hartan sartua ginuen eta ehortzi. Hoberiaren gainean azken hitz batzuen erraten hasi orduko bi ilhabetez hitak eman zaurkun etsenplu eder eta esperantza handiez, nigarriek ithe ninduten eta ez nuen ahorik idekitzen ahal izan. Bi, bethi egin dadilla halere Jainkoaren nahi saindua!

Jaun aphezpikuari berri hauk igorri niozkalarik, oharatara: nuen berriy nere chokhoari egundaino beren estekatua nintzela, eta ez nintzela, eri rjanagatik, mugituko bertu galde bat ukhan arte. Berchala ihardetsi zautan haatik: «Ber irabaziko dute Bankarrek, hori kiltzen barizraioe? Ez othe dute hobe zenbeit dembora zutarz gabetza, berriy, azkartua itzul zakioten? Ez duzue gehiago luzatzerik: zoto, katorkit lehenbailehen.»

Orok usta ginuen Cchinokunako aireak sendatuko ninduela. Gaurkirik barizik etzautan egin ... eta jaun aphez-

pikuak zenbeit demborarentzat igorri ninduen.... Frantziarar.

Eguno egunean fortyi-bederatzi ehun Panhar bada batthauririk, zazpi herrietan kokatuak oro. Pohai bauta erdian, handik herri urrunenarar egun baten bidetsua da. Jo-Ni-Krong eta Pohauko inguruetan Cochinchinan bezalako irrisa landa edo batzu orai ikus ditazke nun-nahi. Ebereak ere badituzte aspaldikoan salbaik. Etchaldeek ageri dute gothortzen ari direla.

Ita dok behin igorri dauzket Frantziarar hango berriak. Salbaik nere beha omen daude segurki. Bertho opitaren egiten ikasteko erraten daute, eta artho-irin egiteko tresna zerbeit eraman dezadan gibelaratekoan.

Mainan hango elizadiak baluke bertze zerbeiten beharra ere: chickpa zenbeitena. Chickparek ez duten, gure girichtinoak beki irriskuan izanex dire, Kadiongetar eta bertze holako batzuen ondoan. Eta aldi chickparen izenak berak urrunarazten ditue ohoen handienak!

Zainko Onak beki atchik datzala hango girichtinoak eta egin dezadala berritz hetarat itzultzeko grazia!

Liburu hau irakurtuko dutenak othoiz bat egin nahiko dute Panhar gaichoentzat (1)....

Ita Dourisboure

(1) Liburu hau Kocamen hasi zuen Ita Dourisboure eta Frantziar burutatu. Irakurtzalea ez dezatela beraz nahad «han» eta «hemen» batzuek.
J. E.

Izker Solas.

Benbeit dembora Frantziar egon eta Aita Dewisbowue berritz itzuli zen salbactarat: 1870garren urthea zen, eta hazila Kuna handik urthe baten buruan Pariserat igortzen zituen berriak.

IdiCHKide maiteak.

..... Nere girichtino gaichock elstia ninduten. Asma zarue beraz zer atsegina ukhan zuten berritz kusi nindute larik. Oro arras ongi zoztzen. Makhur tipi guziak bizpahirur elhabeteren buruko chuchenduak ziren, eta girichtino berri zenbeit egun bainan jaunkoak frogatu nahi gintuen oraino, eta martchoan zigorrada bat igorri zuten behinere baino handiagokoa. Beha.

Parisaren eruten lasterat gindozin. Hona nun bertze orduz Pharaon urgulutuari bezala jaunkoak otte beltzak igortzen dauzkun. Benbeit egunen buruko, ogi, belhar, koste eta ore iretsoak zituzten. Pizpikur aldutoraino gure eraintzak egun ixan behar gintuen debaldetan. Otteak urrundu zelarik, dembora joana zen deusetako. Gosete ikharagarrienari ginauden. Borioez, jaunkoa ibrikaldu zitzaizkun eta euri gozo batek kampoak phiztu zituen, galduak uste gintuen urrisak parte bederen alkeratu zirez eta urtheko dor bildu ginuen.

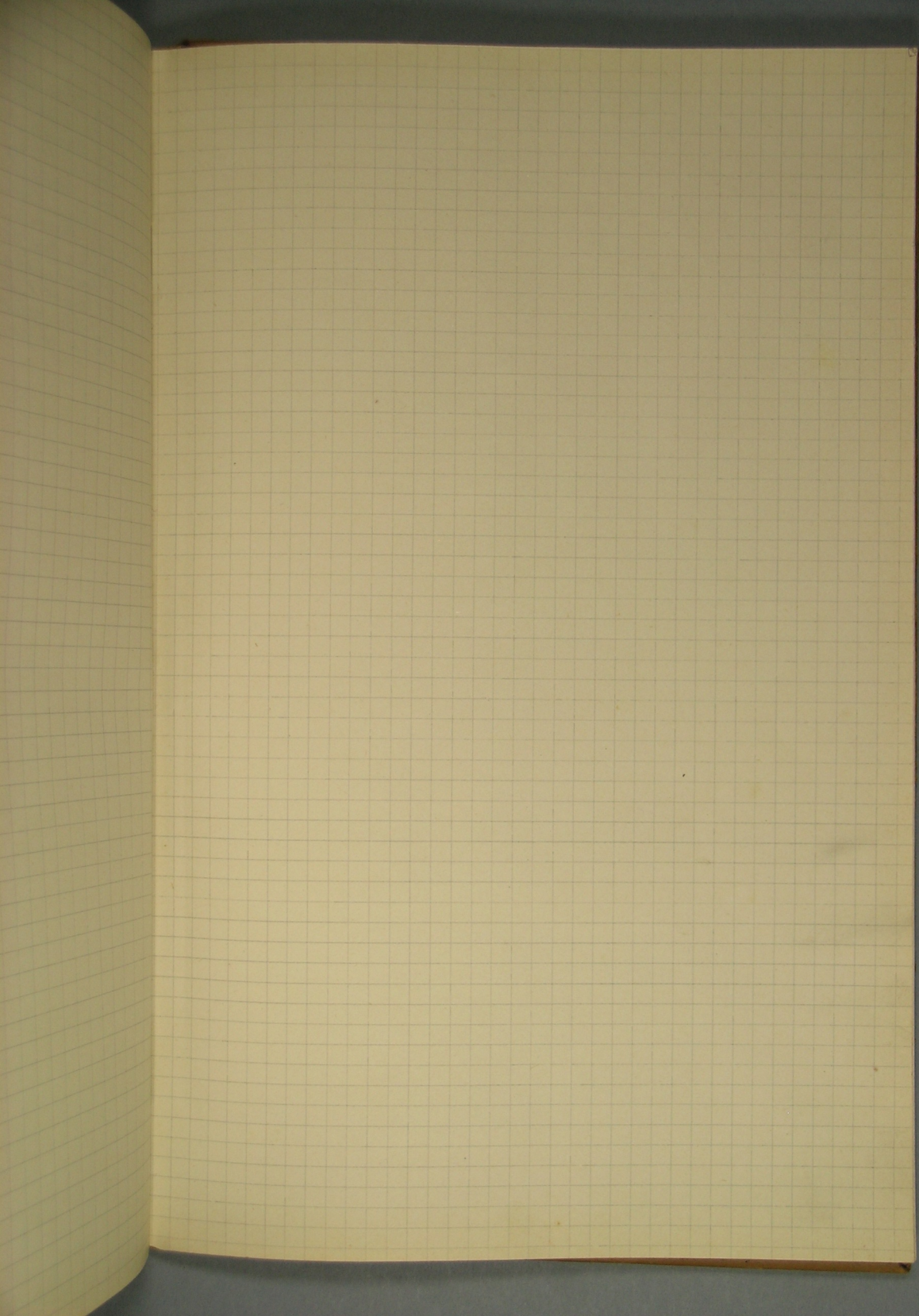
Hortan geladitu balire guziak, deusk etzen ixanen. Bainan hola eskualde hautan egundaino ez batzen otte beltzik ibili, debruaren mandatarik berekala fama kedatu zuten guk ekharrazazi gintuela segur nunbeitik. Gezurra handiago eta bidea lasterrago egiten du. Hala egin zuen hurek ere eta hainitzek arras begitan hartu gintuzten. Guri hurbil bizi ziren salbua gaichock etzuten haatik holakorik sinkatu eta gure aldean hartu zuten, gure ontasunak kerinak bezala larrutuak izatu zirela. Bainan gure etsaiak hain azkarrak ziren! Eta guk hain haikter motzak gezurrari hegala pikatjoko!

Jazartzen hain zaurkun beraz laster eta gau bater bortz nekatcha ebatu zaurkuten, prete oremen eta esklabo bezala nunbeit saltzeko. Bertze behin zarpe gizon hil zaurkuten eta berrogoibat kolpatu. Benbeit elhabete karagarruak iragan gintuen hola. Guaz jauntzuak kampoan etzirik ere, ez nuen to onik egiten. Hartean martirgoa gutziatua nuen segurki eta ez ninduen oraino beltzak lotatzon. Bainan hiltzekotz, jaunkoaren gatik hil nahiko nuen, eta ez otte txar batzen gatik! Guzien buruan horien gatik hil behar banu oraino egin bidez, egin dadiela jaunkoak nahi duena!

Juriskua joantehea da orai. Ez da gehiago salbai hainitz, otteen ethortzea gure gain ematen duenik. Bainan deusk ez daut burutik khenelako temen gandi urkati handi baten egiteko, orok chickpa bana eskas dugula bi jangotako

gau-chori tzar batzuen uruntzeko herri huntarik eta inguruak
 oihanetarik. Aspaldi sarraraziko nituen Annamen gaindi,
 nik, baina jawn aphezpekua letxi lotsa da.
 Sagun herri bat badut zenbeit dembora huntan: Nita Hu-
 gon. Pertze bat ere ethortzekoa omen zen: Nita Geoffroy,
 baina Annamen geldiarazi dute. Aspaldian ez nuen
 Nita Anamitiki ^{herri} herrikin. Iturton duzue beraz aute nahizake
 hortan zer jawan dukedan bakharrik, letxi bakharrik!
 Ez bainaz oraino arras lotsatu! Kolakotan aithortzen
 da gogotik zorn guti den gizona! Badakit Parisen ukhan
 duzuela segurki jarraituko: nik ere ukhan dut nere doia!
 Othortz egizue beraz, eta eginaraz neretzat.

Nita D.

Nouvellettre à M. le Chanoine Soubebt, du 8 août 1934. Classé à S

